

UNIVERSAL
LIBRARY

OU_232135

UNIVERSAL
LIBRARY

بیاریے وانا ایزد بخشای شکر

گوهرین نامہ

یعنی

نبدے از تشریح نظم فارسی و عربی و اردو
و طبع آسمان پیوند الادیب الفاضل مولوی محمد احسن لدخان ثاقب
پروفیسر عربی و فارسی و کٹوریا کالج، گوالیار
مہینو نام مولوی محمد نصر لدخان بہادر صدر صدر ہلوی ثم اکبر آبادی

۱۳۳۱ھ

باہتمام

محمد حسن علوی

در انوار المطابع لکھنؤ مطبعہ و عکاسی

ہریت میٹھا میں گوہرین نامہ

Checked 1969.

(.xoxo.)

(۱) دیباچہ از جناب حافظ شمس الدین احمد صاحب ایم اے بی ایل

(۲) نثر فارسی، صفحہ ۱۲ - ۱۱۳

(۳) نظم فارسی، " ۱۱۲ - ۱۳۷

(۴) نثر عربی، " ۱۳۸ - ۱۴۶

(۵) نثر اردو، " ۱۴۷ - ۱۶۸

(۶) نظم اردو، " ۱۶۹ - ۱۸۱

(۷) خطوط و تقریبات علماء و ادباء مصر، ایران و ہندوستان، صفحہ ۱۸۲ - ۲۱۴

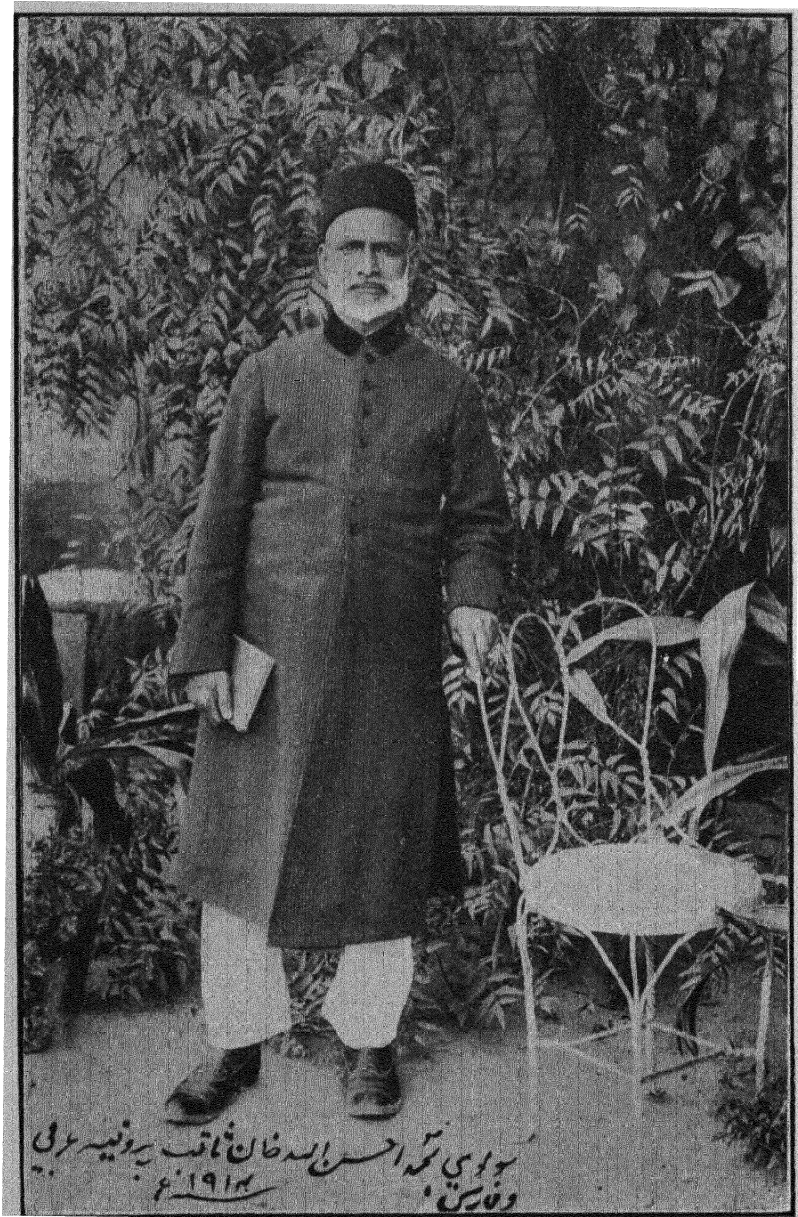
ضروری نوٹ

(.xoxo.)

ناظرین قبل ملاحظہ، کتاب کو از روئے صحیح نامہ صحیح مندرجہ درجہ
طبیعت کتدر ہوگی

اس کتاب میں کاتب نے اکثر مقامات پر ال کی جگہ وا اور او کی جگہ وال لکھی ہیں
ناظرین کا نظر کہیں کاتب نے نشانات بھی بعض مقامات پر غلط لکائے ہیں

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

و بیاجیه نوشته چشم و چراغ دو دمان اهل بیت سعادت انش
و تنگگاه حافظ شمس الدین احمد ایم اے لیکر اگر گور منت
بر زمین کالج مظفر پور بہار کہ از عمر و دولت برخوردار بودہ
کامیاب و کامگار نشأتین باشند

بعد از حمد خداوند زمین و زمان و نعت رسول انس و جان علیہ الصلوٰۃ
اسلام من الملک المنان میگوید حضرت العباد لمفتقر الی اللہ صمد شمس الدین احمد کہ این
تاب بلاغت نصاب و نیکو فصاحت کتاب نیکو طبع و قادماہ فلک سخن گسری مہر سپہ
عربی پوری نقادہ قافیہ پیونزان حرف سرازیرہ سخن سنجان معنی آراہ دانش پرورہ
ستوہ گہر ایسا بن خراسان ہوشمند سی نقاد فنون و شوار پسندی و الا پایہ گرین سرایہ
زین الافاضل برہان الفضائل الادیب اللیب اللوذعی الکامریب
سلالہ الامجد و الاعیان خلاصہ کحل هذا الزمان استاذنا و مولانا المولوی
محمد حسن اللہ خان احام اللہ احترامہ و رفع عرہ و مقامہ کہ تاقب مخلص مہر سپہ

با صراحت این اقل انام کہ در وکتور یا کالج، گو ایلیا در بی لے کلاس از آنجناب استفاد
 می کرد صورت اجتماع گرفت الحقی بفضیض والا فطر تش شاہ سخن اندازہ کار خود گرفت
 و تنگناے جهان از حُسن معنی پُر آوازہ گشت، نثر بالید، نظم نازید، یارب سہا سخن
 چه قدر وسیع افتادہ کہ گروہا گروہ از خوش نوایان ز رفت نگاه پس ہم در گذرند و کرانہ
 پدید آریست، بنا میرد میخانہ کلام چه مایہ بادہ پرزور بجام دارد کہ اینوہ در اینوہ از میکشان
 شرانجانہ معنی سیمہ مست افتادہ اندوہیچ کس ازین شراب مرد افکن بر لب حرف انکار است
 نکتہ سخنان فارس چه قیامتہا کہ از سخن گرم آشکار نساختند کہ خود نامہاے گران از ایشان
 از ان نشان می دہد ہر یک از سعدی و نظامی در میدان سخن شہسوار است و سخنور
 قیامت کار چون روزگار بساط ہستی این گران مایگان بلند پایہ در نور دیدہ نازک
 خیالان آخر را تشریف وجو و پوشانید از عرفی و کلیم و ظہوری و سلیم نغمہ سرا ہما کردند و
 عالم را شیفتہ رنگین ادایہا اگر دانیدند ہم زبان از نشیب خاک برفراز آسمان شد
 و ہم لطافت معنی بازار نزاکت گلہاے چین در شکست، اما درین جزو زمان خانہ شکن
 ختاء حضرت استادی در نادرہ سخن بدیع نگاری ہنکامہ برفراز سپیدی آورده کہ قیامت
 کاری ہاے جلال از نظیری از نظر افتاد زلال طبعش میخانہ سخن را حقی بعبث است ،
 و سیمہ مست فکر تش از ساقی بزم اندل جہر کش سخن از توجہش بر تلبہ اعجاز رسید تا کارش بالا
 گرفت و حیضش پایہ والا، بان و بان سخن سخنان خرید پرزورہ داد انصاف دہند و بینند
 کہ لیلانے سخن جلوه گشت و عذراے کلام او پرورہ، اگر تر مست ذکر فصاحت مست و اگر
 نظم مست سرمایہ بلاغت، مدجینا نند در بستان سرے دیونہش خرید را در آفتاب
 نشاندہ مست بادہ سخنوری، حور طلعتا نند در گلکہہ اشعارش رضوان را پیکر حیرت ساخته

سرگرم معنی گستری سخن را بر کرسی نشانده، و کرسی حروفش را از عرش گزینانده، کیست که بهمتایش خوانندش، و کجاست که همپایایش دانشش آلمی طریق سخن سپردن کار هر کس است، و با شهباز بال مساوات زدن نه یار اسے مور و گس، یارب ذات بابر کات خادم، علی جناب مستغنی عن المدح والا لقاب حضرت استاذی عم فیضه از احداث روگنا بوقلمون مدام مصون بود، بجز تہ النون و لہصاد،

سپس عرض می کنم که محمد امان اللہ خان آفریدی جدا مجر حضرت استاذی مدام نظر در ایام شباب شریک مہمات و مجادلات ہمارا جیہ سنت را او ہلکروالی اندود و نواب محمد امیر خان بہادر مرحوم فرمان رداے تو ناک نواب محمد غفور خان بہادر رئیس جاوہرہ وغیر ہم بودہ عمر در جنگ و نیز دتا تحت تاراج بسر آورد در شجاعت و بہت اشتہار داشت، بالاخر قطعات زمین خرید نموده در دہلی نشست، نو سال عمر یافت و در آگرہ ۱۸۴۹ سہمی رحلت نمود، بانواب اشرف خان بہادر فیروز جنگ رئیس شاہ پور بھواری ضلع مٹھرا و نواب ولی داد خان، با در رئیس بالاگرہ ضلع بلند شہر پونہ قرابت داشت ہمین پسرش عالیجناب مرحوم و مغفور مولوی محمد نصر اللہ خان بہادر صد لکھنؤ بعد از فرو شدن ہنگامہ غدر ۱۸۵۵ سہ اعلازمت دولت برطانیہ اختیار فرمود از دہلی برید، و در آگرہ اکتہ و اراضی خرید نموده توطن گزید، راستی کہ آن ذات گرامی در آگرہ آوردن مکارم سنیہ مانند خلق حسن و شگفتگی طبع و بذل و وجود و شجاعت و مردانگی و خدمت اعزہ و احباب و دستگیرے ارباب حاجت و گرہ کشاے اصحاب غرض از بدائع ایام، و در وادار پستی و طاعت ایزد و بچون کیتا بندہ فرمان پذیر حضرت خداوندی عز اسمہ بود و جماعتے را از عزہ و احبا و اجانبے شناسا پس خود گزاشت کہ ہموارہ ذکر محاسن و

مناقب اومی نمودند چنانچه حضرت مولانا اندکے از صفات و محاسن ایشان نظم فرمود اندک
 حیث قال ۵

زان بنده مطیع رضا جوئی کردگار	راغ سخن بسک توحید را پذیر
میداشت در لای بنی جان دل نکا	از شرک بود کاره و بر شریعت مستقیم
در پردلی نبود سہمیش بروزگار	از خلق خوش بود دل خلق بزدوم
گلہ سہ نوازش و احسان کردگار	در گاہ وجودے از فرق تا قدم
برے بیک ترانہ رنگین دل از ہزار	طبعے شگفتہ داشت کہ صدہ ہوستا
در چارہ سازی من و تو ہم نہ داشت عار	مددستی بیگانہ و در یکدلی تمام
می کرد در ہدایت ما جب اختیار	در بدل زرنہ شہت بار با ب فضل رنگ

و آن دالا نظر حضرت استاذی را کہ اکبر فرزندانش بود از کمال شفقت و مرحمت علوم
 و فنون متنوعہ آموخت و گروہی از علماء و ادبا و خوشنویسان و دانندگان زبان انگریزی
 مقرر فرمود تا جناب ایشان را از ہرگونہ دانش و تہناسای کہ در خور فضلا و ادبا باشد
 بیاموزند چنانچہ ذات ذات البرکات حضرت صوف دامت افاداتہ در ہر علم و فن محسود
 روزگار برآمد۔

نگلی

ولادت باکرامت جناب معینی پناہی در بلکہ بدایون ۱۲۶۹ھ معاصر نشہ افغانی
 در ماہ ستمبر واقع شد و نظر اقبال مظہر سال ست از ہجرہ تجویہ، ازان فرخ روز میمنت آموذ
 چہرہ سلیم آسمان و زمین را پیمانہ از بادہ نشاط و شادی پرگشت زمانہ را سیرت سعادت
 و کامرانی ہم رسید۔

جناب استاد سیزدہ سالہ بودند و پدر عالی گہر ایشان در مین پوری مسادہ آراے

منصب عالی منصف بوده و دار داد و انصاف می دادند که روزی حضرت ایشان را
 با خود گرفته در خدمت ادیب فاضل، شیدای رسول عربی جناب مولانا محمد محسن کاکوردی
 طالب شراہ بردند چنانچه از فیض صحبت سرتاسر افادت ایشان بر مدارج کمالات انسانی صحت
 فرموده در عالم سخن گوئی و نکته سخنی یگانہ گردیدند، و حضرت استادی این ماجرا را چنین
 نظم فرموده اند:

چون گشت آشنای من ز دانش آشکارا	چون دیدم بقراری من بر ره طلب
آورد بسته را بر صدر زبر گوار	از بهر کسب دانش و بنشین ز راه لطف
در چار سوئی دهر زده کوس افتخار	آن کوشسته بر سر او زنگ آگهی
معنی هجوم کرده به برمش زهر کنار	مضمون نفاذ بر سر هم بر بساطش
سیاح دشت هفتل دهنه بحر کنار	سباح بحر علم عمل بر در آستین
میکرد فیض ناطقه اش کار چشمه سار	آرے بر آئے تشنه لبان طریق عشق
مدحت سر آئے و عاشق محبوبی که در گار	یعنی جناب محسن حسان خاک بهند
داوند حاجبان حر میشی نوید بار	بخت رسای مرغ بر آن آستان رساند
بر روی دل کشود در گنج هبتار	مفتاح فیض بود ز بانیش که در زمان

پس در آگره کلج و سینت جانس کلج تحصیل انگریزی و قانون حکومت ہند نمودند
 برادر اصغر جناب مولانا، خان بہادر داکتر محمد ماشا، اندر خان ست کہ در سیتاپور (اودھ)
 سول سرحدن بوده در فن طب انگریزی بے نیاز از دوز و تعریف ست بہ لندن رفتہ
 و دہ و دوازده سال در ان دانش گاہ قیام نموده فن طب را دست افتد کرد و عام و زور دولت
 برطانیہ اعتبار تام بہم رسانیدہ است۔

زمانیکہ جناب استاذی در دارالریاست را بطور تحصیلدار بودند، سفارش
 بندگان حضرت محسن دوسہ غزل ریختہ در خدمت جناب منشی مفتی امیر احمد امیر مینائی^{۱۷}
 پیش نمودند۔

از تصانیف حضرت ایشان دیوان فارسی ست مردن کہ شتل ست، جمع
 اصناف شعر از قبیلہ در باغی و قطعہ و تالنج و غیر ذلک و دیگر صحف مثل شرح
 حسن و عشق عالی شیرازی و مجموعہ شعر فارسی و مجموعہ نظم اردو و مکتوبات امیر مینائی ریختہ
 کلاک آسمانی خرام آن دانش آہست و یکے از مصنفات پیشین حضرت استاذی کہ
 ہنگام طلب علم دیاگرہ نوشتہ بودند حاشیہ اصطلاحات سرت کہ داخل درس دارالعلوم
 دیوبند گردیدہ۔

از علی گڑہ جملہ شریفہ قند پارسی در ادارت آن جناب انتشاری یافت کہ مقبول
 طبابع سخن آفرینان ہند و ایران و مصراقتادہ و جمعی از ایشان بر آن تعریف نوشتند و
 داد سخن گوئی و معنی سخن حضرت مدیر نامہ دادند، و پروفیسر براؤن آف کیمبرج نیز در کتاب
 خودش کہ "پریس اینڈ پوٹری آف ماورن پرشین" نام دارد ذکر آن جریدہ گرامی
 فرمودہ است

چون در گوالیار کالج پرنسپل پروفیسر فارسی و عربی فائز شدند یونورسٹی اراڈا
 ملازمان سامی را امتحان امتحان بی اے مقرر نمود۔

دست ارادت بحضرت حاجی حافظ مولانا شاہ وارث حسین صاحب قبیلہ
 مدظلہ العالی دادند، و اتان روز طبع مقدس را افسردگی و ازواج تمام از جہان جہانیاں
 روداد و دل در حق طلبی و خدا جوئی بستند، و بر کتب مقدسہ تصوف و سنوآت اہل معنی

عبور افتاد، و دولت عشق و محبت و سوز و گداز بدست آمد.

پنهان نماناد که هکلی نظم و نثر فارسی و عربی و ریخته محض زاده طبع اشرف اقدس حضرت استادی دانش پناهی است، و در نکته سرائی و معنی آفرینی نیاید بکسی ندر از اولاد در آغاز آگهی چنانچه مردم گشته و حید لعصر فریدالدهر خدام حضرت محسن کاکوروی علیه الرحمة در فراهم آوردن هر گونه استعداد در ذات مبارک ایشان و صلاح دادن اشعار ریخته جهد بلیغ بکار بردند، و انفاس بترکه ملازمان ساسی ایشان و جناب استادی تاثیر می تام کرد و کتایش با روزی گشت، و حضور ممدوح را بر ذمه استاذ موصون حقیع عظیم است.

دیگر طبع و اشاعت کلیات فارسی مجموع ریخته هنوز در معرض التواست چرا که حضرت

استادی درین خصوص دستور می نداد و تندی از اشعار درین نامه آورده شده.

مولوی حکیم حبیب الرحمن خان المتخلص به احسن متوطن همانگیر نکر عرون حاکم در

تذکره لفضلا، که در عبارت عربی فراهم آورده است ذکر جناب استادی بدین الفاظ می نماید:

الثاقب وهو الادیب الاریب الجلیب الحسیب المولوی محمد احسن الله

خان الاکبر ابنا خلف الارشد المرحوم المغفور المولوی محمد نصر الله خان

بهادر الصدر الصدور هو طلع کالبد علی سماء ارض المینونة البداون فی

سنة ۱۲۸۰ هـ فاستضاءت بیت والدته من نور جینه وضوء اقباله -
۱۸۶۳

اخذ العلوم المتفرقة والسنة المتنوعة من العربية والفارسية

والانگلیزیه من اساتذة مختلفة متعددة فی ظل تربية والدته

المرحوم وكان والدته حاکماً فی مین فوری وكان هو فی رکا به نصرته

له چون محتوی بر احوال حضرت استاذ بنقل گردید شمس الدین احمد عفی عنه

الثر زمان تعليمه هناك، وفوضه ابوه الى الفاضل الاديب الشاعر
 الشهير بنعت النبي البشير النذير المولوى محمد محسن الكا كوروى
 الوكيل وقرأ هناك ايضا على والد هذا الفاضل الممدوح المولوى حسن بن
 عفر الله له مجرمة السبطين وتوجه الى حسن الخط هناك وحصل
 وقد أحسن -

وفى هذا الزمان قام في باله ذوق الانشاء لمناسبة الانزية بها
 فلما انشدا اشعار الهندية كان يستصلم ويشاور فاضل المحسن
 قد قام في مين فورى منذ ثلاثة سنين او زائدة حتى ادخل والده
 في دار الاقامة مدرسة الالور الالور كالج، لتعليم الانكليزية، فذهب هناك
 ومعه كتب العربية لكثرة الاشواق مع قلة الفرصة، وبعد ارتحال
 دخل في سينت جانس كالج في درجة التي يقال لها بي - اى - و
 قراء مع نصاب هذه الدرجة القانون التمدن الانكليزية وهو ما هم
 فيه كما ينبغى -

وبعد هذه تقرها كما ان تحصيل اللسان في رياسة رام فور، وهناك
 قد شاو ر زمان قليل في اشعار الهندية من فاضل عدم النظر
 الملك الشعراء المفتى المرحوم امير احمد المينائى اللكنوى -
 وقد شابه كلامه من ابناء الفرس وتحكى قصائد من قصائد العرفى
 والخاقانى وتشبه غزلياته من الحزبين والصائب -

قد تراء نظم الاردو من مدة مدينة والآن لها اشعار كثيرة في الفارسية

قليلة في العربية والاردو وجمع الكليات وفيها اصناف الكلام و
 انواع الاشعار وهذه كلها دالة على جودة ذهنه ووسعة نظره، و
 مع هذه هو الى الان مائل الى طلب العلم وشوقه على حاله وذوق الفن
 مستقر في ياله، ولهذا جمع كتب الكثيره من فنون عديدة ويصرف
 الكثر اوقاتة في مطالعة الكتب عموما وملاحظة امودجات الادبية خصوصا
 ومن احبائه الفاضل الاعمى المولانا المفتي محمد سعادت الله الكنعاني
 ادام الله فيوضه بسبع المثاني والفاضل الرئيس المولوي جيب الرحمن
 خان الشرواني س

عن المرء لا تثل وسل عن قرينه فكل قرين بالمقارن يقتدى
 فان كان ذا اثر فحائنه سرعة وان كان ذا خير فقدرته تهتدي
 وهو في الذاكرة جيبى وشقيقى انيسى ورفيقى والله درة قائله س
 ان حكمت بفرقتنا الليالى واعتنا بعيد بعد قرب
 فتخص اى لا يزال جيبى وذكر اى لا يزال انير قسبى
 وما احسن قيل س

يفنى الزمان وليس يفتح حكم وعلى محبتكم اموتوا وستر
 فموا دتى طبع بنير تكلف والطبع فى الانسان لا يتغير
 من تصايفه الشرح لحسن وعشق لميرزا نعمت خان العالى الشيرازى و
 كليات النثر فيها مكاتيب فى العربية والفارسية والاردو وقد نظم الالف
 فى نثره على طرز ابى الفضل العلامى فهو كما سمه على سماء الفنون نجم ثاقب

وکیف الاسماء تنزل من السماء وکلیات النظم وهی روضة باهرة حضرة
 ابتمت فیها النوار المعانی وازهرت فیها ازهار المبانی وقد نقر عدل
 الفصاحة والرشافة علی اعصاب اشعارها وتصدم صلاصل البلاغة والملاحة
 بین اذان ثمارها، کما لا یخفی علی المتسمین بنسائم القنون والعلوم والموسمین
 بعیون المنطوق والمفهوم ۵

ففی کل لفظ منه دوزخ من المنی و فی کل سطر منه عقد من الدر
 نثره عقد الثریا ونظمه دُرٌّ ثمین وله مهارة تامّة فی ادب الانگلزیه و
 تدل علی هذه ترجمة مضامین ادیسین الانگلسانی الادیب الفسفی الشہیر
 وباجملة هو جامع حافل لادخلاق الانسانیة وقاضل جید کامل فی علوم الادبیة -
 وحضرت ذکاء الملک مدیر مدرسه سیاسی طهران دار السلطنة ایران می فرماید :-

مجموعه قند پارسی که در حکم مجله ادبی ست در علی گڑھ ہندوستان جمع و نگاشته
 میشود و مدیر آن نامہ عنبر شامہ جناب معالی نصاب محمد حسن الدخان ثاقب امت
 افاضتہ می باشد کہ در ذوق ادبیات از سران باشور و چشمہاے بانور محسوب می گردد و
 حال و ذوقی عالی و صافی دارد و از سخن سخنجان کامل صاحب محامد و فضائل الخ -

و جناب سید فضل الحسن صاحب حسرت موبانی بی اسے او میرا دوسے معلے
 در تقریظ بسطی کہ بر کتبوبات امیر مینائی نوشته اند می گویند :-

« مولوی محمد حسن الدخان ثاقب مدیر رسالہ قند پارسی نظم و نثر پارسی میں یادگار
 ارباب کمال ہیں وہ مرحوم رسالہ (جو انشاء اللہ تعالیٰ بہت جلد دوبارہ زندہ ہوگا) جن
 لوگوں کی نظر سے گذرا ہوگا انھیں راقم حروف کی اس رائے کے تسلیم کرنے میں مُطلق

تامل نہوگا کہ اس وقت ہندوستان میں کوئی شخص آپ سے بہتر فارسی نثر نہیں لکھ سکتا۔

جناب موصوف کی اس اعلیٰ قابلیت نے ایک عرصہ دراز تک نگارش نظم و نثر اُردو کی جانب متوجہ نہونے دیا، لیکن جیسا جناب کے اصرار سے آپ نے اپنی ادبی زبان کی طرف التفات فرمایا تو اس میں بھی اپنے مذاق صحیح کی اعانت سے وہ وہ جو ہر دکھائے کہ تھوڑے ہی دنوں میں تمام ارباب نظر کو اپنا گرویدہ بنا لیا۔

نظم اُردو میں آپ کی غزلیں اُردو کے مُعلیٰ کے ہر پرچے میں نظر افروز اہل سنش ہوتی رہتی ہیں، رہی نثر اُردو میں آپ کا تازہ ترین کارنامہ وہ دھچپ دیا چہرہ جو آپ نے مکتوبات زیر نظر کے آغاز میں درج کیا ہے، اس دیا چہ کے پہلے حصہ میں امیر سینائی مرحوم کے سوانح زندگی لکھے ہیں، اور دوسرے میں داغ و امیر کے کلام کا موازنہ ہے۔

یوں تو حضرت ثاقب کی کلن تحریر مضمون کے لحاظ سے نہایت دلپذیر اور عبارت کی حیثیت سے نہایت مضبوط و بے عیب ہے، لیکن بعض بعض موقعوں پر خیال کی لطافت اور الفاظ کی خوبی نے ایسی دلفریب صورت اختیار کی ہے کہ آپ کے منتخب فقرے اس قابل ہیں کہ اُردو لٹریچر کا بہترین نمونہ قرار دیے جائیں، مثلاً امیر مرحوم کے اخلاق و عادات کی نسبت لکھا ہے۔ کہ وہ نہایت نیک طبیعت، پاک صورت، پاکیزہ پیر، ایک عالم نور تھے۔“

”جامع مکتوبات نے ایک مرتبہ استاد کے حضور میں جناب قبلہ محسن کا کوروی علیہ الرحمۃ کی سخن آفرینی اور بلاغت کلام کا تذکرہ کیا تو فرمایا کہ ان کا کلام ایک عالم ہے

خیالات نادرہ کا، کہ اُس کو دیکھ کر انسان حیران ہوتا ہے اور اُن کا ہر شعر سراجِ بلاغت ہے۔
 دیوانِ ناظمِ دالی رام پور کی توصیف ان الفاظ میں کی ہے کہ ”شادابی خیال“
 نوے ترکیبِ جددِ مضمون، لطافتِ زبان اور ستائتِ بیان اس ’لفریب‘ کا زیور ہے۔
 دیوان نہیں، معنی نازِ خوبی اور نگارستانِ محبوبی ہے۔“ اس موقع پر ایک نوٹ بھی دیا
 ہے جو جو بجاے خود حُسنِ تحریر کا ایک اچھا نمونہ ہے، فرماتے ہیں کہ ”خاکسار کو جولائی ۱۹۰۷ء
 میں خوابیدگانِ نرہت گاہِ تقدس کی توجہ اور سہ

فرخندہ جہاں بے مثالی مدوحِ ادا فی داعالی

پیرایہ صدق و مایہ فضل شمس العلماء جناب حالی

کا اشتیاقِ زیارتِ پانی پت لے گیا، میں ایک روز یہ مسودہ اُن کو سُنا رہا تھا جب
 اس مقام پر پہنچا تو مولانا نے فرمایا کہ ”نواب مصطفیٰ خان صاحب شفیقہ فرماتے تھے
 کہ ایک روز مرزا غالب نے مجھے یہ مطلع سُنا یا میں نے بہت تعریف کی تو فرمایا کہ بیٹا میں
 تو بیشتر ناظم کو دے چکا ہے

خوشی جینے کی کیا، مرنے کا غم کیا

ہماری زندگی کیا، اور ہم کیا

آخر میں اُساد کی خبر وفات کو ان الفاظ میں ادا کیا ہے کہ ”افسوس وہ نورانی پیکر،
 جہاں فن و ہنر زیرِ خاک، اور وہ صحبتِ دلآرا دجاں پر در خواب فراموش ہو گئی.....
 اِنَّا لِلّٰہِ وَاِنَّا اِلَیْہِ رَاٰجِعُوْنَ ۝“

اہلِ نظر کو گریہ سوات را کہ اندرانِ ہندی و عجمی و مہری اعترافِ فضیلت و
 سخنِ سنجی و معنی پیراے این سرآمد را بابِ دانشِ کمالِ کردہ اندر در صفحاتِ آئینہ این

نگارین نامہ خواہند ملاحظہ فرمود و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین
 والصلوة والسلام علی سید المرسلین و آلہ الطاہرین و اصحابہ الراضین

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تترقاری

مکاتیب

بجناب حکیم امجد علی خان بہار در پستی کلکتہ امر وہی

احسن بھکارہ را رخصت گرد سرگردین، و قدم بوسیدن از زانی باڈا از آرزو رکہ
والا مطاعی تقریب کار سرکار ازین ویار رفتہ اند شرع اندوہ فراق را نامہ برنتابد،
بام و شام جز ہوائے ملازمت مخدوم در نسبت اما مرن نار سائیباس فریاد خوشیم
کہ ہنوز خورشید جہان فروردین ساضہ بدزہ پروری مصرف ست و بان ہمہ ناتامی
و پیچی من بندہ خاطر خدام بدجوی در افتادگان مشغوف، بیاتامین عمل مفصل گویم
یعنی دو تا پارچہ اخبار کہ فرستادہ بودند رسید و سپاسگذار اشتفاق بزرگانہ گردانیدہ است
احمدیہ و نوحہ صوفی بہان پیام آور کہ روزنامہ آور بود سپردہ آمد خواہد رسید و خدمتہ اشہد
و اعظبا من بہت، زیادہ جز اشتیاق حصول دولت ملازمت چہ نگارش رود از جو پو
دوم دسمبر ۱۸۵۳ء سی

بنام محمد عطاء اللہ خان عاقل ابن مولوی صیب اللہ خان صدیق گورکھ پوری
عاقل سخن ہر از من سلام پذیرد، زبان چہ دادہ بود و با فاجہ طور پرداخت،

آفرخ گنه از شما پیامی رسید و نه از ما سلامی پذیرا افتاد، شکوه و شکایت را کلام محلست
 شکوه همه بے سود و شکایت تیر تا سر قصد بے سود و آہے کہ بصورت غزلے از نهاد تفتہ
 جگر آن وادے فراق سرکشیدہ بآن یار تفاعل شعار رسیدہ باد احوال خیریت اشتمال
 برنگارند و از کلام دل نواز یاد آرند تا قب خستہ دل تفتہ جان المدعو محمد حسن اللہ خان
 از جوئیورہ تاریخ ۲۶ نومبر ۱۸۵۵ء نگارش رفت

بخدم جناب مولانا مولوی محمد محسن کاکوروی

بحضرت قبلہ و بعدہ مظلہ العالی بعد از تقدیم مراتب نیازتہ تسلیم عرض می ارزد
 عمر نیست کہ از سلامتی ذات بابر کائنات اطلالی نیست مگر جو کہ گاہ از خوشبختی
 و الافراج مشرف فرمودہ باشند و ثواب ابرار این عرایض نیاز از ان اتفاق افتاد
 کہ می خواہم نگارش ہائے قدسی نظماً و نثرآ پیچ تا امر و چاپ شدہ باشد بدست آہم
 و اگر نتوانم ملازمت بندگان منسی پناہی دریافت ہم از خوان کلام آن فرما تر و اسے
 اقلیم سخن گسری ریزہ باز خرمین سخن آن کار کیاے کشور معنی پروری خوشکہ ہم امید
 کہ چہرہ از شوی و قضاوند و غیر آن مطبوع گردیدہ باشد یک جلد ہر کیے از انہا بہندہ
 ابلاغ دارند و این نیاز را میں دور افتادہ را محروم از فیض ربایان کلام اعجاز نظام نمیند
 از احوال تازہ نیکہ کیا پیشعہ یک یاہ یکیشہ کہ ہم مشاعرہ بر غریب خانہ انعقاد یافتہ بود و
 غزلیکہ خواندہ لودم ہمدین صحیفہ نزد می بچم امید کہ مقبول خاطر معنی شیخ افتادہ
 جزا شتیاق قدم ہوس چہ گذارش نماید بتاریخ ۲۶ ماہ فروری ۱۸۵۵ء از جوئیورہ نگارش شد

مولوی حبیب الرحمن خان حضرت شہرانی

مخلصان یاد آورید و عذرا گرامی رسید و تقریباً نیز وصول گردیدہ آن جناب از سوی

کرد این جان پروری فرمود، شکایت یک طرفت، اگر شمارا با من سره هست مرغ خلد
 که مرا هم در مفارقت دوست پر خون جگر هست، و اینکه تا حال نامه نفرشاده ام چگونه
 که در چه افکار گرفتار مانده ام، روزهای خواب و شبها بیتاب بوده ام از شرم ناگامی آب و از
 هجوم آلام همه مضطرب بوده ام دیگر آنچه باین خسته دل شکسته بال ارشاد رفت که بر ضحون بکنید
 قلم عجا از تو تم چیز بے رنگارم و آنچه مر نسبت آن سطور در دل ست بر زبان خامه آورم هر چند
 که از من غمزه همید ای تم قلیل چنین امر غمخیز ممکن نبود اما التفات محبت پناهی یاوری فرمود
 الهذا حرفی چند که سبباً بر نگاشته ام در نور و نامه روان داشته ام، بنده فردا براسے
 آموختن قانون تصدال آباد می کنم امید که در اینجا هم گاه گاه از احوال شریف آگاه خواهم
 فرمود آنچه از حالات برادر کرم محمد عبدالرشید خان نگارش رفت خوب معلوم شد که آیا
 بنسب شان از ملازمت دست برداشته اند یا چه مفعلاً اعلام رود نشان اند آبادیم
 از ان بقعه خواهم نوشت، خانہ محبت آباد رنژده ۲۲ راج ۱۳۵۵ هـ، از جو نوری
 بجناب صاحبان جناب محمد عظیم الدین خان بهادر و برادر الهام ریاست امیر
 محسن بنده نواد سلامت، سپس تقدیم مراتب نیابت و ولیم عرض می دارم که رساله
 تالیف طعنا در روزنامه شاه ایران در شماره اوله جلال باحوالی لائقه جنت لفظه بندگان
 بولی عهد بهادر این ضرعت نامه مزل میشود امیدوار است که از نظر کمی اثر حضرت
 ملک رحمت حضور منظر اولی رام پور عزت سعادت اندخته بجناب بی عهد بهادر
 بلاغ یا بکه نهایت آمال بندگان نیابگذار است، آفتاب دولت و اقبال در خشان بلو
 بهر نومبر ۱۳۵۵ هـ رام پور

بنواب عبدالعزیز خان غریز وکیل بریلوی

بنامیزد این نامه ایست از احسن دردمند سخنوارا حجبند آنکه مصر سخنوری را عسرت
 همه ان ست کالبد کشور معنی پروری راجان سلا میکه همه گله و سرتا سر شگوه بار در حضرت
 قبله سخن سخنان معنی یاب پذیرفته باد، یارب با آنکه بخدام مکرراتماس رفت عدم مشارکت
 بزم مشاعره را اگر مانع پیش آمده که از کلام دل نواز هم جانے در سیکر فرسوده سخنوری وردانی
 در قالب بجان معنی گسری ند میدند بدو تشنه لبان قلزم هنر تلاشی و لعشش سرایان
 محشر معنی پردهی رسیدند با جمله داغم از ناپرداسے مخدوم که منتظران قدم را همچنان
 در خاک خون فراق داتش سوزان اشتیاق داگداشتند، من و خدا که خوش سخننے
 ترتیب یافته و در روزنا حیا چاپ شده و در بلاد در دست منتشر گشته، امید که از احوال
 مزاج خدام اعلام فرمایند، و اگر من سجدان را قابل خطاب دانند از غزے که نظیری را
 بر شک و عرفی را باشک نشانید آرزند، بنده را از انتظام اطلاق و املاک خود چنانکه
 دل میخواست جمعیت روداد، حالیا هیچ ضرورت تغیر و تبدل نمی بینم و آنچه خدا سے بسیار
 بخش بر من ایثار فرموده بران قانعم، دخل بیش از خرج دارم و الحمد لله علی ذلک بنواب
 عبدالرشید خان سلام شوق می رسام و تسلیم باوت التعمیم یا زدهم جنوری ۱۲۹۱ هـ از یسلی ^{صیت}
 بلولوی حبیب الرحمن خان حسرت شروانی

بضمیمه رافت تخمیر حبیب جان نواز شفیق دل راز غم پردازا خلاصه دو دمان
 مهر و وفا نقاد و خاندان مجددا عتلا، گوهر کلکیل محبت و داد گوهر گنجینه الفت و اتحاد،
 دانش پیوند معنی طراز نکته سنج حقیقت پردازا نو باده صدقیه سخنوری ترمیش رس لبان معنی
 پروری سحر تقریرا عجاز تحریر حبیبی، دادی فتوت نشان نولوی محمد حبیب الرحمن خان

پنهان نماند که پیش ازین نامه نیاز بجواب نمیکه اینمکه ارسال یافته و آن تحسیر
 که اگر در ورنیان عالم عقل و فرهنگ نسخه جنون خوانندش و دست داگر کاراگاسان
 سرای دانش و تیز باغولیا نامه دانندش نزا چه اس برادر هنر پرور نیک میدانی که
 درین حوادث گاه تعلق که دل از انکار تازه دو نیم و خاطر از اندیشه شمس صل سلی خوار میسند
 کو وقت و کجا فرصت که از متمنیات چشم بر خورداری داشته آید آه از محرومی طالع فریاد
 از کوتاهی بخت اگر همین لیل و نهار باشد از خود چلویم که چو نم وزمانه با من چه کرد از کویین
 چنین سوخته جان خسته جگر درین عالم شور و شر چه منظور نظر داشته اند وقت از دست
 می رود و من بے برگ و ساز با بنای روزگار آویز شها و در علم شناسای بکلایه تیارم فراز
 ندل لاری نیایشی - و نه روح را سوے آفریدگار گریشی دل از حیلده سازے زمانه کالیوه
 و روح از کردارهای زشت زنگ بست یارب توفیقی که لختی بخود گراید خداوند البصیرتے
 که از خوشیتن بینی باز آید نامه اعمال چون روزگار خود سیاه سازد و انفاس باقیه
 الهی و بازمی بنیازد چرانے در راه دانشش که ترا تواند دریافت و شمع در تارک خانی و ش
 آفرید که از گفتار بگردار تواند ره سپرد و نگاشته آخر شب که با مدادش نسبت نهم بیج الاول^{۱۳۱۲}
 بود و از تمام نهره رات باب فچیر سیکری ضلع آگره -

بضیاء البنی خان

توفیق حسن عمل و خرد پروری و عاقبت بینی روز افزون باد و نامه رسیدار دینوازی
 داد و منکله جویای دوستان حقیقی ام دا خلاص آن برادر دادا که دل نشین گشته آنچه از خیالات
 این و طمال نوکر زخامه فرموده اند حاشا که جز رفتن باگره سببی دیگر مانع جواب بوده باشد
 آنکه در باب خدمت گزار نوشته اند بنده سه نفر چاکری خواهم جوان مستعد و دل سوزا هر چند که

آدم خوب بهم رسیدن دشوار لیکن اگر تلگا پور دو سیر می تواند شد آنچه از عالم بهار و خزان
اشارت رفت جوانی عالمی دارد و زمانه نیز نیکوها بکار آرد باید دیگر سه رادل دادن نزد
محبت با ختن بر سه تفریح خاطر عزیز این قسم فقرات قلمی می شود و الا دانم که فطرت عالی شما
باینها پازنه ایستد و بر عروج و حصول حقیقی ترقی نماید، دوم آگهی قرین باد، از تمام تهر را در
بخدمت کنور محمد اعتماد علی خان حست تخلص

سخنور روشن گمر رسیدن نامه عنایت و نارسیدن دیوان صحیفه فصاحت
مرا در شگفت زار افکنند سپاس باد آوری بر می گذارم اسلام گاشته ۲۲ اپریل ۱۸۹۸
از آگره -

ایضاً بجناب صوف

از نقاب همچو چرخ کعبه است همه دان سپاس نامه محبت طرازی پذیرفته باد، آنچه در باب
ابلاغ دیوان بهار عنوان نوشته اند هنوز نمی ازان گلگله را زبر ساحت ضمیر لغت تمیز
نوریده و آن کتاب بلاغت انتساب از چاپارخانه ام وصول نگردیده ختم کلام بر
سپاس و دعای کتم، ایام بکام باد -

ایضاً بجناب موصو در رسید دیوان

یارب سپاس فروغانی نامه آن سخنور معنی آفرین برگذارم یا ستایش دیوان نصاحت
ترتیب، نامه ایست عنایت مشخون دیوان نیست یک حقه آلالی مکنون غزلیاتش
آب افزای بستان سخنوری و قطعاتش بلع و بهار مکتبه پروری تکلف بر طرف تجلیه
بلاز جواهر آبدار و خزینه ایست ملو از در شاهاوار نے نے دیوان نیست رخساره سخن در
غازه نایاب و صحیفه ایست آسمان معنی را خرید جهان تاب از سخن آفرین این مجموعه

سوز و گداز را مقبول بگمان کناد و از چشم زخم حاسدانش در امان داراد و استلام
ثاقب را فرزده هفتقم محرم الحرام ۱۳۱۶ هجری

بنام لاله رام پرتشاد گوهر این منشی ماد و هلال جوهر فتح آبادی رسید بنه

حدیقه آرای سرستان محبت و دوداد سلامت و دو نامنامه اخلاص پناهی و درود

آورد نخستین گیرنده کاغذ انبه و دوم در طلب رسید آن هر چه بود و در روز هفدهم ماه جون سید

انبه رسید و کام مراد شیرین گردانید با رب این جگر گوشه بهشت را که انبه نام دارد مگر از

سلسبیل و گوشت آب داده اند و در خران کده دنیایا نسخه جانناست آشنه کامان با دنیا کاسی

فرستاده اما کارکنان استاسیون غلط کردند و سبده که نامزد بند بود به برادر عزیز

و اکثر محمد اشاء اسدخان سلمه رسانیدند آن برادر هم بر و رانهارا از آن برادر زده در آب

شست و شور داده و همه را در هم آمیخته بمن باز فرستاد ازین مردم تمیز کردن فرموده آنها

دشواری دوداد با بچله سپاس ارغمان مر خوب آن فرمائش است اقلیم قلوب بدین اسلوب بگذارد

شده قطع

گوهر آن مخلص بگزانت او داشت بمن	از نه دوره آورد فراینده بیان
نمره نازده دین نغز که شد آب به شرم	پیش این انبه نورس همه تار جهان
آن عطوات که کسی صبر گیرد بعوض	آن لطافت که گوید در نای جوان
نیست این انبه نگاری ست بجز بهر	که مستحول جان ساخته شیرینی آن
ثاقب نامه گوهر بدعا ختم کنم	باد سر سبز از آن جان فای باغ جهان

و السلام

بگاشته خامه بر ایه خرام ثاقب مستهام از مقام اگره

سخان بهادر مولوی سید زین العابدین سب حج مچھلی شہری

یارب نرہنگاہ آسمانیان را بپتیرہ خاکدان زمینیان فرو فرستاده اند و این
 پارہ ارض مقدس را کہ ایہ شکیب دلا دگان ست کلیر نام بر نمادہ، نہ بینی مگر از ہر ذرہ
 صحرایش قلزم انوار توح در موج دیر و ن در حرم روضہ مطہرش خود فرمایشان باہوش
 فوج در فرج، آیش کوثر د نسیم را در عرق نخلت نشانہ و خاکش ابواب فردوس مدام بر رخ
 این و آن کشادہ ہر گدگ آستان آسمان سایش فردا گل و ہر خار صحرایش صد دار
 منصوبہ در نعل، ہر نیمروز آہ و نالہ عشاق دل گداز و در دل شب غلغلہ تسبیح و تہلیل جان فرخ
 سخن کوتاہ بادل ناخواستہ از ان دیار مینو سواد بر خاستہ و در راہ قریب پاست و ہر ماہ از پور
 نقش راست کردہ ویر ز زبطن رسیدم بہست نچرخ رو سپیدہ بلخ خدایت خادمی نایم و ہر
 تویم ہر سلسلہ علم و جا نیکہ جناب کرامت انساب نشان دادہ بودند بر سنگ نقش این
 عبارت کند می گتم، بیاد گار مولوی محمد ناصر اسد خان سب حج منفور از جانب محمد حسن
 خان ثاقب رئیس گرو خلعت اکبر آن سرور بخط ملی و کوش نوشتہ آید صاحبزادگان الاتبار
 آقا میرزا نور الدین دغا با خواہست و نذر و مجتہد غاسق صدر اول متقاعد چہ ہزار ذرا مزاحمت
 نامہ اقل الانام کثیر لہا ثب محمد حسن اسد خان ثاقب، ہنگام ششہ چہارم ماہ گشت
 ۱۲۹۶ مسی در آگرہ۔

بسم مولوی محمد حبیب الرحمن خان حسرت شروانی

زور بازوے دانش و نیش مردک دیدہ آفرینش عین انسان و انسان عین

حبیبی مولوی محمد حبیب الرحمن خان حسرت را مرادات صوری و مقاصد معنوی حاصل
 ادا چگویم تا چقدر مشتاق لقائے دوست بوده ام کہ نامہ و خاندان زیبا ان قاصرست

ولم بلام محبت شما افتاده و جانم خیزد کز حبیب از غم روزگار آزاده چیت که نثار قاصد
 سازم و چه نویسم تا بایش تالیف شریف پردازم علمای سلف صحیفه ایست که
 چشم روزگار مثل آن ندیده و دیده قابلیت از کاشای این گلزار همیشه بهار رشک
 فردوس دارم گردیده، من و خدا در چه بیان دل آویزداد محنت پزیده گریه بر شکوه
 ائمه علوم داده اند و در سرگذشت نگارے صحاب دانش چه منت با که بر جان کثیف
 نهاده اند و دیر زنده باشند که بیکر فرسوده مردمی را جانند و السلام الذی بهو خیر ختام
 اقل الانام ثاقب مستهام -

ایضاً بجناب صوفی اصد

ایزد توانا آن نقاد که خانواده مهر و وفار از ناملایم زانه در حمایت عنایت نهایت
 خود داشته کامیاب صورت معنی گرداناد و درست که نسیم کوے حبیب ترطیب دماغ
 آشفته حالان صحراے مفارقت نکرده و آن یار فراموشکار من بتقرار را بنامه دل نواز یاد
 نیاورده، آرنجی دیدار را چه شرح دهم که در نوشتن نیاید، اذیت و لیاقت آن یگانه دور
 بر محبت افزوده امید که این دولت نیز دال روز به افزایش پذیرد از خود چه سرایم با آن
 پاره نیکه بمن ارزانی داشته اند قانعم و تا امروز بر غم دیگر صحاب روزگار از بار قرمن
 دوام بسکد و ش، و الله الشکر صبحی در سخن سرای و شامی در کتاب بینی و وقت در انشطام
 ارضی و الماک موردی سپری میشود اما بیدار و لان هیشار خرام دانند که تشنه لبان مادی
 حیرت را ازین دل بستگیها چه کشاید، و از غبار افتشانی خارتان قال من شاهد حال
 بدست نیاید، یارب این دل شرحه شرحه را از قرب سر پرده جمال مرهه، و جان تقسید
 از گلزار عنایت شبنم تا بصفای وقت پردازد، و انفا س آخرین را لگان سازد

انتر و نظم سرمایہ شایستہ فراہم آمد، خوشا وقتیکہ بد دوست پیوندم، داخچہ گفتہ ام برانج محک
نقد ہنر بر خواہم، کتاب خانہ شماریدن و سخنان ہر انگیز شنیدن آرزو دارم زیادہ ایام بکارانی
وعیش و نشاط جاودانی باد۔ رقمیہ طراز ثاقب عفی عنہ، از آگرہ، نوشتہ ۳۱ نومبر سنہ ۱۸۹۸ء سی

خدمت حضرت سید محمد اکبر شاہ صاحب اکبر ابو العالی دانا پوری

جناب مستطاب حضرت شاہ صاحب قبلہ، بعد از عرض مراتب تسلیم و نیاز تہاس
سیر و غیرہ لیکہ ارسال فرمودہ اند، داد معنی آفرینی دادہ اند، من بندہ چون گویم کہ حرفے
ناسزا یا تکریمی بے محل است، اما الام فوق الادب، داخچہ بفہم این بے بصاعت خواہر رسید
عرض خواہد کرد، امر و زبیر اولی سیروم و فردا مقدمہ است، بس فردا انشاء اللہ اشعار را دیدہ
بخدمت عالی میفرستم، بر خوردار عطا، اللہ آداب میرساند و مستعدی دعاست، زیادہ
حدادب عریضہ نگار ثاقب خاکسار

بنام مولوی محمد حبیب الرحمن خان شروانی در رسید و تار سائل تصنیف خودشان
لک الحمد یا من فضلہ متواتر و یا من لہ جو دمیم و غام

و بعد و تار سائل مصنفہ آن سر آمد دوستان رسید، یکی در سرگذشت دانش
پشروان نابینا، دوم در اظہار ضرورت ندوۃ العلماء، بے شابہ سبالتہ ہر دو نامہ تا لیفہ خوب
و نگار شہ مرغوب است، ایرتوانا آن والا خردا گئی پیوند را بکامیابی و فرخی سلامت اراد
و من ہجران نصیب را دولت دیدار روزی کنادہ متع اللہ محبا عا شفقاً؛
من حبیبک صہال نظر، اشتیاق لغار پایانے نداد این چہ کردند کہ تصویر روان نوشتند
اگر تصویر ہم در نور و سائل بودے مسرت بر مسرت افزودے زیادہ جز آرزوے ہنرانی
چہ شرح دہرے و ہبت لکم روحی عنے تقبلوہا؛ قل فی الصل خلل والصدود جہنم

و سلام تر دامن حسن، روزه ہر دویم گت ۱۹۰۱ء، از آگرہ۔

مولانا سعادت اللہ سعدی تخلص، مدرس اول مدرسہ عربیہ آگرہ

بے نیازی صوری دکشایش معنوی روزی آن یگانہ روزگار باد، بست دوم
ماہ مئی وداع وطن گفتم و دیگر با ماداز گلزار ہمیشہ بہار صحبت حبیب جیب امن
بگلمائے نشاط پُر کر دم سے

وما دھری بحب تلاب رضی ^{الدر العادۃ ۱۲} و لکن من بجل بہا حبیب

خرندی و شادمانی خاطر را کہ از باز خورد دستان یکدل خردور فراند و ختم چه شرح دویم کہ
نتوانم گفتم، ویژه صحبت مولوی محمد عبدالغنی خان غنی کہ رخصت از حیدرآباد کن گرفتہ
بیرین مقام بار اقامت کشادہ اند دل از دست برد، پنهان سہاد کہ جناب غنی یکے از
تلامذہ حضرت مولانا مفتی محمد لطیف اللہ دامت فیوضہ داموزگار محبت پناہی حبیبی جناب
حسرت بودہ اند، اکثر ساعات بناسہ نگار بر می خوردند و از کلام خودشان جان پوری
می نمایند، غزل و قصیدہ فارسی می گویند، از پاک گوہر پاکیزہ منش حضرت حسرت چه گویند
شگفتہ طبع نصیب ایشان کردہ اند و از خلق حسن و شگلی خاطر و سلوک بزرگویت مستقیمہ
و بیدارے دل و پاسانی وقت روح و روان مردی و جان جہان معنی ہستند، دیگر
یکے از ہم گوہر ان حسرت محمد فزل اللہ خان فزل است کہ سخن را بر آقا سنجرز دینی عرض
می کنند، دیگر در زمین غزلیکہ در ہمین ایام جناب غنی طبع آزمائی فرمودہ بودند حسب ایام
ایشان بندہ ہم شعرے چند عرض نمودم، مقبول احباب افتاد، و دیگر برائے ثاقب خیرین
دین گلزمین کوشکے نگارین دباشے بصد تر زمین و کتاب خانہ رشک یونان زمین سان
دل را بی ہاست سخن کوتاہ اگر وقت دستوری دہتا من دور از دیار از اشعار پرین نشانہ

یاد آرنده بنده تا چهارم یا پنجم چون محل سفر بصوب جنگباز پور ضلع بریلی بر می بندم و پلایان
 نامه بصدیقی موای حبیب الرحمن خان احسن جهانگیرگری سلمه سلام محبت التیام میگیم
 از حبیب گنج ضلع علی گره ۲۸ مئی ۱۹۰۲ء

چند تا سواد این نگارش برداشته آمد و بولوی حبیب الرحمن خان احسن جهانگیرگری و
 عزیز دلبندم سجان السدخان و حکیم محمد حیات خان دهلوی فرستاده شد -

باخوان ضلایان گره صافها الله عما یکورا که گوش بر صریر خانه این مورد آلام و
 محن دوزار دیار و وطن بوده اند نگارش می رود، نیمه روز بر آمده که بکالسکه دحانی نشسته
 ابر آباد را وداع گفته گامی چند از اجسیر افزایش نهاده ام و تا دارالخیر جمیر در سرزمین
 مرزبان بهرت لور و ملگرد الورد و ساده نشین ایالت ج پور و فرمانده بیکانیر و رئیس کشن گره
 جلور نیز رفته ام و چیزیکه دل را فرسید نیافته ام، سپیده سحری در میدان بود که بحضرت اجمیر
 حاضر شدم، دل بیتاب و بغل داشتم که این ستکمش حرمان را اقان و خیزان آراستان
 ملائک پاسبان قدوة الواصلین زبده العارفين حضرت خواجه قدس سره لغیر رسانید
 حیرت دامنگیر دیده شد و ادب عنان کش بے بصری آمد، دشته گذار سکوت دل را
 بسلاب خون شناد و وزیران خود فری می مایه خوشین داری را پاک سوخت، چون در پله
 مرقد مقدس مطهر جگر فرم رزه براندام افتاد و در شب همنشی و فر نور الهی کالاسه تاب تو انائی
 از کف ر بود، دیگر چه گویم که تو انم گفت مختصر اینکه در آن ساعت آن من سن بنوده ام سه
 بر دندم او دیگر آوردند، و همین سان بود حالت فقیر چند سال پیش ازین که در بهارستان
 کلیر گذرے داشتم، یارب بجزت پاکان نیک نهاد مال این ننگ عالم ایجاد بخیر انجباء
 و چنانکه نواخته امنیت کش زمانه نگردد،

شامگاه در جمیع دیدار هر روز محبت پروردگار محمد عبد الکريم خان پير ستر در پاس فرحت
 و انبساط بر روسته دل گشود و یاد ایام ماضی که داستان دلآویز بوده است بتکرار سامعه
 نوازی فرمود، و از احوال ریاست جاویره پرس و جو سے رفت، در گوشه این دیار عزیز
 نواز که مقیم بودم رخت و گستر دینما سے خاکسار طلبید و یک روز بر کاشانه خودش همه
 مہمان داشت تا عزیز و بیعت را سراپا مہر دو فواد دانشناس روز خلعت و ولایا فتم، یارب
 از چشم زخم حوادث محفوظ باد،

در روز قبل از غروب آفتاب بجاوره می روم، انشاء اللہ العزیز

رو بجاوره نهادیم و عمه پیر ستر صاحب ہمہی کردن تا در انجا براسے ما بایستہما
 ہتیا دارنہذا فقیم در خاک سند سیاہ فرما گنڈا رانہ در نواب ہمایون جاوہرہ و حکم فروری ستر گاہ
 و نیم ساعت بجاوره رسیدیم، علی جان خان عم پیر ستر صاحب کاز سرکار جاوہرہ و وظیفہ
 ہم گوہری بنام دست ہمہما با بوردہ در مہمان نوازی کوتہی نکرده جاوہرہ آبادانی خوب و
 آب و ہولے خوشی دار و دباغ درخت میوہ بسیار و انہ و خرنیزہ فراوان یافت میشود
 مردم جنگلی مسافر نواز و عملگزار مسکن و وسیع ددل کشا ہم رسیدہ و نشی عزیز جان اہل کار ہما
 حق جوار چنانکہ شاید بجا آورده یکی از ہم گوہران عبد الکريم خان ست،

سرت خان محمد شاہی خرقہ درویشی در بر و گیسو تا کردار دود عالم ستغراق می باش
 اینجا ہم قوم افغان و منول را تہ خوار سرکار نواب ست و شاہرہ قرابت و
 ہم گوہری مقرر دارد،

اندرین روز ہا آدازہ سور و سر و عقد سعید حضرت یالرت شاہی با مجتہدین ستر مہم

بلبلیست و پیشکاران ریاست در اهتمام این چنین مبارک شب و روز صرف ازین دماغات
 حضرت وزیر القابله الله تعالی وسلم دوسه روز بتاخیر کشید و در روز شامگاه طلبیدند و از
 احوال ملازمت پیشین پرسیدند و سندها ملاحظه فرمودند حضرت ایشان خلیق و متواضع بوده
 اند و در زمین مالوه بعلو نظرت و جودت ذمین و اصابت راسه معروفات با من با ارام سلوک
 کردند و فرمودند فردا احکام تقرصا درشود

امروز هفتم ماه فروری احکام تقرصا نگار منصب سر رشته دار دیوانی و فوج بداری و
 مترجم انگریزی محکمه عالییه وزارت از پیشگاه وزارت پناه اضایافت، سپاس حضرت
 خداوندی بجای آمدم خدا متکذرا و نوکر مقرر گشتند در یک دور و در شکر کتب کتب می گنم
 که در اسخار روزنامه ها و کتاب های خوانند و دستور نظم دیگر را که این ریاست و ذواب زادا
 تشریف می دارند و خواستگار عافیه شاستم داشت نام منقه العبد المذنب محمد حسن اسغان
 تاقب از جاورد محکمه عالییه وزارت، ۱۱ فروری ۱۹۰۳

بجیکم محمد حیات خان بلوی

روحی فدایک، اشتیاق نقاشی آن عزیز دهنایار با وفا غمگسار کیتا شمع بزم محبت نیست
 نلوت و جلوت من لا مثل لدنی عالم الا خلاص المودت شرح دادن از قدرت گفتار و
 حوصله نگارش افزون پندار خسته تکلف اوقات سامی نمی شود
 بست و ششم ماه می بود که تا کیدات متواضعتم روزگار حبیب تقوی شکار صدیقی
 مولوی حبیب الرحمن خان حسرت بنده لا از علی گره بهزاران هزار اشتیاق و یک بهمان آید
 بحبیب گنج آورده

خوشا وقتی دهم روزگار که یارب بر خور داد وصل یارب

شعری باشم که اندرین روز با داخل دارالکتب حبیب گنج شده ملاحظه گردید گفتند
 متین دار، بجز ولایت رونق کتاب خانه افزوده دیگر مرقع تصاویر که بجد تمام و تجسس فراوان
 بدست آمده چشم عبرت را سرمه کش آمد الحی از نواد است که بسیار از آن بدو صد و پنجاه تومان
 خرید نمودند حیف که صحبت آن عمده الا خلا و دیر نپائید از علی گره پیام طلب اخی حاجی
 عبدالرشید خان فرستادند و جناب شان بدانصوب رفتند و از آنجا بکوه منصور می روند
 نیازمند شام و در صبحگاه از حبیب گنج برخاسته به یکین پور آمده ام و با جمعی عبدالجلیل خان
 روزی چند می باشم تا آنکه حبیب موصوف از منصور می مراجعت فرمایند.

دو روز شامگاه با سنجق زوینی بر خوردم و بساط سخن سرای گسترده آمد میرزا سنجق شاعر
 این سینه هندی نژاد پارسی سر او جدا کرد و امر و زخم فرمل السدخان رئیس همیکن پور بالکال
 محبت بخوردن امر فرموده اند و عصرگاه برد و لنگه ایشان صحبت اشعار هم می شود
 از قسم سیوه اندرین آیام خریزه و انجیر و فاسه بخوردن می آید خریزه اینجاشیرین تری شاداب تر
 از آگره می باشد انگور هم نزدیک بختن رسیده.

دو روز را سنجق و ناقصیده یکی از خوان شد آفتاب دیگر نظیر ضمیر که هر دو در مدح
 حضرت فرمل و همین برادر ایشان گفته بود خواند تا نه ساعت شب صحبت شعر کشید امید که
 از احوال شریف بمقام علی گره سرور و بیخ سازند بحضرت و اصفت سلام شوق گویند

۲۸ مئی سنه ۱۲۹۱

بمولانا سعادت اللہ سنبلی

خداے غر و جل آن کیتا بنده ایندی را بر قضی امراتب صوری و معنوی رسانیده
 محسود روزگار دارا و چار که معوره گیتی مثل آن نخبه لفضلا نشان نمی دهند بود و الا

سخت بر آسمان سود و غرہاے ساسی مستی فراوان بخشید الحق نازش غزل بدان شخص
 البارک بس بجای خود دست ہر شعر مخدوم ساغر بادہ مرست شیراز یکف و بسوی شورش
 منصو صلاح بردوش دارد من چه تو نام گفت کہ تو نام ستود چنانکہ حق ستایش است سخن کو نام
 خواندم کہ خواندم ہر بخوبی رو بود کی روے داد و چون نباشد کہ سخن پرداز من چنانکہ از علم و
 دانش ظاہر بہرہ وافر داشتہ بصفتو تکرہ معنی ہم راہ یافتہ،

بندہ اندرین ایام در نوشتن انتخاب دیوان فنی فیاضی سوانح آن یگانہ زمان معصوم
 سپاس یاد آوری بر می گزارم و تسلیم از علی گڑہ، ۳ اگست ۱۹۰۷ء،

در جواب کتاب معی الانا عبد اللہ العماوی مدیر مجلہ عربیہ البیان

ایزب بسیار بخش آن ادیب با رع یگانہ روزگار را در نشاتین کامیاب مرادات اراد
 فیقہ انبقرہ و راسد احیان و اشرف آوان و رود آورده در عالم معنی آفرینی سخن سنجی شمسار
 گردانید تحسین ملازمان در باب مکاتیب عربیہ پیش از ان نیست کہ مدوح شیوا بیانان
 کج مع تربانے را بنطق و فصاحت متاید و آنکہ قد پارسی را بنگارش تقریظ خواستہ اند
 مشت خاکے را بر فلک الافلاک برده اند،

از گرامی نامہ البیان چگویم کہ زبان در ستایش آن قاصرست راستی کہ مخدوم و
 ادب بلاغت و جامعیت علوم و کتہ سراسے و دانش پر ایے انبازے ندارند و قد پارسی
 بیانے از البیان خواہم نگاشت دست بردست و خامہ خواہم گذاشت، زیادہ جز اشتیاق
 چه بر سر آید از علی گڑہ،

بجناب حاذق الملک حکیم محمد اجمل خان دہلوی

خدمت بابرکت فضائل آداب کمالات انتساب زبدۃ الاوائل والاقربان عمدة الاماجد

والاعیان الغاضل البائع حضرت حاذق الملک ملت معالیہ عرض می شود شتیافا
 ملازمت سامی راحدے دنہایتے نیت قدم گذارش درین ادوی زدن از پانچادان ست
 از خود چه بر سر ایم کما بیش ششش ماہ است کہ حضرت دہلی را وداع گفته خاک بیزی
 می کنم، و قطع نظر از آنکہ از منزل مقصود چہ راست فرا بیش نهند روز و شب در بطالت می گذرد
 و وقت ساعت در اضاعت می رود بیماری و ناخوشی سر باری آن، و صفت ناتوانی
 نقد اسن روح و روان، حالیا چون اندک مزاج این سرگشته صحراے حیرانی و مجروح
 بیداد ناتوانی باصلاح گرائیده می خواستم کہ بہ ہلی روم و خاک آستان آن الاناقب
 اتویاس دیدہ رمد رسیده سازم کہ چنان دانموندند کہ مندم در منصور می بار حلت کشاوند
 چون در دہلی جز عقبہ بوسی خدام مقصد بود رفتن آن بقعہ شریف در جزالتوا افتاد،
 مستدعی ست کہ از ایام قیام منصور می اعلام رود تا در ساعت معینہ حاضر دہلی شود
 یا اگر قیام کوہ بدیر کشد ہم در انجا رسیده از ملازمت بہرہ ور گردو، یارب زمانہ بکام و سایہ
 افضل آن برگزیدہ ایزد متعال بر فرق نیاز کیشان مستدام باد، اذ اگرہ کو چہ چکامیان
 حکاشتہ، ار می سنہ ۱۹۰۶

بنام شید زاہ حسین اہد سہارن پوری

یارب از مالایم زنگار کنکہ از عافیتہ و تند رستی برخوردار بودہ کامیاب نشاتین
 باشند مقاد منہ سامی رسید شاد کام گردانید لطفیکہ در باب فرستادن نامہ بنگر و صرف
 فرمودند ثاقب نوازی را شانے و شان بامید پروری را جانے ارزانی داشت جزاک ہند
 عنی خیر الخیرا -

کلیات نعت استادی حضرت عسک کوردی کہ دستور عمل نکتہ مراے وقت افزنی

صد آرایش و صفاد ز نامی پر سیر کچا پور چاپ گردیدہ مسئلہ محمی مولوی نور الحسن بی بی سے
 ال ال بی خلف اکبر حضرت مصنف علیہ الرحمۃ بنا مہ نگار رسیدہ ہو کہ آن روشن گہر
 ہم صحیفہ مذکور را حسب نشان پائین دی پی طلب از مذکہ دیدنی ست فرخی و فیروزی
 بر دوام باد از دارالریاست پتیالہ ۲ جولائی سنہ ۱۹۰۶ء

رتیکہ با اجزائے مکتوبات امیر کہ نام تاریخی آن "خطوط انشی امیر احمد" ست در
 طلب رو پونج دست خان بہادر سید علی محمد شاد و مولوی نور الحسن بی بی لے ال ال بی
 ذیل خلف اکبر حضرت قبلہ مولوی محمد محسن کاکوروی و مولانا حمید الدین بی بی اسے
 پروفیسر عربی، میور کالج، آڈ آباد مولوی سید علی حیدر طباطبائی المتخلص بنظم لکھنوی
 پروفیسر نظام کالج، حیدرآباد دکن، شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی و جناب خواجہ
 عزیز الدین عزیز لکھنوی، انشی امیر احمد علوی بی بی لے بنیرہ استاذی جناب محسن کاکوروی
 و مولوی ابوالکلام آزاد دہلوی و حاذق الملک حضرت حکیم محمد اجل خان دہلوی و مولوی
 احمد علی شوق قدوائی لکھنوی شاگرد جناب امیر لکھنوی فرستادہ شد شمس اہل حضرت خواجہ
 اطاعت حسین حالی پیش از ہمہ رو پو کردہ بودند۔

سبحان اللہ کج بیج بیانے را چه لائق کہ پیش و سادہ آریان کا شانہ سخن ہرے
 زبان کشاید و نگارش ناسرہ خود را بفرماندہان ظلم و نصاحت نماید لاجرم این اوراق در ہم
 را بجلیس عالی فرستادن جز خجالت کشیدن در بر عاقبت کار نارسیدن نیست اما اگر حسنے
 چند کہ بر این نامہ از خامہ علوی خرام محذوم ثبت می گردواید ہزاران ہزار نازش در
 چارسوے اعتبار می شود از سال اجزائے مکتوبات صورت گرفت بتدعی ست کہ بتوش
 دوسہ سطرے بطور رو پور ہی را منت آموذ خواہند فرمود و شمس را انتظار نخواہند گردانید

حفظکم اللہ تعالیٰ وسلم از علی گڑھ، نوشتہ ۱۷ جنوری ۱۹۱۱ء

بحضرت حاذق الملک حکیم حافظ محمد اجل خان دہلوی

ذولکرام السنہ حضرت مخدومی و مخدوم الانامی مدظلہ السامی بعد از عرض
مراتب عبودیت و بندگی مزاحم خدمت می شود، دیر و زنگار شمی بنام نامی ارسال داشته ام
امروز حضرت نواب قار الملک بر خوردم و احسانے کہ غائبانہ آن یگانہ زمان در کار
این ہیچیان صرف فرموده اند موجب ہزار ہزار شکر گذاری گردید و اگر انار منت بی پایا
آدم، آرسے ذات البرکات آن چشم و چراغ خانوادہ فضل و کمال درین عمدت
ندارد، یارب ظل آن برگزیدہ زمان و زمانیان اندر مایجا رگان کم مباد و دام قائل المرام
و کامیاب و کامران باشند بحرمتہ النبی الکریم علیہ الصلوٰۃ و التسلیم حضرت نواب صاحب
فرمودند کہ والا نامہ جناب مخدوم بنام ایشان صد دریافتہ، با یک دو فقرہ مناسب حال
این ہیچکارہ بصاحب پرنسپل ارسال داشته اند بعد از تقدیم ہزاران ہزار دعای کامرانی
نامہ را با انجام می رسانم۔ العبد لہذب ثاقب از علی گڑھ، ۲۷ اپریل ۱۹۱۱ء

بجناب حسرت شروانی

قربانت شوم، از زمانے کہ یکدیگر را در علی گڑھ وداع گفتیم، ہیچ از احوال شریف آن
مہر پرور معلوم نشد، خاطر متعلق است، امید کہ مقرون صحتہ و عافیتہ باشند از احوال اینجا آنکہ
منت ایند بے منت بخش را کہ صعوبت زائل و راحت شامل حال است، بر خورد ارتقاء شد
آمدہ مشغول خواندن است، عطاء اسد در اگرہ کتابت می کنند، ادرا ایشان عنقریب می آید۔
در اداسے خدمت اظرف این عبد مذنب تقصیرے نمی رود، پرنسپل کالج کارمن
ہیچکارہ را چشم قبول می نگرد و طلب، ہمہ ممکن بودہ مصروف کتابت ہستند۔ از نہ تادہ ساعت

شاگردان ایت۔ اسے وازدہ تالیفہ طلبا سے بی لے دس می گیرند از شاگردان ایت
ابو الفضل وازدانش آموزان بی لے اخلاق جلالی ما برین قرات کردہ ختم نموده اند حال پیش
سکندر نامہ و دستبومی خوانند۔ اوقات گرامی مصون از اختلال باد ثواب پر نویسہ
فارسی و عربی، و کتوریا کالج، گوالیار، مسلیکم ستمبر ۱۹۱۵ء فرنگی۔

بحضرت خواجہ عزیز الدین عزیز لکھنوی

قربانت شوم از خیر خوشی مزاج مقدس خدام پریشانی روداد حضرت باری
ذات قدسی صفات محدود از امراض حوادث مصون جاشہ تادیر بر سر نیازندان مخوران
سلامت داد چرا کہ ہمیں شخص شریف آنجناب بچمن معنی باد تیرہ نارہند فروغ می بخشند
سبحان اللہ مدرس فات مولانا شبلی و تاریخ ارتحال شمس العلماء خواجہ حالی برد اللہ
مفہمہا کہ نوشتہ فرستادہ اند از کلام نظیری و عربی می دہد خامہ فرسای بند در تالیف
آن آلی شاہوار بے سودست چرا کہ آنچنانکہ شاید حق مع از قلم ضاعت رقم ادانی شود،
یارب از نا ملائم روزگار بر کران باشند۔ المذنب ثاقب،

ازد کتوریا کالج، گوالیار، ۲۲ جنوری ۱۹۱۵ء

در جواب نامہ فخر الہ نواب سر امیر الدین احمد خان بہادر

کے کسی آئی ای، فرماندہ لوہارو

سپاس رسیدن نامہ نامی برگذارم باشکر عطاے سند بجا آرم جہانم از عمدگان
عنایت این عطفون چہاں بیرون آیم و حق آنست کہ حق سپاس و شکر حضرت ایشان
کما حقہ ادا نمودن آب بغریال ہیچودن ست پس لب بدعا آشنا فاجابت از جناب باری
تتمای کنم یارب ملازمان سامی بدام از کار محفوظہ از لذتہ محظوظ ہووہ کامیاب اداات

صوری و معنوی باشند. دیگر آنچه در دست نسبت احقر نوشته از بے بضاعتی خود شرمسار گردانید
راستی که کمر مت آبا می سا کار فرموده پیمانی را بدش و فضل ستوده اند نیز آگ الله
خیر بجز از

ستودن قوت حافظه بندگان محبت پناهی قوتی دیگری خواهد چه بجا نوشته اند
آه در زمان حیات نواب غفران آب نسخه در زبان درمی نوشته به لوها و روان داشته
بودم، حالیا علاوه دیگر رسائل علیہ کہ بعض ازان بچاپ رسیده کلیاتے دارم مثل بر جمع
اقسام نظم و نثر فارسی و عربی و قلیله ریختہ، از زبان انگریزی ہم بیگانہ نیستم۔ زمانے در
می سے دلا کلاس حاضر بودہ ام۔ قطعہ و قصیدہ کا از نتائج فکر گہ بار فرستادہ اند در کمال
روانی و شیرین بیانی است، عذوبت قطعہ و رشاققت قصیدہ دل را خرسندی جان اتونندی
اردانی فرمودہ اسے وقت تو خوش کردت خوش کردی تجربہ یک بنام مجمع اخلاق فردوان
محمد حیات خان ارسال داشته بودم بر ایشان سپردہ شد، جواب خواهند نوشت۔

دیگر عرض می کنم کہ مرحوم حضرت نواب صاحب تحشیہ صدیقہ سنائی غزوی در ترجمہ
ویوان جناب امیر فرمودہ بودند اگر ممکن باشد آن ہر دو نامہ بہ بندہ ارسال داشته منت پذیرد
فرمایند کہ بسیار شتاق بودہ ام۔ دیگر دو سہ نامہ دیگر از حضرت مرحوم مغفور کہ بقلم گوہر نشان
خودشان بنام این اقل الامام نوشته اند با من است، انشاء اللہ در وقت مناسب بلا خطہ
آن نقادہ و ودمان اعتلا خواہم در آمد در امید کہ سلسلہ رسل در رسائل کہ بعد از مدت مدید
مستحکم گشتہ بام استوار باشد، واللہ معکم ایما کنند، حررہ لہذب ثاقب،

۱۷ اکتوبر ۱۹۱۶ء

از گوالیار کالج

تقریظ و خطب و مضامین و ابیات

تقریظ دیوان میرزا عاشق حسین بزم

یارب این ساقی ادا پرور چه پایه باد و پُر زور بساغر دارد که تا سرستان میخانه نوش
 قطره ازان یکام کنند از هاس و هوس عاشقانه جهانے بهم زنده تر ابلے دادم در آنگن
 که رنگ بر روی آذر کند و شکند و ریحی دارد آتشین که لب و زنج ازان فریاد زندگانی
 که ساقی ادا پرور کنایه است از دیوان بهار عنوان و باد و پر زور اشاره است بشعرا آن
 چه دیوان بهار گلزار معانی و چه شمار از هزار بستان نکته رانی سخن شناس شناسد که این
 کتاب دفتر فصاحت است و سفینه بلاغت و چون نباشد که نخلبند این چنین شاعر است
 در کین طبیعت و سخنور است خوش فکر استاعتی میرزا عاشق حسین بزم که از ملامت نشی بنیر
 مرحوم است و عدلیش درین جزو زبان معصوم نزلش سر پایه ناز و نیار است و تضمینش
 مجموعه سوز و گداز می خواستم که درستی جز در تائیش کلام آن مجمع خوبه سایه کنم و سخنوران
 از پایه شاعری و معنی طرازی او آنگسی و هم اما دودلی نگذاشت که چیز سے برین و سه سطر که
 تحریر یافت افزوده باشم و شاقان سخن را آن چنانکه دل می خواست حال نامر نامده
 نگار باز نموده باشم بگو که معذرت تقریظ نگار پذیر افتد یارب این چرخ بزم نور افزای
 انجمن سخنوران معنی آفرین باد نوشته ۱۸۸۱ء اگر

در سپاس احباب بمقام اگر ۱۸۸۶ء که سخی

دانا دلان داند و کار آگهان شناسند که درین آشوبگاه عنصری از دو اخانه اینزوی

ہر دور درمائی نہادہ اندوہریج را پایانی سازد وادہ و مرآان را کہ عمرے بر بستر بطاقتی
 و منظر اب غلطیہ اندر فراخ خوان مسرت و نشاط صلا زندہ و آواز دادہ آن پارہ نینے
 را کہ کچند شورہ ناز گفتندے باشکہ وقتے سنبستان نام نهند و آن کفت خاکے را کہ گاہے
 خارستان خوانندے شایکہ صینے گلستان لقب دہند ہر آنکہ وہ آہنار روزگار شرت نگہی بکار
 بردہ نیک پندار دیکستی را از آفا ز روز نہ این ہمہ برگ دساز بودہ است و نہ این چنین
 سراپہ نازش را تمیاز دیکست کفت خاکے بود بر آب نہادہ و کوہ ہا گردا گرد پیش آبیادہ
 نہ از آبادانی نشانے داشت و نہ بکار گل و گلستانے داشت، تا آنکہ بخت عنودہ اشس
 بیدار شد و در چشم زدن سراسر عالم خزان کران تا کران دامن بہار شد آد میان در ہر گوشہ
 و نامت زمین جا گرفتند و رہا سافتند و اشارت ہا بنا بنا نہادند چمنہا پراستند و انجمنہا
 سازد و نہاد تا چنانکہ می بینی این چنین گشت نے نے ہمیشہ خلد برین گشت ہا یکہ از انجہ
 گذشت ندرائی و از ہر چہ می گذر و سخن ہی رانی تا حال من از سیامے من بخوانی و دانی کہ
 من بندہ از یک ماہ بہ بخور بودہ ام و از انجمن یاران دور روز ہا از ضعف شکن بستر
 ماندہ ام و شبہا مجبور تب اعضا شکن و درد سز تا این روز دل فروزم نمودہ اند کہ بزرگانے
 چند و یارانے چند بخوردن ما حاضر رحمت فرمودہ اند

از ہر رگان عالی جناب مولوی سید فرید الدین احمد خان بہادر صدر لہند و پرد
 استادی جناب مولانا تراز علی و جناب مولوی علی احمد خان وکیل و جناب مرزا صغر علی
 را پاس می گویم و از یاران از جناب مولوی سید حبیب الدین ستر منت می پذیرم۔

و از اتفاقات حسہ آنکہ چون جناب لانا از گوالیار کالج پیش گرفتند ناز بکار کہ یکے از لانا آنجناب
 جاے ایشان پر دنیس عربی و فارسی مقرر گردید ۱۲

دیباچہ رسالہ تالیف

الحمد لله تعالى ولصلاة وسلام على رسولنا محمد المصطفى وعلى آله وصحبه
 ذوالجود والعلی وبعیدین لغات و محاورات چندست که از دو تار و دو تار آوازگ آواز
 کشور ایران و شاهزاده جلال میرزا انتخاب زده و بخشی کرده آمد و بحضور موفور فرمایند
 امارت کاشانه آراء ریاست جوان طالع جوان دولت خورشید سپهر اقبال و حشمت میرین
 آفتاب روزگار گزین آرزوی لیل و نهار خردمند خرد و روزگار دشمن بند نصرت طرز
 جامع محاسن و محامد نواب حامد علی خان بهادر و لیعهد فرزند اسرام پور مد عمره و اقبالی
 و زاد علوه و اجلا البوساطت وزیر اتمیر روشن ضمیر و الاجاه عدالت پناه سر آمد بنامی روزگار
 محسن نامہ نگار خداوند بنده پرورد روشن دل روشن گهر جناب جنرل عظیم الدین خان بهادر
 لازالت شمس اقبال طالع اعز قبول یافت ارب اقبال دولت حضرت فلک ثبت ثواب
 و لیعهد بهادر جناب سنبط مار لہام بہادر و زرافزون باد دارالریاستہ راسپور ۱۲۸۷ھ
 بقرایش عظیم علی مرحوم بر سر الہ طیبہ تحریر شد
 بنامیر و نسخہ اشکرت ترتیب یافته کہ تعلیم را بے نیاز از بسایک کتب طبیہ اختہ
 بتدیان را اگر سرایہ بصیرت ست منتہان را ہم زور بازو لیاقت ہر چند جامع این نادر
 باہاچہ خونہاکہ در فراہم آوردن اینچنین نگارش ستایش سزا خوردہ باشد شکر کہ آن ہم
 نفس سوزی و عرق ریزی بر نفع عام افزود و مولف کتاب در جاعت نامہ نگاران فن طب
 گوے از میدان ربودیزدان راست پذیرای دلہا نمودن و بس۔ اگرہ ۱۲۹۹ھ - ۶۔
 رقمی کہ در تقریباً ربندی فضیلت موسیٰ عنید باجوی فوشتہ شد در مجمع علما خواندہ آمد
 وكان ذلك في سنة عشرين بعلا لاف وثلاث مائة من الهجرة النبوية (۱۲۳۷ھ)

الحمد لله الذي هدانا لهذا الذي كنا لنهتدي لولا ان هدانا الله
 والصلوة والسلام على رسوله محمد بن المحمود مهبط انوار الحكم افضل العرب
 والعجم وعلى آله واصحابه اجمعين انا بعدى گوید بنده شرمسار سیه کارنا دیده
 روس فیروز می دنار سیده انجمن باغ سوزی فدورفته نشیب لایخ تعلق بیرون زنده
 نزهتگاه تقدس در رازگار زده دانش اندوزان و مجور از بیم هر روزی روزان کج
 زفان همچیز زبیر چیران العبد الاقل کثیر المعائب محمد حسن المدخان ثاقب حسن السدالیه
 که نگارش این حروف بچشمک و الاثر اده گرانایه گوهری که در علم مست و در هنر سحر
 دانشمندی گانه فرجاد زانه آب جذ کاختان کارا گسی فروغ آبتنگا دیده ری دانش
 آئین محبت پناه مولوی محمد سعادت امد که هستی نواز خداوند شادمان کامانش اراد
 و ما انجام خواست حبیب جان نواز اول از غم پرداز که متلع رشادت در بار وجه سعادت
 از ناصیه اش آشکار است گزیده خوششاده زبان مولوی محمد حبیب الرحمن خان المتخلص
 باحسن متوطن جهانگیر نگر عروت دها که سلمه اسر و ابقاه و او صله الی ما یتماناه اتفاق افتاد
 در بند درین آسید سری مجال گفتن دین دوس نوشتن در من نیست چرا که در قائم علم و فن شگفت
 آشوبه روداده که گفت در دنیا یاد اگر سرگزشت نامها سے پاستانی بر خوانی دانی که در قلم و دست
 پیش از اورنگ آرای فرمانروایان تیموریه بانا در دانش بران گری نمود و هم در عهدان
 کشای بابر و بادیه پیایه هایون روشن گهر انجمن کمال رشمعی و چراغی نیست نیفتاد

۱۱۲۱ هـ بسان بودن براه بودن ۱۱۲۱ هـ جلے بازگشت مجازا عالم آخره سلمه جا دقام بسیاری انوره اننها
 بدین ترکیب گفتنی شود چون سنگلاخ و دیولان ۱۱۲۱ هـ مقام و جاهه طرفه العین کنایه زایا و شاه ۱۱۲۱ هـ
 حکیم شه فاضل و دانشمند ۱۱۲۱ هـ عزت و قدر شاه دست می راستی مقابل نزل المله خلوتی ۱۱۲۱ هـ

۱۱۲۱ هـ
 نسخ
 سلمه

تا آنکہ سر پر دولت بجلوس شہنشاہ اکبر آدین گرفت ایوان آگہی آراستند دیدہ
 دوران عرب عجم شائق تکرار حکما، فیستح الدشیر از منی علامت لغارت الحقائق
 حکیم ہام و دیگر آئیندان دیار شناسای رونق کاخ ہنر پروری افزودند و ہم خاک ہند
 بسا گہرے شب چراغ بر باط شہریاری فرورخت، ابو الالبابے معنی شیخ مبارک
 دو سادہ آراے ایوان تکمیل مستشار سلطنتہ علامی ابو الفضل و گنجور مزایاے آدمیت
 آبروے گفتار عماد فصاحتہ و البلاغۃ ابو الفیض فیضی فیاضی گرہ کشاے غواض علم و
 و این خزان سخن آمدند تا کالائے شناسائی و متاع دانش آرای روز بازار شد؛
 ایام جہانگیری و شاہجہانی دعا لگیری ہم روزگار علم و حکمت بود چون زمانہ
 تخت وافر محمد شاہ سپرد پیشطاق شارتان آگہی از با افتاد، حالیا ہر قدر کہ بر
 ناروانی نقدگران ارز علوم گزیم بجاے خودست، دانش پیوند لبید دانشی گفته
 وفي غابوا لایام مایعظا الفتی ولا خیر فی من لم تعظا التجارک
 و نیزہ آگرہ اندرین روز ہ از دولت علم پرستی دست افتادہ، این ہمہ گزین
 پادش ^{مخصوص} دست لایع موالانا سے بیدار دل مدینہ افاضت مولوی سعادت الدست
 کہ چنین روز جانفروز روزی این دیار تیرہ دتار درین روز کار تار و پار کردہ اند کہ علمائے
 نام آور پر اے سبتن دستا فضیلت بر فرق نبض شناس لفظ و معنی مولوی عبد الحمید
 باجوری از ہر گوشہ و کرانہ مملکت تشریف آوردہ اند پاس می گویم مولانا سے
 ستودہ صفات و تہنیت می را نیم بر دماغ سوز ہیاے مولوی عبد الحمید بود کہ این

۱۲ لہ زینت و آرایش ۱۳ شناسائی ۱۴ علوم ۱۵ مغز ان ۱۶ لہ معنی معانی لفظ ۱۲

۱۷ داننا ۱۸ پندیرہ ۱۹ عت ۲۰ لہ فیض و ان ۱۲

نوہاں سعادت در کیرومی و کیرلپی نام آدر و بلند آوازه گرد و همین ست آسمنی
شناسائے و آگهی و اندرین معنی سراید آغشی مہمون بن قیس سے

اذا انت لم ترحل بنزاد من الثقی و لا قیت بعد الموت من قدر تو ذوا
ندمت علی ان تکون کمثلہ و انک لم تر صد کمین کان اصددا

ترجمہ کی از نگاشتہاے زبان انگلیس

باید دانست کہ یوسف ادیسین کی از سر آمد شرط از ان انگلیس ست در دز شہم

سر پایہ شایستہ داشت، و سے جنگنامہ کہ در احوال فیروزی ہاے سپہ سالار مار لبر و

برنگاشتہ دولت انگلیس قدر دانی فرمودہ و ہم درم فرودش گرامی گشت پس

آہام این رسالہ سال کینار و ہفت صد و سیزدہ سہی نظم دیگر پیرداخت و فسانہ بزنگاشت

کہ پایانش بر حزن ملال انجامیدہ و این و تا صحیفہ در نگارین سر لے شعر محبت او

گروید لکن صیت کمالش کہ دنیاے ادب را فرود گرفته نشانتست کہ در روز نامہ تیلر و

اسپیکتر و گار دین از خامہ عجم بہ نگارش نقش بستہ و بر مقاصد متنوعہ نوشتہ است

بیانش شیوا و زبان با خیال پویند آغشی دار و انتر این کہ یورسراستان معنی دانا ستودہ

و در زبان رزگار حوت میزند و سے در کشور رانی و تدبیر مدن ناقہ بصیر بودہ و پس ہم بر

مناصب بطینہ انائب ستور سلطنت و ستور کشور آئرلند و وزیر عظیم کل ممالک انگلیس

فائز گشتہ در سال ۱۶۴۲ ایچی سفوح آبادستی خرامید و در سال ۱۶۴۲ ایچی جاہد گذشت

در احوال ہنگام و وقت

سینکایکی از دانایان فرزنگی آب می نویسد مردم از کوتہی وقت می نالند

و آنا یہ وقت با خود دارند کہ صرف آنرا نیک درمی یابند، ہم او فرماید کہ زندگی آدمیان
 درنا کردن یا درنا کردن امروز ناگزیر و ہم یاد درنا کردن با استغنی یا سپری می شود، اما
 فریاد می کنیم کہ حیات ما بیش از نفسی نیست و با سلوبے چالش می کنیم کہ گو یار و زامان
 پایانی نیست آن حکیم دانشمند تلون مارا در وقت گذاری در داخلے شتی، و بیان ہا
 گوناگون بطورے دل نشین کردہ است کہ آن شیوہ شایان دست و بازوے خاصے
 سحر آفرین است، من بشیر آدم زاد را بسیار متلون در وقت می بینم خاصہ جائیکہ اورا
 در آن میلی و غرضی می باشد ہر چند از کوتاہ بودن حیات مستعار اند و کمین و ستوہ
 می شویم اما انجاش ہر پارہ اش آرزوی کنیم، کودک می خواہد کہ بزنا شود پس مرد کار
 شود پس نوا مند گردد بعدہ در آفرینش آگہی ارجمند شود پس در خلوت نشیند و در حین
 نفس است کند، ہمین سان آدمی اگر چہ ہلکی حیات را نفسے بیش نمی شمارد اما ہر ہوش
 را در آرزو دیر پامی سگالہ می خواہیم کہ وقت ما بسیار باشد اما ہر پارہ اش بہ کوتاہ و زود
 گذرمتنا می کنیم، رہا پذیر از شادمانی در پیرہن نمی گنجد اگر چہ حجب وقت او کہ میان امروز
 و فردایش فر و ہستہ اندازد پیش بردارند خیر سگالان سلطنت کہ با ہمانسانی کار دارند از
 کامرانی غلغلہ شادمانی بچمان آنگند اگر سہ سال از زندگانی ایشان کم کنند، آنان آن
 بر بستگان را کہ پس از گذشتن وقت دراز در بلاد انتشار می یابند ہم امروز بچشم خودشان
 بینند کہ مردم بران رفتار می کنند، دلدادگان حسن ظاہر را نہایت شادی درانت
 کہ دولت فردا امروز بر پائے وصال یا رفتار سازند ہمین سان چند آنکہ وقت زود میگذرد
 آدمی برا کثر بہرہ ہاے حیات کہ می انجامد راحت می اندوزد و می گوید کہ وقت از محمول

۱۰ رفتار ۱۱ عاجز و طول ۱۲ توکل ۱۳ جمع بر بست یعنی قاعدہ و قانون ۱۴

تختی بسرعت گذشت با ساعت بر خاطر گرانی می کند و میخواهیم که یک سال صورت
 یک ساعت گیرد و در طرقت العین پیری شود، و آنچه نماند در ریاض معجز خیز وقت دست پیا
 میزنیم که کسی در صحراست آتشبار مغز گذار می رود می خواهد که بر جا باشد تنگ آبادانی
 و آماشگاه با کفبیا و آنها بر تصورات بخت است و اندرین بادیه آتشیین دور از هر گد
 سیاهی می کند بسرعت هر چه تا متر در رسد.

اگر احیاء آدم زاد را بست بهره کنیم در می یابیم که نوزده بخش آن مغز کے سبت
 درین کو که اندران ناز شادمانی نصیب و نواز کردنی حظ دارد. نامه نگار از زندگانی کسانیکه
 همواره از انبوه کار فرصت حرف زدند نازند سخن نمی راند و خطاب من بکس است که
 کارش بهنگام نشاخته باز بسته است، و اگر من کردنی با براس او مهتیا دارم امید که این
 بے اوج خدمت در جبه پذیرای یابد نخستین انشاز نیکوی است با آن همه فراخی معنی کلین
 گزین لفظ در بار دارد نیکوی کردن با آفرید هاست خداوندی هم آن کس که شب روز
 آماده محنت می باشد مملکت نفس زدند نخواهد داد و یکی را آن قدر کار مهیا خواهد داشت
 که در هجوم اشغال و دوزخ افکار دست دادن متعذر است پند دادن بیدانش دنیا ناویز
 را، و سبکبار گردانیدن حاجتمندان تسلی دادن پریشان روزگار آن اینها خدا نیست
 که هر روز بآنها دو چار می شویم یکے می تواند که دو گروه بهنگامه پر از آن را آشتی دهد یا با ناسا
 فن اء او پیش گیرد یا حاسد را دل گذار کند یا خشکین اء هر خاشی بر لب نهد یا متعصب
 را بر راه راست رفتار دهد و این همه مشاغل شایان جوهر قابل است و منکس کو وقت
 را بدین انجام داد دنیا آباد می سازد و فرادان شادی و فرخی ذخیره می نماید نیکوی طور سے

له سیاهی کردن بتر آمن دها هر شیون ۲۲ ۲۵ معین ۱۲

دیگر ہم دارد کہ در زمان تعطیل و تنہائی بکار آوردنی است، و آن انجمن خاصہ است کہ ہر
 آفریدہ را کہ چنانچہ میناسے در دست وارد با آفریدگار خود شناید سازد و مبارک انجما یک
 لذت یاب حضورے آن نور الانوار سرمدی است، تعالیٰ شاد عملاً یصفون۔ این چنین
 روشن روان شادمانے دل بردوام دارد و ہوارہ در نر ہتگاہ جمال بہترین عکساران
 گل نشاطی چند چہرا کہ آدمی را از خداوند عالم ز عالمیان مہربان تر و نیکوتر و نوازسے
 نیست، فرمان روا سے وقت اور اسیر سیمہ نمی سازد و تنہائی در خلوت اولہ مذاکرہ ہتگاہ
 دیگر اخوان زمان از نا کردنی ہا دستہ ہند این ہشیوار دل پیوستہ ماتہ خوار شاط و خرنسہ
 این عزیز را ہولے دیدار دنیا داران پست حوصلہ پیرامون خاطر نمی گردد، دلش از شاد
 حضورے بر خود می بالدد و دانش از امیدوار بہا مالامال می شود، و در سر پر دہ قریبانی
 راہی یا بر کہ یک جہان را فر گیرندہ است، یا ای گفت کہ این خجمنند سعادت پزودہ
 غم و اندیشہ روزگار تہستی نوازا آفریدگار غصہ من دہا تا ما انجا ضرورہ نیکو کاری را شرح
 دادہ ایم تا آفریدہ از دست وقت پریشان نشود، اما اگر مد معنی نیکوئی تامل سہزادہ
 آید پوشیدہ نخواہد ماند کہ نیکوی شادمانے موقت نیست و آن نہالی است کہ چون ازین
 گذرگاہ فنا در جہان بقامی رسید ازان بری خوریم و گلستانی نغمہ اش دماغ کامیابے
 را عنبر آگین می سازد۔ بنیاد رنج و شادی جاوید زندگی بر اعمال نگوہیدہ و افعال ستودہ
 این کارگاہ بے ثبات نہادہ اند و چون احوال برین منوال است لائق آن است کہ
 آدمی وقت خود را در انجماش نیکی و بہروری بیابان رساند چون انسان اعصہ گاہ
 وقت تنگ است وی تواند بستودہ کرداری راہ سہرہ، اگر انجمنین برترین آفرینش

آسمی نوزده بهر ساعت را در تعقل و کاهلی از دست دهد بلکه بستین بهره نیز در راه
 تباہی و ہلاکت نفس ہند قمران اندیشہ چنین مخلوق ناسپاس را در کدام صنف
 ہستی پذیرفتگان خواہد جاداد چون آدمی نیار دہمہ وقت بر نیگومی استاد ضرورت
 افتاد کہ دیگر کردنی ہانشان دادہ آید پس آنچه گذارش ہر دو شرح نشاط است کہ سوہند
 بنی نوع بشر است و خسران و وبال را در ان راستہ نیست - ہر چند فرودتر متہ بزرگ کردہ
 ایزدی است خود را در لہو و لہجہ داشتن کہ خوبے در ان ملاحظہ نمی رود الا کہ زیانے
 ہم ندارد عجب از خزینه داران دانش و تیز گرانایہ وقت را در بازے گنجفہ را بجان می داند
 و در ان نشان بانہای ایشان اجز و سہ محاورہ قرار دادہ عوام کا لانعام بحکمت دیگر
 پیوندے نیست و پیکرے در وسیع الفضاے خیال ایشان بجز آن نقطہاے صریح و سیاہ
 کہ در کاغذین پارہ ہا نقش کردہ اند تردد نمی کند - ازین تیرہ رایان نابینا اگر احدے
 زبان بشکوہ آلاید و گوید کہ زندگی را وقت کوتاہ است چہا موجب خندہ نباشد از
 تماشای خانہ کہ عبارت از تہتیر است می توان نشاط خاطر و سود توقع داشت اگر آن چنانکہ
 شاید منظم کردہ اما بہترین متاع خرسندی بازای ہنفسی حبیب خیر طلب صلاح آموز
 در جهان یافت نمی شود و ہمہ عمر شخصے مسرتے کسب نمی تواند کرد کہ آنرا در مقابل شادمانے
 دستاد مجلس محاورہ دوست روشن ضمیر ستودہ کردار باید جاداد ہمیشگی این چنین صدیق
 خدا دوست غم از دل می زداید باز انش را گرمی می دہد علم را در دشنامی می بخشد نیکی
 و پامردی را سرمایہ در کنار می ہند متہ اندیشی را مستاصل می سازد و وقت را کار با آگاہ
 و ہتیا می دارد - اگر باز خورد چنین بزرگ خانوادہ محبت و اہمیت دست نہد با اہل فضل

و کمال و دانایان حقیقت پرداز باید رسم در راه پیدا نمود تا نقد علم و آگهی رود و افزایش دهند
در دنیا بسا کارهاست که گنجور گنجینه بهجت و مسرت است پس یکی چرا بسنده

کاهلی شود، یا نابینا یا نه در قعر نکو هیده سپی بسراقتد، مثلاً اگر دالانشی گراشبی موسیقی یا
پیکر سازی یا بنامی دارد اینچنین چشم و چراغ دیده و روی را از دیگر تکی دستان کالاسه
آگهی حس بیشتر روزی کرده اند یا کسیکه از رنگ آمیزی و جدا شناس گلها و باغ ^{مطاری} ^{مزارع} ^{۱۲} ^{۱۱} ^{۱۳} ^{۱۴} ^{۱۵} ^{۱۶} ^{۱۷} ^{۱۸} ^{۱۹} ^{۲۰} ^{۲۱} ^{۲۲} ^{۲۳} ^{۲۴} ^{۲۵} ^{۲۶} ^{۲۷} ^{۲۸} ^{۲۹} ^{۳۰} ^{۳۱} ^{۳۲} ^{۳۳} ^{۳۴} ^{۳۵} ^{۳۶} ^{۳۷} ^{۳۸} ^{۳۹} ^{۴۰} ^{۴۱} ^{۴۲} ^{۴۳} ^{۴۴} ^{۴۵} ^{۴۶} ^{۴۷} ^{۴۸} ^{۴۹} ^{۵۰} ^{۵۱} ^{۵۲} ^{۵۳} ^{۵۴} ^{۵۵} ^{۵۶} ^{۵۷} ^{۵۸} ^{۵۹} ^{۶۰} ^{۶۱} ^{۶۲} ^{۶۳} ^{۶۴} ^{۶۵} ^{۶۶} ^{۶۷} ^{۶۸} ^{۶۹} ^{۷۰} ^{۷۱} ^{۷۲} ^{۷۳} ^{۷۴} ^{۷۵} ^{۷۶} ^{۷۷} ^{۷۸} ^{۷۹} ^{۸۰} ^{۸۱} ^{۸۲} ^{۸۳} ^{۸۴} ^{۸۵} ^{۸۶} ^{۸۷} ^{۸۸} ^{۸۹} ^{۹۰} ^{۹۱} ^{۹۲} ^{۹۳} ^{۹۴} ^{۹۵} ^{۹۶} ^{۹۷} ^{۹۸} ^{۹۹} ^{۱۰۰} ^{۱۰۱} ^{۱۰۲} ^{۱۰۳} ^{۱۰۴} ^{۱۰۵} ^{۱۰۶} ^{۱۰۷} ^{۱۰۸} ^{۱۰۹} ^{۱۱۰} ^{۱۱۱} ^{۱۱۲} ^{۱۱۳} ^{۱۱۴} ^{۱۱۵} ^{۱۱۶} ^{۱۱۷} ^{۱۱۸} ^{۱۱۹} ^{۱۲۰} ^{۱۲۱} ^{۱۲۲} ^{۱۲۳} ^{۱۲۴} ^{۱۲۵} ^{۱۲۶} ^{۱۲۷} ^{۱۲۸} ^{۱۲۹} ^{۱۳۰} ^{۱۳۱} ^{۱۳۲} ^{۱۳۳} ^{۱۳۴} ^{۱۳۵} ^{۱۳۶} ^{۱۳۷} ^{۱۳۸} ^{۱۳۹} ^{۱۴۰} ^{۱۴۱} ^{۱۴۲} ^{۱۴۳} ^{۱۴۴} ^{۱۴۵} ^{۱۴۶} ^{۱۴۷} ^{۱۴۸} ^{۱۴۹} ^{۱۵۰} ^{۱۵۱} ^{۱۵۲} ^{۱۵۳} ^{۱۵۴} ^{۱۵۵} ^{۱۵۶} ^{۱۵۷} ^{۱۵۸} ^{۱۵۹} ^{۱۶۰} ^{۱۶۱} ^{۱۶۲} ^{۱۶۳} ^{۱۶۴} ^{۱۶۵} ^{۱۶۶} ^{۱۶۷} ^{۱۶۸} ^{۱۶۹} ^{۱۷۰} ^{۱۷۱} ^{۱۷۲} ^{۱۷۳} ^{۱۷۴} ^{۱۷۵} ^{۱۷۶} ^{۱۷۷} ^{۱۷۸} ^{۱۷۹} ^{۱۸۰} ^{۱۸۱} ^{۱۸۲} ^{۱۸۳} ^{۱۸۴} ^{۱۸۵} ^{۱۸۶} ^{۱۸۷} ^{۱۸۸} ^{۱۸۹} ^{۱۹۰} ^{۱۹۱} ^{۱۹۲} ^{۱۹۳} ^{۱۹۴} ^{۱۹۵} ^{۱۹۶} ^{۱۹۷} ^{۱۹۸} ^{۱۹۹} ^{۲۰۰} ^{۲۰۱} ^{۲۰۲} ^{۲۰۳} ^{۲۰۴} ^{۲۰۵} ^{۲۰۶} ^{۲۰۷} ^{۲۰۸} ^{۲۰۹} ^{۲۱۰} ^{۲۱۱} ^{۲۱۲} ^{۲۱۳} ^{۲۱۴} ^{۲۱۵} ^{۲۱۶} ^{۲۱۷} ^{۲۱۸} ^{۲۱۹} ^{۲۲۰} ^{۲۲۱} ^{۲۲۲} ^{۲۲۳} ^{۲۲۴} ^{۲۲۵} ^{۲۲۶} ^{۲۲۷} ^{۲۲۸} ^{۲۲۹} ^{۲۳۰} ^{۲۳۱} ^{۲۳۲} ^{۲۳۳} ^{۲۳۴} ^{۲۳۵} ^{۲۳۶} ^{۲۳۷} ^{۲۳۸} ^{۲۳۹} ^{۲۴۰} ^{۲۴۱} ^{۲۴۲} ^{۲۴۳} ^{۲۴۴} ^{۲۴۵} ^{۲۴۶} ^{۲۴۷} ^{۲۴۸} ^{۲۴۹} ^{۲۵۰} ^{۲۵۱} ^{۲۵۲} ^{۲۵۳} ^{۲۵۴} ^{۲۵۵} ^{۲۵۶} ^{۲۵۷} ^{۲۵۸} ^{۲۵۹} ^{۲۶۰} ^{۲۶۱} ^{۲۶۲} ^{۲۶۳} ^{۲۶۴} ^{۲۶۵} ^{۲۶۶} ^{۲۶۷} ^{۲۶۸} ^{۲۶۹} ^{۲۷۰} ^{۲۷۱} ^{۲۷۲} ^{۲۷۳} ^{۲۷۴} ^{۲۷۵} ^{۲۷۶} ^{۲۷۷} ^{۲۷۸} ^{۲۷۹} ^{۲۸۰} ^{۲۸۱} ^{۲۸۲} ^{۲۸۳} ^{۲۸۴} ^{۲۸۵} ^{۲۸۶} ^{۲۸۷} ^{۲۸۸} ^{۲۸۹} ^{۲۹۰} ^{۲۹۱} ^{۲۹۲} ^{۲۹۳} ^{۲۹۴} ^{۲۹۵} ^{۲۹۶} ^{۲۹۷} ^{۲۹۸} ^{۲۹۹} ^{۳۰۰} ^{۳۰۱} ^{۳۰۲} ^{۳۰۳} ^{۳۰۴} ^{۳۰۵} ^{۳۰۶} ^{۳۰۷} ^{۳۰۸} ^{۳۰۹} ^{۳۱۰} ^{۳۱۱} ^{۳۱۲} ^{۳۱۳} ^{۳۱۴} ^{۳۱۵} ^{۳۱۶} ^{۳۱۷} ^{۳۱۸} ^{۳۱۹} ^{۳۲۰} ^{۳۲۱} ^{۳۲۲} ^{۳۲۳} ^{۳۲۴} ^{۳۲۵} ^{۳۲۶} ^{۳۲۷} ^{۳۲۸} ^{۳۲۹} ^{۳۳۰} ^{۳۳۱} ^{۳۳۲} ^{۳۳۳} ^{۳۳۴} ^{۳۳۵} ^{۳۳۶} ^{۳۳۷} ^{۳۳۸} ^{۳۳۹} ^{۳۴۰} ^{۳۴۱} ^{۳۴۲} ^{۳۴۳} ^{۳۴۴} ^{۳۴۵} ^{۳۴۶} ^{۳۴۷} ^{۳۴۸} ^{۳۴۹} ^{۳۵۰} ^{۳۵۱} ^{۳۵۲} ^{۳۵۳} ^{۳۵۴} ^{۳۵۵} ^{۳۵۶} ^{۳۵۷} ^{۳۵۸} ^{۳۵۹} ^{۳۶۰} ^{۳۶۱} ^{۳۶۲} ^{۳۶۳} ^{۳۶۴} ^{۳۶۵} ^{۳۶۶} ^{۳۶۷} ^{۳۶۸} ^{۳۶۹} ^{۳۷۰} ^{۳۷۱} ^{۳۷۲} ^{۳۷۳} ^{۳۷۴} ^{۳۷۵} ^{۳۷۶} ^{۳۷۷} ^{۳۷۸} ^{۳۷۹} ^{۳۸۰} ^{۳۸۱} ^{۳۸۲} ^{۳۸۳} ^{۳۸۴} ^{۳۸۵} ^{۳۸۶} ^{۳۸۷} ^{۳۸۸} ^{۳۸۹} ^{۳۹۰} ^{۳۹۱} ^{۳۹۲} ^{۳۹۳} ^{۳۹۴} ^{۳۹۵} ^{۳۹۶} ^{۳۹۷} ^{۳۹۸} ^{۳۹۹} ^{۴۰۰} ^{۴۰۱} ^{۴۰۲} ^{۴۰۳} ^{۴۰۴} ^{۴۰۵} ^{۴۰۶} ^{۴۰۷} ^{۴۰۸} ^{۴۰۹} ^{۴۱۰} ^{۴۱۱} ^{۴۱۲} ^{۴۱۳} ^{۴۱۴} ^{۴۱۵} ^{۴۱۶} ^{۴۱۷} ^{۴۱۸} ^{۴۱۹} ^{۴۲۰} ^{۴۲۱} ^{۴۲۲} ^{۴۲۳} ^{۴۲۴} ^{۴۲۵} ^{۴۲۶} ^{۴۲۷} ^{۴۲۸} ^{۴۲۹} ^{۴۳۰} ^{۴۳۱} ^{۴۳۲} ^{۴۳۳} ^{۴۳۴} ^{۴۳۵} ^{۴۳۶} ^{۴۳۷} ^{۴۳۸} ^{۴۳۹} ^{۴۴۰} ^{۴۴۱} ^{۴۴۲} ^{۴۴۳} ^{۴۴۴} ^{۴۴۵} ^{۴۴۶} ^{۴۴۷} ^{۴۴۸} ^{۴۴۹} ^{۴۵۰} ^{۴۵۱} ^{۴۵۲} ^{۴۵۳} ^{۴۵۴} ^{۴۵۵} ^{۴۵۶} ^{۴۵۷} ^{۴۵۸} ^{۴۵۹} ^{۴۶۰} ^{۴۶۱} ^{۴۶۲} ^{۴۶۳} ^{۴۶۴} ^{۴۶۵} ^{۴۶۶} ^{۴۶۷} ^{۴۶۸} ^{۴۶۹} ^{۴۷۰} ^{۴۷۱} ^{۴۷۲} ^{۴۷۳} ^{۴۷۴} ^{۴۷۵} ^{۴۷۶} ^{۴۷۷} ^{۴۷۸} ^{۴۷۹} ^{۴۸۰} ^{۴۸۱} ^{۴۸۲} ^{۴۸۳} ^{۴۸۴} ^{۴۸۵} ^{۴۸۶} ^{۴۸۷} ^{۴۸۸} ^{۴۸۹} ^{۴۹۰} ^{۴۹۱} ^{۴۹۲} ^{۴۹۳} ^{۴۹۴} ^{۴۹۵} ^{۴۹۶} ^{۴۹۷} ^{۴۹۸} ^{۴۹۹} ^{۵۰۰} ^{۵۰۱} ^{۵۰۲} ^{۵۰۳} ^{۵۰۴} ^{۵۰۵} ^{۵۰۶} ^{۵۰۷} ^{۵۰۸} ^{۵۰۹} ^{۵۱۰} ^{۵۱۱} ^{۵۱۲} ^{۵۱۳} ^{۵۱۴} ^{۵۱۵} ^{۵۱۶} ^{۵۱۷} ^{۵۱۸} ^{۵۱۹} ^{۵۲۰} ^{۵۲۱} ^{۵۲۲} ^{۵۲۳} ^{۵۲۴} ^{۵۲۵} ^{۵۲۶} ^{۵۲۷} ^{۵۲۸} ^{۵۲۹} ^{۵۳۰} ^{۵۳۱} ^{۵۳۲} ^{۵۳۳} ^{۵۳۴} ^{۵۳۵} ^{۵۳۶} ^{۵۳۷} ^{۵۳۸} ^{۵۳۹} ^{۵۴۰} ^{۵۴۱} ^{۵۴۲} ^{۵۴۳} ^{۵۴۴} ^{۵۴۵} ^{۵۴۶} ^{۵۴۷} ^{۵۴۸} ^{۵۴۹} ^{۵۵۰} ^{۵۵۱} ^{۵۵۲} ^{۵۵۳} ^{۵۵۴} ^{۵۵۵} ^{۵۵۶} ^{۵۵۷} ^{۵۵۸} ^{۵۵۹} ^{۵۶۰} ^{۵۶۱} ^{۵۶۲} ^{۵۶۳} ^{۵۶۴} ^{۵۶۵} ^{۵۶۶} ^{۵۶۷} ^{۵۶۸} ^{۵۶۹} ^{۵۷۰} ^{۵۷۱} ^{۵۷۲} ^{۵۷۳} ^{۵۷۴} ^{۵۷۵} ^{۵۷۶} ^{۵۷۷} ^{۵۷۸} ^{۵۷۹} ^{۵۸۰} ^{۵۸۱} ^{۵۸۲} ^{۵۸۳} ^{۵۸۴} ^{۵۸۵} ^{۵۸۶} ^{۵۸۷} ^{۵۸۸} ^{۵۸۹} ^{۵۹۰} ^{۵۹۱} ^{۵۹۲} ^{۵۹۳} ^{۵۹۴} ^{۵۹۵} ^{۵۹۶} ^{۵۹۷} ^{۵۹۸} ^{۵۹۹} ^{۶۰۰} ^{۶۰۱} ^{۶۰۲} ^{۶۰۳} ^{۶۰۴} ^{۶۰۵} ^{۶۰۶} ^{۶۰۷} ^{۶۰۸} ^{۶۰۹} ^{۶۱۰} ^{۶۱۱} ^{۶۱۲} ^{۶۱۳} ^{۶۱۴} ^{۶۱۵} ^{۶۱۶} ^{۶۱۷} ^{۶۱۸} ^{۶۱۹} ^{۶۲۰} ^{۶۲۱} ^{۶۲۲} ^{۶۲۳} ^{۶۲۴} ^{۶۲۵} ^{۶۲۶} ^{۶۲۷} ^{۶۲۸} ^{۶۲۹} ^{۶۳۰} ^{۶۳۱} ^{۶۳۲} ^{۶۳۳} ^{۶۳۴} ^{۶۳۵} ^{۶۳۶} ^{۶۳۷} ^{۶۳۸} ^{۶۳۹} ^{۶۴۰} ^{۶۴۱} ^{۶۴۲} ^{۶۴۳} ^{۶۴۴} ^{۶۴۵} ^{۶۴۶} ^{۶۴۷} ^{۶۴۸} ^{۶۴۹} ^{۶۵۰} ^{۶۵۱} ^{۶۵۲} ^{۶۵۳} ^{۶۵۴} ^{۶۵۵} ^{۶۵۶} ^{۶۵۷} ^{۶۵۸} ^{۶۵۹} ^{۶۶۰} ^{۶۶۱} ^{۶۶۲} ^{۶۶۳} ^{۶۶۴} ^{۶۶۵} ^{۶۶۶} ^{۶۶۷} ^{۶۶۸} ^{۶۶۹} ^{۶۷۰} ^{۶۷۱} ^{۶۷۲} ^{۶۷۳} ^{۶۷۴} ^{۶۷۵} ^{۶۷۶} ^{۶۷۷} ^{۶۷۸} ^{۶۷۹} ^{۶۸۰} ^{۶۸۱} ^{۶۸۲} ^{۶۸۳} ^{۶۸۴} ^{۶۸۵} ^{۶۸۶} ^{۶۸۷} ^{۶۸۸} ^{۶۸۹} ^{۶۹۰} ^{۶۹۱} ^{۶۹۲} ^{۶۹۳} ^{۶۹۴} ^{۶۹۵} ^{۶۹۶} ^{۶۹۷} ^{۶۹۸} ^{۶۹۹} ^{۷۰۰} ^{۷۰۱} ^{۷۰۲} ^{۷۰۳} ^{۷۰۴} ^{۷۰۵} ^{۷۰۶} ^{۷۰۷} ^{۷۰۸} ^{۷۰۹} ^{۷۱۰} ^{۷۱۱} ^{۷۱۲} ^{۷۱۳} ^{۷۱۴} ^{۷۱۵} ^{۷۱۶} ^{۷۱۷} ^{۷۱۸} ^{۷۱۹} ^{۷۲۰} ^{۷۲۱} ^{۷۲۲} ^{۷۲۳} ^{۷۲۴} ^{۷۲۵} ^{۷۲۶} ^{۷۲۷} ^{۷۲۸} ^{۷۲۹} ^{۷۳۰} ^{۷۳۱} ^{۷۳۲} ^{۷۳۳} ^{۷۳۴} ^{۷۳۵} ^{۷۳۶} ^{۷۳۷} ^{۷۳۸} ^{۷۳۹} ^{۷۴۰} ^{۷۴۱} ^{۷۴۲} ^{۷۴۳} ^{۷۴۴} ^{۷۴۵} ^{۷۴۶} ^{۷۴۷} ^{۷۴۸} ^{۷۴۹} ^{۷۵۰} ^{۷۵۱} ^{۷۵۲} ^{۷۵۳} ^{۷۵۴} ^{۷۵۵} ^{۷۵۶} ^{۷۵۷} ^{۷۵۸} ^{۷۵۹} ^{۷۶۰} ^{۷۶۱} ^{۷۶۲} ^{۷۶۳} ^{۷۶۴} ^{۷۶۵} ^{۷۶۶} ^{۷۶۷} ^{۷۶۸} ^{۷۶۹} ^{۷۷۰} ^{۷۷۱} ^{۷۷۲} ^{۷۷۳} ^{۷۷۴} ^{۷۷۵} ^{۷۷۶} ^{۷۷۷} ^{۷۷۸} ^{۷۷۹} ^{۷۸۰} ^{۷۸۱} ^{۷۸۲} ^{۷۸۳} ^{۷۸۴} ^{۷۸۵} ^{۷۸۶} ^{۷۸۷} ^{۷۸۸} ^{۷۸۹} ^{۷۹۰} ^{۷۹۱} ^{۷۹۲} ^{۷۹۳} ^{۷۹۴} ^{۷۹۵} ^{۷۹۶} ^{۷۹۷} ^{۷۹۸} ^{۷۹۹} ^{۸۰۰} ^{۸۰۱} ^{۸۰۲} ^{۸۰۳} ^{۸۰۴} ^{۸۰۵} ^{۸۰۶} ^{۸۰۷} ^{۸۰۸} ^{۸۰۹} ^{۸۱۰} ^{۸۱۱} ^{۸۱۲} ^{۸۱۳} ^{۸۱۴} ^{۸۱۵} ^{۸۱۶} ^{۸۱۷} ^{۸۱۸} ^{۸۱۹} ^{۸۲۰} ^{۸۲۱} ^{۸۲۲} ^{۸۲۳} ^{۸۲۴} ^{۸۲۵} ^{۸۲۶} ^{۸۲۷} ^{۸۲۸} ^{۸۲۹} ^{۸۳۰} ^{۸۳۱} ^{۸۳۲} ^{۸۳۳} ^{۸۳۴} ^{۸۳۵} ^{۸۳۶} ^{۸۳۷} ^{۸۳۸} ^{۸۳۹} ^{۸۴۰} ^{۸۴۱} ^{۸۴۲} ^{۸۴۳} ^{۸۴۴} ^{۸۴۵} ^{۸۴۶} ^{۸۴۷} ^{۸۴۸} ^{۸۴۹} ^{۸۵۰} ^{۸۵۱} ^{۸۵۲} ^{۸۵۳} ^{۸۵۴} ^{۸۵۵} ^{۸۵۶} ^{۸۵۷} ^{۸۵۸} ^{۸۵۹} ^{۸۶۰} ^{۸۶۱} ^{۸۶۲} ^{۸۶۳} ^{۸۶۴} ^{۸۶۵} ^{۸۶۶} ^{۸۶۷} ^{۸۶۸} ^{۸۶۹} ^{۸۷۰} ^{۸۷۱} ^{۸۷۲} ^{۸۷۳} ^{۸۷۴} ^{۸۷۵} ^{۸۷۶} ^{۸۷۷} ^{۸۷۸} ^{۸۷۹} ^{۸۸۰} ^{۸۸۱} ^{۸۸۲} ^{۸۸۳} ^{۸۸۴} ^{۸۸۵} ^{۸۸۶} ^{۸۸۷} ^{۸۸۸} ^{۸۸۹} ^{۸۹۰} ^{۸۹۱} ^{۸۹۲} ^{۸۹۳} ^{۸۹۴} ^{۸۹۵} ^{۸۹۶} ^{۸۹۷} ^{۸۹۸} ^{۸۹۹} ^{۹۰۰} ^{۹۰۱} ^{۹۰۲} ^{۹۰۳} ^{۹۰۴} ^{۹۰۵} ^{۹۰۶} ^{۹۰۷} ^{۹۰۸} ^{۹۰۹} ^{۹۱۰} ^{۹۱۱} ^{۹۱۲} ^{۹۱۳} ^{۹۱۴} ^{۹۱۵} ^{۹۱۶} ^{۹۱۷} ^{۹۱۸} ^{۹۱۹} ^{۹۲۰} ^{۹۲۱} ^{۹۲۲} ^{۹۲۳} ^{۹۲۴} ^{۹۲۵} ^{۹۲۶} ^{۹۲۷} ^{۹۲۸} ^{۹۲۹} ^{۹۳۰} ^{۹۳۱} ^{۹۳۲} ^{۹۳۳} ^{۹۳۴} ^{۹۳۵} ^{۹۳۶} ^{۹۳۷} ^{۹۳۸} ^{۹۳۹} ^{۹۴۰} ^{۹۴۱} ^{۹۴۲} ^{۹۴۳} ^{۹۴۴} ^{۹۴۵} ^{۹۴۶} ^{۹۴۷} ^{۹۴۸} ^{۹۴۹} ^{۹۵۰} ^{۹۵۱} ^{۹۵۲} ^{۹۵۳} ^{۹۵۴} ^{۹۵۵} ^{۹۵۶} ^{۹۵۷} ^{۹۵۸} ^{۹۵۹} ^{۹۶۰} ^{۹۶۱} ^{۹۶۲} ^{۹۶۳} ^{۹۶۴} ^{۹۶۵} ^{۹۶۶} ^{۹۶۷} ^{۹۶۸} ^{۹۶۹} ^{۹۷۰} ^{۹۷۱} ^{۹۷۲} ^{۹۷۳} ^{۹۷۴} ^{۹۷۵} ^{۹۷۶} ^{۹۷۷} ^{۹۷۸} ^{۹۷۹} ^{۹۸۰} ^{۹۸۱} ^{۹۸۲} ^{۹۸۳} ^{۹۸۴} ^{۹۸۵} ^{۹۸۶} ^{۹۸۷} ^{۹۸۸} ^{۹۸۹} ^{۹۹۰} ^{۹۹۱} ^{۹۹۲} ^{۹۹۳} ^{۹۹۴} ^{۹۹۵} ^{۹۹۶} ^{۹۹۷} ^{۹۹۸} ^{۹۹۹} ^{۱۰۰۰}

دویم شادمانی در صحرا دارد و بهتر از شهریان با فراغ دل و تو مندی خاطر بسرمی برد، اما هیچ
یک از اینها از دے سود و امیغی شادی در برابر خواندن نوحه های خرد بخشانی تو اندر آید
بالجمله آدمی باید که مستجمع فضائل و مستکوره رذائل باشد و وقت را آباد دارد

لعمرك ما بالموت عار على العقی اذ الحرقبه في الحیوة معایرت
ست و نجسم پرل ^{۱۹۰۲} ^{۱۹۰۳} ^{۱۹۰۴} ^{۱۹۰۵} ^{۱۹۰۶} ^{۱۹۰۷} ^{۱۹۰۸} ^{۱۹۰۹} ^{۱۹۱۰} ^{۱۹۱۱} ^{۱۹۱۲} ^{۱۹۱۳} ^{۱۹۱۴} ^{۱۹۱۵} ^{۱۹۱۶}

نفس ناطقہ ارغوانی می خواستم، چرا که باقی بودن این جوهر لطیف اصل نیکوے
و منبع اسید و طوفان نهانی شادمانی است که از دل آدمی برنمیخیزد۔

برابریت روح نخستین خود از زمین بودش فرودست قطعی و غیره بے آینه
بودن آن از پزیرا هر چند که این بقا را حجت نتواند شد اما اثباته است که نتواند شبته
دریچه در میدان تجلیاتش راه یابد۔ دوم از سنگا لاشا و گوناگونی خیالستان و خواست
پایندگی و بقا و بیم تباہی و امید همگی و حفظ و نشاط که این جوهر گرانیه در نشر نیکوی
و بے آرامی و اندوه که در بزهرکاری ملاحظه می کند و گاہے شاد و گاہے پژمان می شود
سوم از شان خداوندی که داد و نیکی و دانش و راستی آن ذات بے انبار اول گزرتی
بپایندگی این گوهر بے بهاست، اما برهانی قوی بر پاست روان از افزون ترقیات
اوست در پاکیزگی گوهر در آخرین پایه صفا و منتهاے کمال بر آمدنش آن سوی ملکات
و این نمودارے است که دیگر اصحاب فکر را که برین مقصد ما هم نوشته اند دست ندراده،
هر چند که این فرودست روشن بر پاست روح یکے چگونه خواهد انداشید که این جوهر
گرانبها که جلا نگاه مدایج آن فرختر از فضاے خیال است و بر دوام در شاہراہ تکمیل آن
زنناری کند هم در آنے که پیکر هستی پذیرفته تمت نیستی بر خود بند و ایا آن ہر
عطا یایے قابلیت کہ اورا از زانی شده بر باد می رود و ہمگ سنگر زیر با بر می آید۔

لہ ہی جوہر مجرد عن المادة فی ذاتہ متعلق بآفاتہ الی غیر الیکل واحد بقولنا
وانت فی ان بضمہ ان ہذا الجوہر من حیث انہ مدیر لبدن نفس ناطقہ و من حیث

ان له تعلقا و توجها الی العالم القدس روح ۱۲

۱۳ ہر یہ ۱۳ہ خلقت و اہمیت ۱۳ہ دلیل ۱۳ہ مادہ ۱۳ہ عناک ۱۳ہ دلیل ۱۳

جانوران را نشین گاه بالا روی آن قدر سبب است که نتوانند از اینجا که هستند گامی
 فراتر زنند و در کمتر فرصتی همه نواز شما که گوهر آنها پندیر است آنست رنگ ظهوری گیرد
 اگر ده هزار سال زندگی بایند نتوانند تفادتی در ترقی و فاصله در انداز آتشکا سازند،
 همچنین اگر روح آدمی زاد ترقی بر روشی مخصوص دارد و کمالات او را اینجا باشد و نتواند
 در مستقبل فراختر مراتب رفعت را تسخیر نماید باشد که در طرقت العین بگویمستی فرود و
 لکن چطور با و برایم که این چنین خرد فرودز آفریده که بر فرازستان جلالت و نباهت پیوسته
 صعود می کند باز پای اسفل با علی برمی آید همینکه در کار کرد فرودان فر چشم کشاده است
 و نگاه برنگوی و دانش توان آن یگانه دادار انداخته در نخستین پایه دریا افتاده است
 عدم گرد و آدمی را در کونیه که امر در داشته اند باید گفت که غایت آفرینشش جز فرادانی
 نوع نبوده، او جاس خود براس همان تازه از راه رسیده خالی می کند و خست اقامت
 بر می بندد، او از نهال زندگی بر خورد از نیست بلکه بهره اش را بگیرد ان می دهد همین سان
 می بینیم در جانوران که نظر بر آنست مردم زاد آفریده اند خدمت خودشان را در اندک حیات
 انجام می دهند. بادا که چون کار پایان میرسانند تخم می بندند میز اما آدمی زاد که هنوز
 بر دست کمال دانش و فرمان راسته، هوا و هویت پاک که در جهان فانی نشد چگونگی نوازند
 که در تشبیه از غنیتی فرود و ایا دانا خداوند همچنین بهترین آفرینش را محض براس همین امر
 خیس که توالتی ناسل باشد هستی بخشیده، ایا آن دادار چون را این چنین آفریده روست
 تکمیل ناییده چشم در راه فنا نشسته سر ته می بخشد، ایا او جل شان ما را خردی و هوشی از تانی
 داشته که نمی توانیم آنرا در کار آورد و دانسته و دانسته حجت فرموده که بپایه کمال رساندن آن

۱- خردنگاه و آرامگاه و آشیانه مرغان ۲- مناک ۳- بزرگواری و آگاهی و شوشدن ۴-
 ربا لیزه انسان ۵- حالت ۶- راحت و آرام ۷- کرم پید ۸- بفتح رای همای روح ۹-

از ناممکنات است چه طور تعیین شود که آن همه نبرت و آگهی که دانای بیگانه در آفرینش
 آدمی بکار آورده و این خاکدان کهن که پیش از پروردشجائے نیست و هزاران هزار آدمی
 که هر روزه اندران پس هم رفت و آمد دارد آیا همه شان براسه یاد گرفتن نخستین جزئیات
 بنحمتندی و نصرت از تنگنای عدم بفرآخگاه هستی خراسیده اند مسئله از مسائل که روح
 در روان هجرت و شادمانی باشد چون مسئله روح نمی توان در کیش نشان داد که
 نگاه تامل بران باید کشا و دید که این عطیہ عظمی چگونه در تکمیل و تزیین خود شش^{بسته} دارد که در تمام
 آن رسیدنش بالاتر از دوش اوست. اگر بچشم بصیرت بنگریم که روان آدمی زاد در فرآگفتن
 عظمت و نیکی و شناسای و خردوری جمدی نماید باید اندیشید که حرص و آز که طینت آدمی
 را بدان سزشته اند اینچنین ترقیات انفسی را همواره آرزو مندست لابلکه هر گاه آفریده
 او سبحانه تعالی در جنتان صاحب مام در نیکو ترین قدم بالاجلوه می دهد و از ان تشبیه که
 آن ذات بے مانند در گوهر خود بر فراز پیدای می آرد نزدیک می آوی جوید چه قدر مرتب بخش
 حضرت ایندی می شود من آن می سگالم که همین تکمیل روح آدمی حسد او را در فرودترین
 آفرینش یعنی جانوران و احتقار را در بار یافتگان عالم نورانیت یعنی گروه ملائک می کشد
 آن فرشته که روح انسانی امر دناؤء عظیم خدا می سجد نیاک میداند که روزی رسیدنی است
 که این جوهر غبار آلود صافی نماید بران عرش عزت دست می یابد که الحال آن ستاره
 بنحمتندی بر فرازش در تابیدن است بلکه روان آدمی آن پایه را در زمان آمدنی بچشم
 کم خواهد نگریست هم آن چنانکه امر دناؤء معراج ترقی بریز افتاده است یکی چگونه می تواند بریز
 ز دناؤء نیکه فرشته در تکمیل روز افزون خود سعی می کند و ازین ره بزرگی و بلند می و عظمتش را

واما خواهر نگاه داشت. اما آن جوهر تانباک نیک می سگالد که پایه اورا امر و زرد داده اند
 روزی چند می گذرد که فقیرین آفرینش بران خواهر برآمد و خود را در کمال فورانیت جلوه
 داد، بچه شکفت و ناز باید در روح آدمی زاذگرست که سر پایه چندین معنوی کشا ایشما
 تسلیم و موده اند، منی تو انیم گفت که پایان کار بچه خواهد کشید و چه ایه سعادت بزرگی
 در نهادتخانه مشیت برسه ما ذخیره کرده اند اگر روان آدمی را بدان نور تطلق در مقابل
 نهند باید که دو خط متوازی در نظر آرد که هر چند نزدیک هم بگیر می شوند اما یک گویند برود
 در هیچ وقت امکان ندارد، و چه سترت و خرسندی بیش ازین می توان انداخت که ما هر
 روزه بدان قدسی ذات نزدیکی می جویم که مرکز تکمیل و آمیغی شادمانی است شود
 فی عام عشرين بعد الالف وتلات مائة من الهجرة النبوية.

نگار شیکه بر انتخاب کلام تاک الشعرا فی فیاضی ثبوت کرده

حَمْدُهُ تَعَالَى وَنُصَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الْمُصْطَفَى بَابِ دَانَسْتِ كَجَبِينِ جَسَدِ
 تاک الشعراء نواب ابو فیض فیاضی شیخ موسی نام آزاد منشی از دیار مین ضحی آباه
 جهان ادر نوشتند و در اتمه تاسعه از هجرة مقدسه قصبة ایل از توابع سیستان را وطن گاه
 ساخت و تا اهل اختیار فرمود و در عنقوان مائة عاشره شیخ خضر پیر علامه شیخ مبارک رو
 بستند و پتان نهاد و در بلده ناگورا قامت در زیدینه نه صد و یازده هجری شیخ علامه
 پیوند کشیمی گرفت و چون خضر را فرزند زنده منی ماند مولود مبارک نام یافت چون
 علامه بسن تمیز رسیده راه گجرات برگرفت و در آنجا از نوے استفاده پیش خطیب ابوالفضل
 گازرونی تلمیذ مولانا جمال الدین توانی و حلا تا عماد لاهوری در نورید و بنو تفضل

چارده ساله بود که از علوم ظاہری فراغ یافت۔

ہنشین دانش آرایان نیز وہ برق نگاہے ربودگان آگاہ دل کار کرد فیضیابرداشت
 ویکامروز کار شد سہ نہ صہ پنچا ہجری سوے دارالخلافت اگرہ جلت کرد ہر سال دریاے
 جون بجوار میر فتح الدین صفوی الحینی بار اقامت کشا و مزار میر افروز را گزہ زیارت گاہ عقیدت مند
 ست پنجاہ سال از شہ علوم بسر برد روشنی پاشکستگی پیشہ داشت در توکل شائے عظیم اورا روزی کرد
 نودندربانے حال نام معروف نہی منکر کجندے مبالغہ فرمود کہ از سر لہے کہ آواز نغمہ گوش خمی ز دست آمدنی نمود
 در آخر مقتدا ارباب جد و جماع گردیدہ رنگینی اوضاع از شیخ نشان ادا اندر زمان مرزبانے سلیم شاہ
 با امیر شہ کہ بشیخ علانی ہمدی ہم رسانیدہ بود و بعد دیت اشتہار یافت و از علمائے ربودگان
 سرز شہا دیدہ در آغاز کامرانی حضرت شاہنشاہی بر طریق نقشبندیہ سلوک فرمود، سپس
 ایامے در شاہج ہمدانیہ روشناس آمد، چون عراقیہ ہجوم آوردند با ایشان موافقت نمود
 بہ تشیع بلند آوازہ شد و تذکرہ اجہاد و عرش آشیانی را بخط خود بہر نگاشت و در ایام تذکرہ
 علمی نمود کہ این امریست کہ سالہا در انتظار آن بودم، گویند در آخر حال کنشش و کوشش
 فیضی و فضل منصب شاہی ہم نیز یافت ہر چند بر حسب گفتار علامی شیخ ابو الفضل نہ نہایت
 عمر ضعف بصر ہم رسانیدہ بود سال یک ہزار و یک ہجری بہ بدہ فاخرہ لاہور آستین بہ
 گیتی ناپا ادا افتادہ شیخ کامل تاریخ یافتند در زسی دانشیان از نواد عالم در گردہ
 از کیا یگانہ عصر بود، بر حسب قول علامی در آئین اربعہ پایہ اجہاد داشت و با امام عظیم
 انساب منبع العلوم بہ تفسیر کبیر در چار جلد و جوامع الکلم انسابہ دانش و آگہی آن اعجاز بہ روزگان
 برگزاند، بعالم علوی پیوندے و با خواہیدگان چار بالش تقدیس ربطے داشت، چنانچہ

علامی در خاتمه دفتر سوم اکبر نامہ می گوید: "دین نزدیکی پر ریزرگوار بطوات حضرت دہلی
توجہ فرمود و ما بابر بن مستفیدان محفل قدسی ہمراہ گرفت، ازان سال کہ مبارک الخلاء رحل
اقامت الملاحت دران زاویہ نورانی چندان بتاشاے عالم علوی مشغول بود کہ نوبت
حکماہ کرون بدایع عالم سفلی یعنی رسید یکبارگی این خواہش گویمان دل را گرفت و اسن
ہمت بر کشادہ و ملاکہ بجز نسبت طینی نبوت پیوند ہای معنوی بود ہنگامہ نوازش اختصاص دادہ
بارکشائے رازگشتند اجمال این تفصیل آنست کہ در لوا مع سحری کہ دل با سمان پیوستہ
بود بر نطع نیایشگری نیاز مندی می رفت در میان خواب و بیداری خواجہ قطب الدین
اوشی و شیخ نظام الدین اولیا نمودار گشتند و بیایے بزرگان را انجمن شد و بزم مصاحت
آراستہ آمد اکنون بعذر خواہی بر سر تربت انینان رفتہ می شود تا دران سرزمین نختے آئین
ایشان پرداختہ آید۔"

سنہ ۸۵۵ و پنجاہ و چہار ہجری شیخ فیضی در عرصہ گاہ ہستی پاکشادہ از دت طبع
وجودت ذہن در گوناگون دانش و شناسای بہرہ بر کمال برداشت و حکمت و سعیت
حکماکاپوسے بلوغ فرمود و از مخاریر رزرگار برآمد در آغاز ضیق معیشت و تنگی اسباب بود۔
تا آنکہ روزے ہمپایے پریشہ نہانہ نزد شیخ عبدالبنی صدر رفت تا مدعای صدیقیہ مد
معاش نمود شیخ بنا بر تقصیبہ کہ داشت پسر و پدرا تبشیع سرزنشہا کرد و تجارت را مجلس
خود بر خیزانید از ہمان روز شیخ فیضی در پے آن شد کہ با بادشاہ عمدہ روشناس گردد۔
کرر بار بار با بان انجمن خلافت فضل و کمال علامہ و سخن پردوری و بلاغت گسترخی فیضی را خاطر
نشین ملے زمان کردند تا آنکہ سال دو و از دہم جلوس کہ عرش آشیانی متوجہ تخریغ طلوعہ چہرہ بودند
حکم احضار شیخ مضایافت ازانجا کہ اخوان روزگار سیما اہل مدارس با علامہ خصوصتی وافر نو

از تباہی طلب مهربانی را پیرایه عتاب پوشانیده دل نشین حاکم دارم بخلافه اگره ساقی
 که مبادا علامه شیخ فیضی را مخفی سازد و چند نخل فرستادند تا ناگاہان خانه شیخ تا قورق
 نمایند اتفاقاً فیضی در آن وقت برخانه بود فی الجمله کشمکش روداد و شیخ علامه کمر بر سفر
 بست و زانے از نا بودن اسباب مکاسب شواری رونمود آخر بسی دانش اندوزان باستانی
 گراید پس ملازمت شاہنشاہی دریافت بر تریه قرب مصاحبت سلطانی رسید و شیخ
 عبدالبنی از منصب و مرتبه افتاد و بجز از اخراج یافت -

کتاب الشعراء الکبریٰ نیز اسے برانروی کلام حضرت تعطل سواطع الالہام نام
 در زبان تازی بزرگاشته و تاسخ کران پذیرفتن آنرا میرحیدر معامی از سورہ اخلاص رستم
 بر آورده ده هزار روپیہ از شیخ صلہ یافت می گویند چون تفسیر انجا میدکی از فضلاء زمانہ
 استعاضن کرد کہ کسی از قدامت سغریکے بے لفظ نوشتہ شیخ گفت کہ چون کلمہ طیبہ نقطہ ندارد
 کدام دلیل فضیلت استوار تر در باب سواطع خواهد بود و ہم ہوار داکلم در اخلاق در زمان
 فرودہ کلمہ معنی نگار ساخته -

از نجاکہ شیخ در فن شعرانازے نداشت سال سیام جلوس بخطاب مکات شعراء
 سر فرزی یافت در سال سی و سوم قصد خدمت فرمود و قرار چنان داد کہ مقابل مخزن ہزار
 مرکز دوار بسہ ہزار بیت و در برابر شعر شیرین سلیمان و بقیس و بجایے یلی و مجنون علی دین
 ہر یک چہا ہزار شعر و در وزن ہفت پیکر ہفت گنہ و در بحر سکندر نامہ اکبر نامہ ہر یک
 پنج ہزار بیت پیرایہ تصنیف در کشتہ و در ہمان ایام عنوان ہر یکی را بر شتہ نظم کشید و
 شمس العلماء آزاد و در بار اکبری عنوان ہر یکی را بزرگاشته اما از انزے کہ شیخ دلدادہ خلوت
 اسے شرح اسے تفسیر اسے شریک و ہناسکے آرایش لباس و زیور

و دسار خموشی بود روز و شب در محاسبه نفسانی و دیده بانی صنایع کیتا ذات سپری
 می شد با آن همه تاکیدات شاهي ختمه انجام نیافت. چون سال سی و نهم بادشاه با زیر
 سر تاکید آمد افسانه تل دمن تمام کردند و بسیار هوش ربا و تاب فرساکفته شد علامی در
 دفتر سوم نشأت که بنا مشنگار بسته خاتمه بر مرکز اددار نوشته است چنانچه میگویرد که
 شنوی مذکور محتوی بر نیزگی نفس سخن تعلم و آفرینش و دل و علم و تمیز بنگاشته آمد و نسخه منتظم شد
 و از حضرت شاهنشاهی مرآة القلوب خطاب یافت و نیز در آنش پیوند معنی آرا جامع تل
 انسانی حبیبی مولوی حبیب الرحمن خان حسرت شردانی می گفتند که دتته مرکز اددار
 فیضی بالتمام در کتاب خانه حبیب گنج جایافته پس نامه نگاران را غلط افتاده که
 جز تل دمن نظمی در زمین ختمه انجام نیافت. نیز علامی در خاتمه مرکز اددار می آرد که چون
 او در گرد آوردن نظم و شعر شیخ برخاست از ابیات پنجاه هزار را که بالاتر از دوداد آمده
 بود و قلمزده برادر یافت پس سال چهل و دوم الهی پنجاه هزار بیت از نظم و شعر شیخ یکجا کرد و هم
 در آن آردان بیاضی که در ایام بیماری منیش بجز شوریده نوشته بود برست آمد و دید که در وزن
 مرآة القلوب طرح شنوی ریخته بودند علامی بعد از نفس سوزی بسیار آنرا بر خواند و ترتیب داد
 تا آنکه رساله با انجام گرانید حالیا دیوانه مختصر از شیخ بجا پ ریخته اند کلامش کی شهرت
 نیال و نگار خانه معنی است متانت و ورزش فن را مختصره همین است بانی تازه
 می سراید و بر مرآت است بلاغت عبود دارد و برین معنی شاه دست آنچه علامه در خاتمه دفتر
 سوم اکبر نامه نوشته که تصانیف او که تراز و سه گو بای و مینای است و مرغزار مرغ خان
 و شان زن مدحت سرانی کند و یاد شمایل او ناسید او مولانا نورالدین ظهوری خوشنویس

نامہ فیضی بزرگانشہ و داد معنی آفرینی شیخ دادہ و در نظم و نثر مباح او بر طرازیدہ چنانچہ در

قطعہ کہ بنامہ رقم ساختہ بری سراید قطعہ

آسمان پایہ آستان سخن	گشتہ از ترسہ گفت کرد
ماہتابے شدی کتان سخن	آفتابے نگر کردار رایش
مومیای بر استخوان سخن	کنشہ از خامہ شکستہ نویس
چون شود غنچہ در کمان سخن	گل زخم از دل ہدوت رویہ
چون دہ جام امتحان سخن	بجر طوفان الغنچہ غلطہ
بگستن بود میان سخن	نخبہ وقتش چو گرد بند
ببر سر پایہ داستان سخن	منت طبع نکتہ پروازش
میر شبگیر کاروان سخن	فکر پر مایہ سحر خیزش
جد اعدل قہرمان سخن	نتوان ظلم بر توانی کرد
مرحاضیطاسبان سخن	لفظ پلونہ در دواز معنی

از شرا و چیزے بدست نیفتاد کہ نوشتن را از زمان عرضداشتہا کہ پر و فیسار زاد در بار اکبری

از فیضی بزرگانشہ ہر چند کہ خستل براحوال دیار و مہصار دکن بہت مانکتہ پروری و

سخن سنجی و وقت نظر را اندان کار نامہ مودہ از راہ حالات دکن را یومیہ بحضرت

شاہ در عبارت سادہ بے تکلف می نویسد الا شیخ در نثر ہم دسترس عالی داشت چنانچہ

علامی در خاتمہ دفتر اول اکبر نامہ می گوید کہ شیخ تا سال دہم جلوس اکبر نامہ اصلاح و

و تصرفات سرسری فرمودہ بود کہ زمانہ نیگی کرد و فرمان مرگ در رسید

ہم درین روز ہا کہ آگرہ رقم ترجمہ بھاگوت گیتا را بانہی جواہر لال بی اسے

ال ال بی دیدیم که شیخ آنزد پارسی نظم فرموده این مثنوی بهیژده ادبیا دارد ادبیا در
سنکرت باب را گویند چنانچه ادبیاے دوم بساکنه جوگ نام، ادبیاے سوم بکرم جوگ
نام، ادبیاے چهارم سناس جوگ نام، ادبیاے پنجم برکرت جوگ نام و علیٰ ہذا الفاظ
سنکرت را داخل داده و تمام مثنوی در فلسفہ مذہب است و خبر از قدرت شیخ در زبان سنکرت
می دهد اما شاعری را اندران روز بازار نیست ہر چند کہ مسائل فلسفہ را دل آویز کردن
دشوار است۔

شیخ نذیم بے بدل پیشگاہ خلافت و دانش آموز شاہزاد ہادی پیا کبیر فرمان بود آتا
با این ہمہ مشورت و احترام زیادہ از چار صدی نشد و علامی در حیات برادر بزرگ ہزار
و پانصدی رسیدہ در جہ امارت و قرب شاہی یافت و سپس ترقیا کرد، شیخ در نفس نفس
و داغ نیستی سرا فرمود، و فرما نزلے عہد بہ بیمار پرسی بر خانہ آن در اسے فضل و کمال تشریف
ارزانی داشت شیخ بر بستر مرگ گفتہ رباعی

دیدم کہ فلک چہ مایہ نیرنگی کرد مرغ دلم از نفس شب آہنگی کرد
آن سینہ کہ عالی درومی گنجیدہ تا نیم دسے بر آورم تنگی کرد

و در ایام مرض الموت کہ بر زبان اومی رفت

گر بہ عالم ہم آیت زنگ بنشود پایے یکے مور لنگ

و ہم صفر ۱۰۰۰ ہجری سال جہلم اکبری سربالین جاوید خواب گزارا شد، و فیاض عجم
تا بیخ باقت۔

او اول فیضی تخلص میکرد سپس فیاضی قرار داد و در خانہ تلذذین گو پرہ

زین پیش کہ سکہ ام سخن بود فیضی رستم نگین من بود

الکون که شدیم بعشق مراضی فیاضی ام از محیط نباض

اما در دیوان غزل بیخ جانیا ضعیف تخلص نیاورده - از سر و که شیخ چارم هزار جلد کتاب
تفسیر صحیح داغیل سرکار بادشاهی شد - فیاضی یگانه پرستار از بد مقدم نزهتگده تسلیم
زنگ بوسه گلدرسته گیرنگی، کشاده دل مجموعہ فیضی شیخی بود - از روشناسی و خداوندی پرستش
اورا تصدیقه توحیدیه برهائے مست توانا - باولی نعمت بادشاه عصر محبت برکات بندگی
بیغش داشت، و آنچه دورویان ده وله در باب شیخ علامه فیاضی و فضل از گشتن از این
و کیش گفتار در انداز نا توان بینی ست - آن همه زنگ نگ بر آمدن این خردوران
دانش گستر جز میا داشتن سرمایه تفریح و نشاط خاطر بر اے حکومت سبب دیگر نداشت
ورنه کیست که در علم و آگهی و خدا جوی دودار پرستی از ایشان پیشدستی جوید و در فیضیه
آورده که علامی شهما پیش درویشان رفته اثر فیها نذر سیکرد و می گفت که بر اے سلامتی
ایمان ابوالفضل دعا کنید و اکثر بر زبان او می رخت که چه باید کرد، دست بر زانو میزد و آه می
می کشید تا سزا بر زبانش می رفت - امر را طعام می فرستاد و بر اے وارد و صادر و ارباب
اصیاج همه روز بر در درویشان اش کھچری تقسیم می کردند

در عنوان و خاتمه نامه اے پیشین مثل حدیقه و شرح آداب المریین ملاحظه طبقات صوفیه
و بیاضها آن چنان حزن میزند که دل را بنسیم معرفت جان را از راه حقیقت ننگی نمی بخشد
هر حرفش با خلاص همدوش است و هر بطرش کارنامه محبت در آغوش دارد و او بی و حکمت با
سواد اعظم است و نکته سزای وجودت طبع را عیان بے ساحل و چه قدر سات معنوی که از ضمیر
دیبا برش بر درستان دیده وری نشاقتند چنانچه دریکے از سزاها بے بیاض می فریاد
ابوالفضل بن مبارک را که بجهت خدا شناسان فراخ حوصله از سنگناے جنگ لصلح کل آورده

در آن دو حام عام غفلت گزین بود سفر اقلیم محبت کل پیش آمده امید که در آن ملک مقدس
 او را توفیق اساس غایب شود تا مستعد سفر جا بلقاع رضای کل گردد و انجمنی نشین و لکیش
 بدست افتد تا ناشیست صحبت مسافران آسمان نور در راه تفویض کل گردد و در آن در آن
 ایرونی رسیده توطن گزیند تا بوقت سعادت و شاد و مطلق گشته به نزهت سرای دولت جای
 عمر ابد یابد، باید دانست که جنگ کل فروترین مراتب است و اصلاح کل تا مطلق پایه
 است که هر پسین آن از پیشین خود فضیلت دارد و مطلق ای فتنای کلی در ذات
 خداوندی و این اقسلی درجات سلوک است و همه مایج فتنای بران کران پذیرد و سپس
 فحمت آباد بناست که علامی آن اسرارے جاوید و عمر ابدی گوید.

و دیگر آنچه اهل عصر نسبت آن سرآمد کلامان برده اند می فرماید پور میاں
 امروز مورد اضداد و عبرت نامه زمانیان است و هنگامهاے مهر و کین از در شورش
 این در پستان حق پروه ابو الوحدۃ گویند بچکاندین لاله و زینال شمارند و کت اوران صد لادوی
 ابوالمته نام نهند و از کیتا میان هستی دشمن اندیشند و خرد همواره ابو الغطره می سراید از گزیده
 مردم این دوران عالی شناسد و در دفتر عوام که آشوبنا بے تمیزی است برنج پرستک
 دنیا نسبت دهند و از فرورفتگان این گرداب پندارند و طائفه از پنجمان کفر و کساد
 انکارند و از کوشش و سزانش بچنجهای بر سازند.

در آستانه تلذ من نوشته شد

سخن کوتاه شنوی بسیار رسانده گفته شده روانی از نگارش می جو شد معانی
 در نگارش می باله در بین انسانی آتشین در جافیا حتی تخلص آورده معلوم می شود
 آتش تلذ من بعد از دیوان غزل بستانه

در آغاز بجا گوشت گیتا نگارش یافت

اندرین نامه تعلیمات کرشن جی است که یکی از پیشروان هند کوش است. او این نظم را که در پند و وعظ است بر ارجن بر سر کارزار خوانده بود. فلسفه کرشن با فلسفه بده می ماند.

در آغاز دیوان فیضی مرقوم شد

در دیوان بدیع خان سخن کرده و جواهر بخشیده در بزم معنی انشائنده و از حکمت ثواب متاع بے بهار بازار دانش آورده سخنش و نشین و نظش با معین قلند دره از جابجا آنچه ازین صحیفه هوشمندی و نیتقه و الا نظری خوش کرده ام براس آسوده خاطر ان نگارین سر لے سخن بری گذارم و بری گذارم.

بر رباعیات میرزا دهبقان صفهانی بقلم آمد

میرزا دهبقان امر دزد صفهان است عمر او نزدیک چهل و چهار سال می باشد آزادانه بسر می برد و شاعری پیشه است. لکن امی محض است هیچ نخوانده و در شریعت است و قتی این اشعار او را میرزا نصر الله خان بر بنده خوانده بود. میرزا نصر الله خان که امیش یک سال می کشد که از صفهان رسیده و در دست علوم علی کرده دانش فرا می گیرد و خوبها دارد، او به صفهان نوشته است که سخنوران ایران زمین از نظم و نثر خودشان بقبند پارسی ارسال دارند.

بر دیوان حسرت نوشته شده

این دیوان ریخته را سید فضل الحسن حسرت موبانی میر نامه اردو و علی کی از اجاب پنده جمع فرموده است و در بیاجه و احوال صاحب دیوان را با سلوب خوشی بر میگاشته. پوشیدگانند که جعفر علی حسرت استاد جرات است که یکی از اساتذہ زبان ریخته بود. حسرت غزل نیکو میگفت.

فن سخن از دیوانه آموخته - فارسی هم می گفت از مرزا قاسم کین صلاح می گرفت -

سخن کوتاه کلام میرزا حسرت به نماندند عدم جا گرم کرده بود اگر میرزا حسرت آنرا از سر زندگی نمی بخشید میرزا انتخاب خوبی فرموده - بگو معنی شناسان داد محنت پژوهی

مواضع دهند و این متاع گران از بدست آرند
 بزرگتر فارسی بندگان محومی حضرت محسن کاکوزلی نگارش یافت

الجز الفاضل، قدوة لشعراء عمدة الابداء، احسن الاسماء وصفات رب الفضائل المکراما
 وحید العصر فی الدهر، در نظم پیشروار باب کمال است و در شعر سرآمد شرط ازان حال استقبال
 ویژه در نیت خیر الرسل گوے سبقت از نظامی و جامی برده و کشور شعر و انشا لکران کران
 تسخیر فرموده، نادره کاری و عجز نگاری آفریده است متن لفظ راجان و جان معنی را
 توان بخشیده اوست

أَرَوَيْتَ مِنَ الْمَاءِ الزَّلَالِ حَلِيثَةٍ وَأَخْلَعَتِ مِنَ الْعَذَابِ الْفَلَاحِ بَيَانَهُ
 اللَّهُمَّ مَتَّعْنَا بِطَوْلِ بَقَائِهِ -

بر شنوی یدربضیا قلمی شد

حضرت خواجه عزیزالدین عزیز لکنوی در نظم و نثر بیگانه دوران است و آرزوی
 کمال و آبروی دانش و فخر و دهر و خرفت آذنان الذی اذا انظمت نظم العظماء و اذا انشئت
 نثر الدُّمُورِ، در صنایع و بدایع قدوة پیشینیان در عذوبت بیان و متانت بان
 زبده پیشینیان و برهان این گذارش و دلیل این نگارش شنوی یدربضیاست که هر
 شعر آن ذوق بحرین و ذوقانیتین مع لطمیس است یکی بحر سیه مطوی کسوف با موقوف
 دوم رمل مخدوف یا مقصور، و اکثر ابیات سحر چهار قافیه را دادا و بعضی اشعار همه اش

سبج و مقفی است او با سوا ازین صنائع و بدائع تام نظم از صنعت تقطع و منقوطه
 و غیر منقوطه و فوق النقاط و تحت النقاط و قلب مستوی و حسن تعلیل و استتباع و غیر آن زین
 و شاعر عنانی فصاحت و بلاغت را بہین پیرایہ و آنچه مولانا آسی مدرسی در افتتاح
 مثنوی مرقوم فرمودہ حرفاً حرفاً بجاست و لگان مبالغہ اندرین باب بے مبالغہ ناروا۔
 سخن کوتاہ ذات ذات البرکات خدام عزیز بلند مقام انازہ دان لفظ و تزیینات
 معنی ست و امر و زدر سر تا سر خاک ہند در انشا و ادب پارسی زبان بے ہمتا، لا ازال محفوظاً
 من جمیع الافات بجرمہ محمد وآلہ الہدایۃ۔ از کمال توجہ کہ بر ثاقب نیاز آئین مبذول دارد
 تثنیہ نامہ نامی از گفتہ است خودش بسبیل پیام فرستادہ است کہ التقاط آن ہر سہ خردا فردوز
 صحیفہ و تثنیہ بعد وقت برائے ارباب دانش و پیش در قند پارسی طبع می نائیم و پیش از ہمہ
 یدربضیا را در دست می گیریم۔

وفات

اندرین قحط سال مردمی در عرض سہ ماہ سہ کس از نام آوران ہند بسرے جاوید
 انتقال نمودند:-

اول فخر دہلی مرحوم فضائل آب جناب حکیم محمد اصل خان مہر در کہ در فن طب
 و حدائق و خوشے نیک و کردار ستودہ ابنائے مذاشت۔

دوم، ہم از خاک پاک شاہ جہان آبا و نواب میرزا خان داغ در غزل رنجیہ داد سخن
 داد، و او خزانہ مہیات در سرکار نظام دکن بسر برد و در حیدرآباد جان بجان آفرین سپرد۔
 سوم، ذوالقدر بہادر خواجہ غلام غوث بختیہ درالہ آباد دستی در نظم و نثر پارسی داشت

و در مجلس آراسی و پاسبانی وقت معرفت بود، این روز بخشایش گریه ما بیا مرز و خویش
و اعقاب هر کمی ازین گزندگان را بای صبر و شکیبائی ارزانی دارد.

حلت مقدس

تاریخ ۱۸ صفر ۱۳۲۳ هـ معاً ضد ۲۲ اپریل ۱۹۰۵ شمسی یوم دو شنبه ساعت
ده و نیم پیش از زوال آفتاب خورشید عالم افروز سخن رو بیا ختر نهاد غنی قبله گاه شیخ
عرصه فصاحت گیتی کُشایه اقلیم بلاغت، زنگ بوی گلزار معانی پیرایه نوبهار زنگه اتنی
یکانه سخن آفرینش قره العین دانش و بینش کثرت آراس و صحت گزین همه آموخه آفرین
امام المعانی و البیان غنی و فضله عن الايضاح و التبیان محلّه فی الفضل
معروف لاینکر، و قد سرفی العلم معرفة لا تنکر، اولاد یب الکامل
المجذوب الشامل، بجهت المجد و غرة جبهه السعد الماحد المحترم معجزة اعصر
و حیدالزین استاذی المولوی محمد حسین الکاوردوی رحمة الله علیه مکر همیشه بار
قدس خرامید و محب خدمت حبیب رسید یگانه عاشق زار احمد ختار بیدار سعادت بار
حضرت محبوب کردگار فائز المرام گردید و پیران زده نفته جان دامن گل مراد بر پدید
اگر چه در ظاهراً آن شمع شبستان آگهی از اتقان مینی روزگار در حجاب ست اما در چشم من
جمال جان افروزش رخشان تراز آفتاب ست

خیالکم فی العین ما زال حاضراً و لان غیبتکم عینی فقلبی فداکم
و چون نباشد که سوخته در دنان ننگ مردگی پذیرند و جاگدازان این نفس جان
تازه ارزانی دارند و صدق من قال

هرگز نمرد آنکه دلش زنده شد عشق ثبت است بر جرمیه عالم دوام

سیاکیکه کارستان هنرمندیش ناطقه آراے فصاحت، اوپوان دشوارپندیش
 نگارخانه بلاغت باشد و انشاء اسد از احوال و کلام اعجاز قماش تفصیل برنگاریم
 ما و ایا بان دریا بند که امروز شاہ معنی رلبے او ناشسته ر و پرشیدہ مورد شستن بود
 حرف و سخن بر مخرج و لدادگان بنوم نکته سرای بستن بس بجای خودست. استاد موم
 چنانکه از خواستہای اینجانی نیازے بجزی نداشت، دیتا قماری سعادت اخروی
 و جلال معنوی تکاپوی بلوغ فرمودی. از ہمہ واپرداختہ دستایہ شایستہ از نوادر خفایاے
 صوفیہ در گوهر خود فرہم آورده بود، و در خیر سچی ایندی آفرینش بسر می برد، ہنگامہ دانانی
 را از گرمی ذات گرمی و ادسے، و از روشن ستارگی خبار آفتوبے در جمیعت آباد ضمیرش
 برنخاستے، ادر زبندگان نشاء فانی پیوستہ برکنارہ زیستے، و دامان عمل بخبران حباید
 نیالوے، دم گیر داشت، و در صفت نگاه معنی جا گرم کرده بود، کما بیش ہشتاد سال زندگانی کرد
 و خدمت سخن بجا آورد، و آوازہ در عالم معنی بیاری انگند، ایند راست آفرینش بختنایش
 دوسے دست ہمہ را گرایش۔

برقنوی گوے چوگان ارتقام یافت

مخفی مباد کہ ثنوی گوے چوگان را ملا عارفی نظم کرده چنانچہ مولانا جامی در
 بہارستان می فرمایہ عارفی از بہت ست صاحب کتاب گوے چوگان و آن نظم
 سرآمدوست۔

در کتابتہ حبیب گنج نسخہ گوے چوگان ما دیدم کہ بسیار خوشخط نوشته اند
 این نامہ را میر علی الہردی برنگاشته در غایت حسن خط کہ دیدنش دل از دست نبردہ

بصارت می راید و هم فنوی بسیار تین گفته شده که صفای اشعارش روشنی در چشم
 بصیرت می فرزاید عدد او اوراق سی و سه است همه نذیب مطلقا و کاغذ کشمیر کمال صفا
 و آغا ز نام مهر یک سلاطین تیموریه رازده اند این نسخه را اهل ذوق در آوان مختلف
 شتری شده اند از اشترای آن بر سر ورق خبر داده چنانچه نوشته اند بتاریخ نوزدهم شهر
 رجب المرجب ۱۰۹۷ هجری کتاب گوے جوگان بقیمت دو صد و دو پیله خریده داخل سیاه
 کتب خانه شد سی و سه ورق و چهار صد و نود و دو اشعار بازمی نویسند مبلغ
 دو صد و پنجاه و دو پیله خریده ۱۰۹۷ هجری قطب الدوله بهادر زیر آن نوشته کتاب هذا از
 قطب الدوله خریده داخل کتب خانه میر صاحب خان صاحب کرده شد ۱۲۶۹ هجری
 در خطی که ما نا بخط میر علی است برنگاشته کتاب گوے جوگان بخط ایام کمال استاد الکتاب
 ملا میر علی بابت فتح گلکنده غزه ذی الحجه سال سی و یکم جلوس اقبال تحویل سهیل نموده شد
 عدد او اوراق سی و سه قیمت دو هزار و دو پیله

بالآخر زبدة الاضلاع عمدة الاحباب مولوی حبیب الرحمن خان حسرت شردانی که
 بحال این نامه یا نازش کتابخانه اوست برنگاشته اما اگره بقیمت مبلغ یک صد و
 هفتاد و دو پیله خریده شد میر علی کاتب در عهد بابر شاه در ملک آورا، انهر بود در ۹۷۰ هجری
 بعمر هفتاد سال رحلت نموده در فتح آباد مدفون است خلاصه مذکوره مذکر احباب
 چون کتاب هذا را میر علی کاتب در ۹۲۶ هجری نوشته اند عمرش بوقت تحریر این کتاب
 چهل و پنج سال بوده باشد محمد حبیب الرحمن خان ۲۰ جمادی الاخره ۱۳۲۱ هجری

دوره اختتام نامه میر علی حسینی بدست خود نوشته کتبه العبد الفقیر
 المذنب علی الحسینی الکاتب عفر الله ذنوبه و ستر عیوبه

اوائل شهر ربيع الاول سنة ست و عشرين تسمائة (۹۴۰) بمدينية المطلة
 در تذکرة مذاکره باب در حال میر علی الهروی می آرد در خطه خط ملک الکتاب بود
 با ملاد مداد قلم او خوشنویسی داد و کسی جز قلم بجز فاش انگشت نهاد و درستی خطش را ابولانا
 سلطان علی ترجیح می کنند او می گفت "ملاحظه که خط ملاد در خط ما دست نمی دهد
 بشعر سرے داشت، ملا بشعر گفتن شهرتے داشت. مرزا بیگ نیوان بعد از فوت
 ملاد را بخواب دیده و از تاریخ وفات پرسیده ملاد جواب گفته که "میر علی فوت نموده مسائل تاریخ
 را چنین در نظر منظم گردانیده تاریخ

آن بجز مسائل سر ارباب هنر را در واقعه دیدیم با طوار استوده
 گفتیم که تاریخ وفات تو چه گوئیم گفتا که بگو میر علی فوت نمود

فنا اهل میرزا بسیار بود و مولانا قریب به فتاد بود که تیغ قضا نخل جیاش
 را ختم نموده از پانگانه بدست قدر نام او را اغبریده حساب تراشیده تیغ زندگانیش را
 از یاد گردانید در تاریخ آباد در صفحه حوالا نا محمد صالح مدفون است.

سلامی در بیان نظم تعلیق در آئین اکبری می گوید خط هشتم تعلیق قرآن تمام
 در دست در زمان صاحبقران خواجه میر علی تبریزی از نسخ تعلیق برگرفت و این باور
 نشود پیرا که تعلیق او را بنظر آورده که پیش از زمان حضرت صاحبقران نگاشته بود
 دو کس از شاگردان او کار را پیش بردند مولانا جعفر علی تبریزی و مولانا اظفر از خوشنویسان
 این خط مولانا محمد ولی است که در قرن هفتمی که پنهان بود و مولانا باری و سرآمد محمد علی سلطان
 مشهدی است اگر چه از مولانا اظفر نیا سوخته لیک این نوشته است او فردان آگهی اندوخت.
 و شش کس از شاگردان او نام بر آید و در سلطان محمد خندان سلطان محمد نور محمد علی خان ارادین

هر وی، مولانا زین الدین، مولانا عبیدی نیشاپوری، محمد قاسم شادوی شاه، هر کدام
 بطرز خاص بر نوشت و دلرباے کرده آمد. مولانا سلطان علی قاضی و مولانا
 سلطان علی مشهدی و مولانا هجرانی نیز درین نگارش دستی بر آوردند و سپس
 سرد فتر خوشنویسان مولانا میر علی، هر وی است، اگر چه بنظر هر شاگردی مولانا زین الدین
 کرد لیکن از نگاشتمای مولانا سلطان علی استاد شد، و از فرغ فهم عالی تغیر پوش
 نمود، و نایان تصر فرمایادگار گذاشته، یکی پر سیده باشد که میان خط شما و مولانا چه تفاوت
 باخ چنان گذارد من هم بیاید کمال رسانیده ام لیکن خط او را تک دیگر است.
 بر تصانیف علامه محسن کاکوردی نوشته شده

استاذی حضرت محسن کاکوردی در فضائل صورتی و محاسن معنوی سمیتاً
 و درستی آفرینی و در بیج نگاری بیگانه و غیره در تحت سرای کسی انما سائده زبان ریخت
 چون او داد سخن نداده، کام در زان سفی فصاحت آما، و صورت بیانش بلاغت زاء و در نظم
 و نثر پاریسی هم طبع معنی یاب داشت، و در ادب تازی نیز دل آویز می نگاشت، جامع
 منقول و منقول، حاوی شروع و حصول در آیز و شناسی، و در ادب پرستی ملکی بود در پیکر آدمی
 و همواره خدام میبند و مقامش نفور از غنچ و دلال دنیاے دهنی، و فی الله مضیحه
 حالیا سختی از زادهای طبعش که هر یکی از آنها گنجینه لعل و گوهرت بیازار دانش
 می آوریم، بایر خجید و بس از زان به نقد جان دل خویز

بر تقریظ نوشته حضرت میر روزنامه چهره نما، قاهره، مصر، نگارش یافت
 ستودن جناب فضائل آب زبده الایام و الایالی حضرت میر محترم روزنامه گرامی
 چهره نامه الله و ابقاه نامه تند پاریسی، محض او دل نوازی و قدر افزائی دادن است

والا این نامه محقر از رشیح و ثنا سیما از کلک گهر فشان آن شیوا بیان را ندارد و نقل آن
تحریر دلپذیر از روزنامه چهره تا پاس طابع سخن سخن بعد تقدیم مراتب سپاس و شکر
حضرت مدیر روشن ضمیر بر می داریم.

برقریر نظ نوشته حضرت ذکاء الملک میرنامه تربیت طهران (ایران) نگاشته آمد
و هذه صورة ما كتبه الفاضل الاديب والكامل اللبيب ذو النظم الرقيق
المطرب، والنثر الفائق - المعجب، فريد دهره، ووحيد عصره العلامة
الفهامة ذكاء الملک دام مجده مقراً ظاعناً لقد پارسی -

نگارشیکه بر کلام اساتذہ دہلی در قند پارسی مرقوم شد
روزگار در عہد خاتم سلطین بہادر شاہ ظفر ہم کمال الکامیش پس از ارسال
از مرتبہ آردہ بود چنانچہ جمیع از صلی او علماء و ادباء و شعرا از کتم عدم بر سر عرصہ ہستی
نہ از امیدند و کار صلاح و تقوی و دانش فن و ادب و انشا و سخن سنجی و معنی پیرایہ بالا گرفت
و عالیان را افسانہ انجمن آراستہ فیضی و گرمی صحبت خانخانان بیاد و ادنامی خواہیم از ان
گرداگرہ کہ ہر کجی در سلک خود بیگانہ عصر و وحید آوان بودہ از خوشنویان گلشن ہرک
سخن سخن انیم و دامن فرصت در دست گردش دوران نگذاریم -

علمی

مولوی عبدالعہد خان المتخلص بعلوی در نظم و نثر تازی و پارسی پایہ ولادت
در نظم یک مثنوی نامہ در بحر خمفہ العراقرین در دیگرے در وزن گل کشتی میر سجات و قصائد
و غزلیات و در نثر انشائے صغیر بلبل و صحت نامہ بر نگاشته و در ادوق آفرینی و معنی طرازی
داده - در عربی نیز قصائد و نثر بلغ دارد -

اصلش از شمس آباد من مضافات فرخ آباد است بعد حضرت علی مسگر گرانایه بر آورد
 زانوس استفاده پیش حضرت مولانا محمد اسماعیل شهید دهلوی ط کرد، و بیعت بردست
 مقدس حضرت سید احمد بریلوی قدس سره بجا آورد. وقتی از دهلوی ط فرخ آباد رفت عالی
 آنجا باوسه رعایتها فرمود و هم در آن بلده در ۱۲۰۰ هجری از تب محرق جامه گذاشت
 یکی از تلامذه اش مولوی امام بخش صهبای دهلوی بوده که در تحقیق لسان فارسی
 و نظم و نثر بر مراتب استادی فائز گردید و در تاریخ وفات علوی عالی درجات
 گفته

علوی که چو او نولد کس داد سخن چون او نه رسید کن بفریاد سخن
 ناگه ز جهان بخت اقامت برست هفت گفتافتاد بنیاد سخن
 علوی در فن طب هم نام آور بود چنانچه یکی از تلامذه اش مولوی حکیم صغری حسین
 فرخ آبادی است که در طب و معالجات گوسه سبقت از اساتذۀ فن بوده. ده دو اذنه
 سال می شود که رخت از اقا شکده هستی برست.

بر قصیده شیح غلام قادر گرامی نوشته شد
 رستی که مولانا گرامی از عمده قافیه سخنان حمید را آباد کن است. در گه از اش
 این قصیده سلاست بیان فصاحت لسان را پایه برتر نهاده و سخن سرای را کاخ
 متین برافراخته هر چند مولود ذوق و شوق او را از سواصل اعتدال دور تر انداخته.
 بر مجله البیان عربی نگاشته آمد

راستی که جناب مولانا عبدالعزیز العادمی در فن انشاء و ادب تازی بی
 افتخار هندوستان است. و خلف با شرف گذشتگان چنانکه جریده شریفه البیان

از تجربه و علم ددانش حضرت ایشان باز گوید-

مخفی مباد که قطع نظر از لطافت بیان و رشائقت معانی هر چه اندرین نامه
غزائشکارش می رود مشام تحقیق را عنبرین دوقت نظر را سرگین می سازد-
بر دیوان قصائد مولانا طرزی نوشته شده

اندرین نامه نامی قصائد و ثنویات قطعات نتیجه طبع شریف سخن سیخ معنی بزرگ
حضرت مولانا سید محمد قطب الدین ملاور علی المتخلص طرزی با پورے من مضافات میر
جمع ساخته بجای آورده اند و یک نسخه آن مرسله مصنف قدسی صفات بتاقب
نامه سیاه هم رسیده است جناب طرزی را طرز سخن بسیار مطبوع افتاده و بنای کاخ
معنی طرزی را بر فراز عرش نهاده و تصیده اش سر پای گران از زبانعت و قطعه اش
مجموعه سوز و گداز فصاحت است. فکرش بلند و طبعش ارجمند دلش گداز و حرفش
اعجاز بنده میر پاسبان این همه یاد آور می دودلداری که غائبانه در کار و رفت بر
می گذارد و امید آن دارد که باز از ملاحظه دیوان غزل جانش گلشن دیدگان
روشن شود-

بر رساله زمانه قلمی گردید

در نزه اکتوبر ۱۹۰۹ م فزنگی برای ام بادشاهی اکبر اعظم فرانسوی مملکت هندستان
بحث کرده اند و همه نظم و نثر اندرین نمره در احوال دولت جلال الدین اکبر شاه غازی
رضوان الله علیه درستی که جامع فضائل استوده روزگار جناب مستطاب لوی عزیز
بی بی اسرار عظیم مجلس عالی ممالک آصفیه در کمال فصاحت و نهایت تحقیق با هم

ایجاز گزارشی بی‌سطر و نظم و نسق سلطنت کبری حواله اخبار مشکین ختامه فرموده اند و
محاسن انشاء و تفحص سرگزشت نگاری را از دست نداده و این پاره تا بحال معنون است
بکبر اعظم۔

بر روزنامه تربیت طهران نگاشته شد

تربیت این بر کن	تربیت در بیان
آرزوی همزبانی در دل است	برسان مع لسان تربیت
گو تعالی شانه در وصف آن	کاسپه باشد بشان تربیت
بنده حیرانم بدین کج مع زبان	تا چه آرام ابعان تربیت
میزد پلوتوسینم حسان	چشمه طبع روان تربیت
تا که این استان زنی تا قبحش	مختصر به داستان تربیت

راستی که جناب مستطاب ادیب کابل و لیب فاضل حضرت ذکاء الملک مدیر
مدرسه سیاسی طهران پایه تخت ایران و نگارنده معظم جریده فریده تربیت در ادب
و بلاغت و معنی آفرینی و فصاحت سرآمد ادب و فصحاء طهران و تذکره اسلام و پیشینان
حرف و حرمت تربیت از خبرت و آگهی بالامال و مسطر آن دفتر هدایت جاده راه کمال،
هر وقتش از شادابی مضامین روکش کار و کشت و هر جزویش هر هفت تراز هفت هفت
بیاضش آئینه دار سواد امصار و دیار و قلش گره کشای گیسوی احوال صبیح و خوار
و ما خواستگاریم که آئینه از اخبار مملکت ایران و دیگر دول معظم زیاده بر آنچه امر و اندرین
روزنامه گرامی نوشته می شود ملاحظه کنیم و از مضامین هر گونه سیاسی و ادبی و تاریخی
چکیده اخبار مشکین ختامه حضرت مدیر محترم دانش پژوه دامست افضاله عبرت و

داگسی خودمان بیغزایم -

بر کلام حکیم مومن خان محوم دہلوی مرقوم شد

حکیم مومن خان، متخلص بہ مومن ابن حکیم غلام نبی خان از شرفاے دہلی و
 پنجاب کے کشمیر بود۔ ولادت او در ۱۲۱۵ھ اتفاق افتادہ یعنی ۱۸۰۱ سال پس از طاعت
 میرزا غالب دہلوی بعرضہ ہستی خرامید و فخر العلماء المتاخرین حضرت شاہ عبدالغزیز
 قدس سرہ آتش مومن خان گذاشت۔ کتب ابتدائیہ عربیہ از شاہ عبدالقادر علیہ الرحمۃ
 برگرفت ثبوت حافظہ بر کمال داشت چنانچہ بیشتر واقع شد کہ وعظ حضرت شاہ
 عبدالغزیز را یکبار شنیدہ حرفا حرفا مکرار کرد کہ کتب طبیہ از پدر خود حکیم غلام حیدر خان
 و حکیم غلام حسن خان بر خواند و در مطب ایشان نشست۔ در نجوم ہارت ہم رسانید
 و با شطرنج شغف داشت

شعر ریختہ را با اداسے خاص بر می سراید و یکی از اساتذہ زبان اردو دست
 اندازان زبان در ہمہ اصناف کلام بخش اسلوبی تمام حرمت بیز نعلے درد مند مطبع
 وقت پسند آورده بود عشق برزاجش استیلا داشت و دلش بر شعلہ رخان می خست
 و افسانہاے چند در ثنوبات خودش از انان بر نگاشتنہ۔ پارسی ہم می سراید
 تاریخ را با تعمیم و تخریجہ طورے گفته کہ در محنات فن معد و گردید چنانچہ در وفات
 پر خود گفته

بن لہام گشت سال وفات کہ غلام نبی بحق پیوست

در مرگ بنت صغیر سن خود فرمودہ

خاک بر فرق دولت دنیا من فشاندم خزانہ بر سر خاک

و در تاج چاه مرقوم داشته آبلذت فرا بجم بگیر
مخ، چپک از دنیا داران نگفته، طبع غیور داشت یکبار از منت جهانیان گذشت -

در عقوان شباب دست ارادت بخدمت مولانا سید احمد بریلوی رحمة الله علیه
مرشد حضرت مولانا محمد اسماعیل شهید بریلوی داد و مسلک آن بزرگوار را به پاس استوار
پیمود سیال وفات او از دست و بازو شکست بر می آید که خودش هنگام افتادن از
بام گفته میرزا غالب در مرگ مومن مرحوم نوشته، رباعی

شرط است که در دل نرا شرم همی خواب به رخ ز دیده پاشم همی
کافر باشم اگر بگ مومن چون کعبه سپید پوش نباشم همی

جناب والد مرحوم مومن بهر در دیده و اکثر از احوال او تندر کاری فرمودند می گفتند
که در همه وقت حتی که در رفت و آمد هم خالی از فکر شعر نمی بود و دمام سر در جیب انداخته
می خرامید.

از بیاض

چو خانه خالی و عشق مست نازد تو آن گریه است آن کس که پاکبازد

چون حساب بود نوشته شد، اگر چه آغاز شوریدگی و محبت است، اما انجام مقرون
بخیمر و خوبی و پاک و عفت است. آتش در جان و دل مسینه طباقت نه قوت فرار و نه ای قرار
سپاس عشق هنگامه گریه و حسن خود بین از کدام زبان بجای آید که این همه ناکسوزگی و
بر بودگی و ذوق و شوق و حیرانی و جان افشانی و در دروغم و بیخ و الم و بیچارگی و در ماندگی
گرامت فرموده حسرتش روز افزون و عشوه اش سالان صد جنون و شوقش تاب شکن
عاشقان و عشقش شکیب آزاره در دندان با ده از شهر رمضان المبارک شب ۲۳ بهیجری

عنه بالذکر
شهر رمضان

در طالب نگر بقلم آمد۔

ایضاً

حالیہ ماہ ہم رام و مالوت، ماشوخی اوہر ساعت در بالیدگی و ازین بہ متانت
من نقص ہر چند سعی در کمان محبت می رود لکن از دست حیرت یان بے با چیزے
یعنی آید و سہزادی آرامی و میتابی خود افتشے رازی نماید الحمد للہ کہ اتا شاکست
شاکست و دمام امیداری آنست کہ جز ذوق عشق از لوث فتن مصون مانیم و انشاء اللہ
ہمچنان می شود درین غریبی این ہمہ آویزش دل منشاط خاطر از رے روشن شوخی زہد
و غمخوارست

عشق می درزم و امید این فریفت چون ہنرے اگر موجب مان نشود
حرر فی التاریخ نہار رمضان المبارک ۱۳۲۴ھ معاضدہم را کتوبر ۱۹۰۹ھ سجھی در
غریبتکہ طالب نگر

ایضاً

شمس العلماء جناب خاجہ حالی مدظلہ العالی میفرمودند کہ منے برین بیت مخزن اسرار
پدہ برافزاد و برون آے فرد و زخم آن پردہ بہسم در نور و
نواب مصطفیٰ خان بہادر حسرتی مرحوم با کیفیت روداد و حال شان تغیر گشت بحضرت صاحب
ہم حضور داشتند۔

ایضاً

سے سرد توان گفت نہ خورشید نہ آہ باغی آہ از تو کہ در وصفت بنی آہ آہ
ہر کس بر ہی میرود ادر طلبت گرہ بتو بودے بندے این ہمہ آہ

حضرت حالی میفرمودند کہ درین باعی بجائے سرد زہرہ در اصل نسخہ کلیات
 سعدی بودہ باشد چراکہ در آئینہ را کوکبا مفسرین مراد از کوکب زہرہ را گرفتہ اند یعنی چون
 ابرہیم علیہ السلام کوکب یعنی زہرہ را دید پارہ آید چنین است فلما جرت علیکہ لیلۃ
 آراء کوکبنا الح

ایضاً

چون بہانے دل آویز بود از آئین اکبری نقل افتاد در شبی اورا در حبیب عجیب را
 در خانہ تار یک سوزن نے از دست افتاد از شب روشنی بر خستید دست کچھیم نہاد دولت
 نے نے من سوزن خبر کچھ راغ نذا ہم جیت۔

منہ

ہفتم ماہ صفر شش صد شخصت بیخ نورانی پیرے نامہ سر مہر دست شیخ
 صدر الدین پورا و پور شیخ بہاء الدین کہ کراہ درون فرستاد بہر خواند و جان بسپرد
 و از چار کچھ خانہ آواز بلن رشکہ دوست بدوست پیوست

ایضاً

روزے این دو ما مطلع از حضرت استاذی محسن کا کوروی علیہ الرحمۃ بر خواہ
 حالی خواندم جناب ایشان اسرور مضبوط و داد و ہمدردیت را مستمع بحواب گفتند
 و بے بیاض خودشان از قلم بندہ نقل برگرفتند
 مٹانا لوح دل سے نقش تلموس لب جد کا دبستان محبت میں سبق عتسا جھکوا بجد کا
 سے حالت نہ پوچھیے مرے شیبہ شباب کی
 دو کروٹیں تھیں عالم غفلت کے خواب کی

ایضاً

تختی نماز کہ وقتی در لکھنؤ شمس العلماء مولانا شبلی نعمانی با من گفتند کہ خواصہ عالی المراد
در ہندوستان در سخن سنجی نظیر خود منی دارند و اکثر اتفاق افتادہ کہ شعرا ستائے کہ خوبی و
حسن آن دانشمن من بودہ چون بر مولانا حالی خواندم و ایشان متوجہ نشدند بہان ساعت
آن شعرا از نظم افتاد۔

ایضاً

روزے مولانا شبلی فرمودند کہ اشعار عربیہ مولانا حالی دلربا تر از اشعار پارسی
ایشان می باشد۔

ایضاً

ہوئے در مجلسے ذکر کمالات حضرت خواجہ عزیز الدین عزیز لکھنوی می رفت۔ مولانا
شبلی بندہ را مخاطب نمودہ فرمودند کہ در شعر فارسی حضرت خواجہ را قدستے حاصل ست
کہ در ہر روش کہ خواهند سخن کنند در طرز خاقانی و عرفی و قائلی و غیر ہم از اساتذہ پیشین و پسین
می توانند بکا میابی سخن گویند چنانچہ قیصر نامہ ایشان در تہ تیغ سکند نامہ نظم می
دلیل این معنی ست

ایضاً

روزے ذکر حسن تقریر جناب امیر منیائی با حضرت عالی در میان آمد فرمودند کہ
تقریر جناب امیر سنجیدہ و متین و فصیح و بلیغ می بود و تقریر نواب علاء الدین احمد خان علای
آچھان جازب قلوب و جاد و اثر بود کہ در مجلسے کہ گفتار آمدی حاضرین از ہم پرورد خستہ
دہ متوجہ شدن سوے وے اختیار نہ استندے۔

ایضاً

درین پوری زمانیکه حضرت والد ماجد در اینجا منصف بودند شرف عقیده پس
 علامه العصر خان الہند حضرت محسن کا کو رومی دست ادا و اتفاق استصلاح سخن افتاد
 راستی کہ آن قدوہ ارباب کمال در عقول و مقول و نادرہ سخن و بیع گوی انبانے نداشت
 درعت سراسے نبی کریم دند بان رکتہ بیگانہ و در وادار پرستی و غیر بھی کسی آن فریش بے ہمتا
 و باد آ ویز گفتار اہل اعدا آشنا، طاب ثراہ۔

ہم در اینجا در خدمت مولانا حسن بخش علوی پدڑالا گہر تازی حضرت محسن درس
 شرح جامی می گرفتیم مولانا سے مدد و ح اقلانہ کہ مولانا حسن علی محدث لکنوی بودند و
 ایشان با حضرت مولانا شاہ عبدالعزیز دہلوی نسبت تلمذ داشتند مولانا حسن بخش مرحوم
 صاحب تصانیف بودند۔

دیگر در ان مدینہ شرف زیارت جامع علم و عمل زین الاقیا مولانا مفتی اسد اللہ خان
 بہادر صدہ الصدیر جو پوری دریافتہ جناب ایشان براسے دیدن الدم بر غریب خانہ
 آمدہ بودند۔

در باندہ با مولوی علی بخش خان بہادر صدہ الصدیر المتخلص بشر ملاقات شد ان
 علوم عربیہ با خبر بود حضرت والد دم در ان ناحیہ صدر الصدیر جلبے مولانا شہر
 مقرر شدہ بودند۔

در بہار ان پور با حضرت والد ماجد رفتہ از خدمت الادیب الکامل مولانا فیض بخش
 شرف شدم، ملازمان ایشان در ادب عربی در ارض ہند نظیر نداشتند صاحب تصانیف
 و قصائد عربیہ۔

در آگرہ شرف ملاقات مولوی غلام رضی خان وکیل فسح آبادی و مولوی
 حسان الدین وکیل سیکری والی برادر ایشان جناب شیخ فیاض الدین مرحوم دست
 داد۔ ہر سہ والا گوہر اردوستان صادق و یاران موافق جناب والدہم بودند صاحب
 خصائل رضیہ و شمائل بہیہ۔ اولین دو قہن در زمان حیات پدرم ازین جہان بے بقا
 رخت بسرے جاوید کشیدند و حضرت شیخ فیاض الدین بعد از رحلت والدہم دست
 زندگانی کردند دیدیم ہر گاہ ذکر جناب ابی پیش ایشان می رفت بے تابانہ قطرات اشک
 از دیدگان حضرت موصوت برمی آمد الحق پیوند دوستی و محبت با حضرت والدہم در غایت
 استحکام داشتند جامع اوصاف و فضائل انسانی بودند در طب مہارتے داشتند۔
 دیگر در ان مدینہ با عمدۃ العلماء الکرام مولانا محمد بشیر ہسوانی کہ در آخر ایام زندگانی
 بترتیب قاضی القضاة بھوپال سرفراز گشتند ملاقات روداد و عقلیات در گروہ علماء
 ممتاز بودند صاحب سائل عربیہ۔

دیگر ہم در انجا اتنا ذی نشی حیدر حسین خوشنویس در خطاطی یگانہ و مرمت بنا و
 متوکل بود۔ اکثر اناحوال نواب سکندر بیگم والیہ بھوپال بیان می فرمود کہ زبانی پیشکار
 ایشان بودہ۔ از ابنائے حضرت سید محمد گیسو در از قدس سرہ۔
 دیگر زبندۃ الاضلالا با بودوار کا پرشاؤ منصرم عدالت بیج، آگرہ قدر دان دانش و فن
 و در دوستی و مہر و زری یگانہ بود۔ مسلمانان را می نواخت در کار سازی ایشان
 مسخ نمی کرد۔

دیگر پرنسپل میتجارت دیت ایم اے۔ کیمبرج (سینت جانس کالج، آگرہ برین
 بسیار مہربان بود و در شاگردان خودش برزندہ شفقت بزرگانہ بذل می فرمود۔

دیگر در آن بلده با مخلص مهر گستر صدقات آب محمد عبدالکریم خان ایلم اسے
 بیست ملاقات شد کہ ہمدان روز با بعد از تکمیل دانش از لندن رسیدہ بود یکی از ہنگوہران
 انواب جاوہرہ، محبت پرور و مرثیہ قدردان کمال ست، حالیاد گورنمنٹ گوالیار جڈیشیل
 سینئر بودہ ہفدہ صدر و پیہ مشاہرہ دارد، سلمہ اللہ تعالیٰ و البقاء از فرط محبت بندہ را از
 علی گڑھ گوالیار کشید۔

دیگر ہم در آن بقعہ حکیم ضامن علی جلال از اساتذہ لکھنؤ و در فرمودہ بر غریب خانہ
 قدم رنجہ کرد و صحبت اشعار شد صاحب یوانات ریختہ۔

دیگر آقا نثار شیرازی دیوان فارسی نواب کلب علی خان بہادر دالی رام پور را
 بطهران می ببرد و امیرزا سپہر ملک اشہر اسے ایران بران صلاح دہد، در اشائے طریق بدو لنگہ
 مولانا سلطان حسن خان بہادر صدر و آگرہ تمینہ مولانا فضل حق خیر آبادی و
 شایخ قصیدہ بردہ قیام نمود، با جناب ابی رفتہ ملاقات آقاسے موصوف نمودم عمر منی بران
 آدان ہفدہ سہال بودہ نثر فارسی را استود و قصیدہ فارسی از گفتہائے خودش بر خواند
 در رام پور با استاذی جناب منشی امیر احمد تیر مینائی و نواب میرزا خان داغ دوشی
 امیر اسد سلیم و نواب احمد حسن خان عروج ملاقات دست داد، ہر یکے از ایشان در ریختہ ہر
 استاد بود و صاحب دیوان

دیگر در آن بلعہ با میرزا سنجوق زینتی بر خوردم نثر و نظم فارسی را اسنود و در بیح آشنندہ
 نوای ہسے من ہیچیان مبالغہ نمود، بالآخر ملاقات بدوستی کشید۔

دیگر از ملاقات الفاضل البارع مولانا منشی سعد اللہ مراد آبادی مشرت شد من جناب
 ایشان از ملائذہ مفتی صدر الدین خان بہادر صدر و در دہلوی آندہ تخلص دوزمان

سلطنت او در صدر دارالافتاب بوده اند آشفته تخلص می فرمودند و جامع معقول و معقول
بودند صاحب تصانیف -

دیگر دران بقعه الفاضل اللوزعی مولانا ارشاد حسین از یارت کردم نفعیه مشهور بود
هم دران دیار با الفاضل الادیب مولانا محمد طیب کئی ملاقات شد در مدرسه عالی سر
شاگردان را تعلیم فن ادب می داد و شعر تازی می گفت -

دیگر دران ناصر با الوزیر المعظم کریم السجای جنرل عظیم المومنان عابد و از المهام پاست
رام بود ملاقات شد در کافرای سر آمد دانا یان زانه در خلق و مردت یگانه شیر دینه شجاعت
ضرغام بادیه بسالت بود آه! فخران نافر جام آن امیر زامور ران شاه تفنگ اصل ساختند
مولانا شبلی نعمانی در مرثیه آن غفران آب حروف راستی مروده حیثت قال -

دین ناله با گوشش درگیر	اے کشته ظلم بان خبر گیر
از چهره نقاب خاک برگیر	این مه نجبوت در نیر زرد
هم تیغ بدست دهم سپر گیر	بر خیز و همان برسم پیشین
چار آئینه وزره بسر گیر	ترکانه کله ببنشق بشکن
اقبال و سعادت و ظفر گیر	مردانه حسرت دهم سر ہی
آتش شود در نهان درگیر	کیفرستانج دشمنان را
بر هم شده کار باز سر گیر	آنگاه بکار ملک پرواز
آن آئینه را در گریز برگیر	آن ردنی رام پور با زار

این جمله بکام دوستان کن
زین بعد هر آنچه خواهی کن

دیگر ہم دران مصر دانش و آگہی گل سرسبدستان سراے معروفنا فرحت احمد مرحوم
 دہلوی از دیرین یا مان بندہ بود و در مدستہ العلوم علی گڑھ دہلی لے می خواند از دولت
 حسن و جمال بہرہ و در در خلق ڈلرامی شمرے

در بوستان بیاد دہان تو غنچہ ما ہر دم ہزار بوسہ صبا بوزان دہ
 مولانا شبلی ذکر آن نونہال گلشن رعنائی نمودہ جائیکہ فرمودہ ہے

فرحت آن برگزیدہ احباب	گفت رفتے میں نہیے عتاب
کامی بہ سجا اصلی بسر بڑوہ	ہرزہ خون دل و جگر خوردہ
تا چہ خواہی ز شاعری یعنی	چند ازین ترہات بے معنی
داستان ہاے پاستان تا چند	شکوہ جور آسمان تا چند
تا چہ سودت دہد زبان گفتن	مژدہ ما ابرخون نشان گفتن
دیدہ ما معدن گہر خواندن	داغ را ہر ایچہ بگر خواندن
دل فیکر محال خون کردن	دشت آموختن جنون کردن
دیر را در کوشِ حرم گفتن	سفلہ را حریتِ حرم گفتن
سحر و اعجاز را قرین خواندن	دہم را برتر از یقین خواندن
سخن عشق ہرزہ چند ست	چاک ما با جگر چہ پیوند ست
ایچہ خوامی ست عشق و زینک	سادہ را بجان پرستیدن
خود بین از رشبتان چہ بوڈ	پیکر سادہ جان جان چہ بود
آن بہار طرب زمانے چند	رازد دین گوئہ داستانے چند
در سخن مہر و کین ہسمی آمیخت	زہر با انگبین ہسمی آمیخت

لطف را باعتبار سے آلود زہر باقند ناب می آلود
گرچه منعم ز ساحری می کرد خوشیتن خود فزونگری می کرد
سخن او که متصل می رفت از زرہ گوش سوئے دل میرفت
گفتاش را بحبان پسند بیم او گهری نشاند می چیدم

آن رخ که آن یار عزیز در بیان شباب دامن از خار زار هستی بر چید-

دیگر در سبلی بعبیت باسخمور معنی پرورد حضرت قاضی ممتاز حسین ممتاز ملاقات داد
در نظم و شعر پارسی در نخبه مکاتنه داشت گفتہای مرا می ستود مولانا حالی دوسہ رباعی
فارسی در مدح دی انشا نموده کہ در مجموعہ فارسی عربی ایشان چاپ گردیدہ صاحب ان
فارسی در نخبه و شعر فارسی-

دیگر ہم در ان ناحیہ حاضر خدمت ابرکت قدوہ ایزدپرستان آگاہ دل حضرت
سیان محشریہ صاحب شدم بسیار توجہ فرمودند انعام و نشان خلوت و دست و در عرفا،
محبوب بوده اند-

در بریلی بانواب حافظ محمد عبدالغفور خان عزیز مرحوم ملاقات شد اطہار عطا و منت و
فوازش فرمود، جناب ایشان تحصیل علوم عربیہ و خدمت مولانا مفتی عنایت احمد کاکوری
نمودہ و از اخلاص و حافظ الکلام نواب حافظ محمد رحمت خان بہادر مرحوم فرمان روا سے
را جیل کہند بودہ اند جامع عقلیات و نقلیات ادب و معانی بسیار قوی الحافظہ بود
در شہر رمضان المبارک ہر روز یک پائہ حفظ نمودہ بر سائین تمام قرآن حمید را بر خواند-

در علی گڑھ شرف قدم بوس استاد الا سائندہ فرید الا فاضل جناب ستی محمد لطف ہند
مرحوم دست داد، از گون تلامذہ مولانا مفتی عنایت احمد کاکوری، در مقول و مقول پایہ

والا داشت و جم غفیر از علما و خوشه چین خرمین کمال او بوده اند از آنکه در حیدرآباد کن
خدمت افتاد آن جناب مرجع بود. با خاطر شکسته از مذاق صوفیه بهر دور

هم در آنجا در خدمت اشنازی علامه شیخ حسین محدث عرب شافعی المذنب حاضر
شدم و بران نخبه الفضلاء بخاری شریف قرات کردم در حدیث نبوی مرتبه بلند فتح الباری
شرح بخاری از برداشت، فرشته خصال بود از دولت دانش و کمال الامال رحمة الله علیه
دیگردان مدینه در مدرسه لعلوم علی گریه استسنت و اکثر هر روز پی اتقادی پرفیسر
عربی مقرر شدم، او یهود بود و از خاک برزنی از ادب عربی با خبر بوده شاگردان ایم اس
مدرس می گفت بر بنده بسیار مهربان بوده چون در گوئیار کالج پرفیسر م کردند او را
متعین بی لسه در آباء دیونیورسیتی مقرر فرمود.

در پانی پت زمانه همان شمس العلماء حضرت مولانا الطاط حسین جالی بودم او
یکی از اساتذہ زبان رتبه است تحصیل عربی در خدمت مولانا مفتی صدرالدین خان
بهادر دہلوی نموده و در شعر از شاگردان میرزا غالب دہلوی بوده کلیات اردو و مجموعہ نظم
و نثر فارسی و عربی ایشان چاپ گردیده از محاسن و قبایح شعر و دانش آگاہ و طبع گما
انسانی و بسیار ظیق و معروض بود، نثر فارسی مراد موصفت و بر من اظهار کمال شفقت و
عطوفت می فرمود صاحب تصانیف لائقه و اشعار لائقه.

در حضرت دہلی با حاذق الملک حکیم حافظ محمد اجمل خان دہلوی ملاقات به
تے تکلفی کشید، شعر فارسی و رتبه بنده لایمی نمود و در ادب بی طلب مهارت تامه او را
حاصل است یکبار غالباً بنو اب و قار الملک مولوی شتاق حسین مرحوم آنزیری سکرتیری
مدرسه لعلوم علی گره در باب من نوشت تا در آن در سگاہ ملازم شدم.

دیگر در آن مدینه فیض بانواب ضیاء الدین احمد خان نیر خشان بر خوردم از کلام
خودش سامعه نوازی فرمود، از گزین شاگردان میرزا غالب بود.

دیگر هم در آن مصر سعادت زمانه بر دولت کده یادگار قدار محمدمی نشی اکر ام شد
خان شیدا مقیم بودم. با من با کرام سلوک میکرد، بسیار با خیر و جامع شمائل حمیده بود مولانا
حالی ذکر آن نفاوه خانوادۀ مجید و اعتقاد در دیوان خودش نموده.

دیگر هم در آن ناحیه با شمس العلماء نشی ذکار آمدم حوم که یکی از احباب بدر بزرگوارم
بود شرف ملازمت دست داد، بس نیک نهاد و حاوی صفات جمیده و بر شرفقت
بسیار مبذول می فرمود.

در لکهنو خدمت روضه المجید و الافضال حضرت حاجی حافظ مولانا شاه وارثین
قبله حاضر گردیدم و از بیعت مشرف شدم، اظهار انواع لطفت مهربانی فرمود، عالم با عمل دواز
اسرار و دوشی کما حقها آگاه است، ذاکر و شاعری، یکی از اجل خلفای حضرت مولانا رشید احمد
محدث گنگوہی است، در کتب مشرفه از خدمت رفیع الدرجت مولانا حاجی امداد صد صاحب
هما جز قدس سره فیضها برداشت، اندر تلمذ العالی.

هم در آن مصر دانش با سخند معنی آفرین حضرت خواجہ عزیز الدین غفر فرمود شمس العلماء
مولانا شبلی نعمانی و تذکره اصالحین مولانا حمید الدین بی اسے پرنسپل دارالعلوم حیدرآباد کو
ملاقات شد، ہر سہ بزرگان از باب دانش و کمال و صنوت الطاف و اعطای بر بندہ
بذل می فرمودند، صاحب تصانیف عالیہ و اشعار را ترقہ.

دیگر هم در آن بقعہ با مولانا عبدالباری فرنگی محلی و مولانا عبید اللہ عادی مدیر مجلہ
عربیہ البیان ملاقات بردوشی کشید، صاحب تصانیف.

دیگر با شمس العلماء مولانا ناصر حسین مجتهد گهنوی ملاقات شد اظهار لطفت بیکران

فرمود-

در آله آباد رأس العارفین حضرت محمدی شاه صاحب رازیارت کرم جناب ایشان
از کالمین بودند و در گروه اهل باطن معدود-

دیگر شهید عشق الفاضل الجلیل مولانا محمد حسین الہ آبادی را مکر زیارت کردم که دو
سه بار در آگره تشریف آورده بود چنانش گران و دل و جاننش بریان
در سیات راه خدمت مولانا عبدالحی گهنوی مرحوم ساپا تکمیل رسانیده و بیعت
با حضرت مولانا حاجی اماد احمد صاحب مهاجر کلبی بجا آورده در آغاز حال از سماع محترز
بوده پس از اراادت آنرا بسیار دوست گرفت-

تا پنج ۸ رجب ۱۲۲۲ هجری در حضرت باجمیر شرکت مجلس سماع فرموده قوال غزل
حضرت مولانا عبد القدوس گنگوہی علیہ الرحمۃ ع
آستین بر رو کشیدی چو مکار آدمی

سر یزدان آغاز کرد، چون بر قطع رسید

گفت قدوسی فقیری در فنا و بقا
خود بخود آزاد بودی خوگنا آدمی

مولانا قطع غزل را مکرار نمود و جان بجانان سپرد و پلے مقدمہ خواجہ جاب یافت-

چون خبر وصال آن عاشق صادق علی گره رسید خان بہادر مولوی سیدین ^{سین} ^{بہاؤ}
سبج مچھلی شہری ہنسار احوال مرحوم از خواجہ شیراز نمود و دیوان لسان الغیب با کثرت
بدین غزل جواب دادند

ناہِ خلوت نشین روش پیچا شد
از سر پیمان گذشت بر سر پیمانہ شد

خان بہادر مدوح پتیمیہ الفاظ باب اولم تا پنج حلت جناب مولانا المرجم از

مصرع خواجہ حافظ بر آوردند

صوفی صافی بہادشاہ حسین فانی فی العکشت از ہمہ یگانہ شد

حافظ خوش خوان مذاکرہ پایلم دل بر دلدار رفت جان چنانہ شد

۱۹۰۴

مولانا طبع نظم ہم داشت۔

در دلمی بالقاضل بالادب شمس العلماء مولانا نذیر احمد ہلوی ملاقات اتفاق اتحاد

رداب عربی در جماعت علماء ازم آورد و مصنفات مرغوب و مفید دارد۔ در شناسے تقریر بندہ را

مخاطب فرمودہ شعرے کہ مولوی ثناء اللہ امرتسری در حق ایشان نظم نموده بود بر خواندا

و هو ہذا

رو کا بہت جماعت اہل حدیث لیکن بافتا تھانا نا خبیث نے

و لفظہ خبیث را آنکارا کر دند اشور فقہاہ از مجلسیان برخاست۔

شرح نیمہ اول احسن و عشق عالی شیرازی

احمد الله العلی العظیم و اٰصلہ علیٰ السؤلہ الکریم و علیٰ البواضحہ

ہذا صراط المستقیم ابعد پوشیدہ نازک ما تمہین رسالہ بندہ عاصی المدعو محمد حسن خان

نائب احسن ابدالیہ صفحائے چند در شرح نحو احسن و عشق نعمت خان عالی شیرازی ہنگام

طلب علم نوشتہ بود و کان ذلک فی سنۃ سادس و تسعین بعد الف مائتین

من ہجرت رسول الثقلیں اما تحصیل علوم و اکتساب فنون فرصت آن ندادگان

۱۳

اجزای پریشان را جمع کند و در تفسیر چند در صورت کتاب گرد آورد، الحال که نختی
 از دست دوران فرصت و وقت نصیب بنده شد خوبست که آن همه نگار شمار اولاً
 از سر باز بیند و اصلاح دهد و ثانیاً رساله از آنها بسازد و شرح حسن و عشق نام گذارد،
 آنکه رسد که خواهم روای یافت و تا نصف متن شرح با سلو بیکه دانش اندوزان را از آن
 بهره و حظ نصیب گرد در کرده آمد و اجتماع این رساله پس از نگارش آتش بے دود
 و حاشیه اصطلاح در بده مینوسود اگر آباد حرسها الله عن الشر والفساد
 در سنه ثلث بعد الف و ثلث مائة من الهجرة النبویة اتفاق افتاد
 داغم از دل بهانه جو که کل نیمه آخر متن نبرد داشت و کارام و زلفه انداخت امید که بخواست
 توانا ایزد باو خاتم فرودشته در گفت گیرم و انجاش نامه سازد هم بود که دانش سرایگان
 و دانش که برین صحیفه ام بگذرند نامه نگار را بدعل خیر یا آرزو و لایق و قیل
 و اذا ذکرنا الثابتین عن الطلاء لا تنس حصر تهوعه او فاقها
 هر حدیث عشق شد زیب بیانم چو شمع افنا و آتش برزبانم
 عشق بالکسب یار و دوست داشتن چیز نیست و نزدیک اطباء مرضیت
 از قسم چون که از دیدن روست خوب پیدا می شود و گویند که عشق از عشقه ما خودست و
 آن گیا هیست بر هر درختی که چید آرزو از ذواتوان سازد همین حالت عشق است
 بر هرگز و آرد او را ضعیف و معطل سازد، و در اصطلاح آزدان سلام و داعی است چنان
 جاے سلام عشق آمد گویند اے چون افسانه عشق مرا یه نام آتش گرفت یعنی
 از حرارت بیان عشق، آتش بجان نگندن آن از دست. حدیث عشق مبتد است
 در زیب بیانم خبر

مر قلم از جوش این می شد ریه است زمن عشقی بهر جا عاشقی هست
 ش سیه است بمعنی بسیار است الماطرا در فردوسی گوید ز گس می پرست انگشت
 دست از قدح نکشیدن بنگشته سیه مست ثابت قدم بر غلطیدن این اسم اشاره است و
 مشارالیه آن حدیث عشق است قلم از جوش باده حدیث عشق بسیار است گردید و مخرج
 شعر غلطی جلالت عشق است و عاشقی بیای مجهول یعنی هر کجا عاشقی باشد از من برود
 سلام باد چه از برکت عشق استحقاق تعظیم می آرد و عشق با سطلح آزادان سلام را نیز
 گویند چنانکه گذشت و در لفظی استعاره منی تواند شد چهره سطلح استعاره آنست که مشبه
 صریحا و کنایه آن کور نباشد و اینجا بایر اد اشاره کنایه گفته است پس از عالم تشبیه بیغ
 قال الله تعالی صم بکم و معنی **فَمَا كَلَّا يَعْقِلُونَ** و لفظ جوش هم درین مقام از قسم
 استعاره تخمیلیه نیست

حد عزایس ابکار معنی را با اخوان الفاظ روشن بیانی بدرنگونه عقد موصلت منقذی
 گردد که چون قاضی قضا چار خط عناصر نوشته بتزج جسم و جان فتوی داد
 ش ابکار جمع برکت معنی دختر نارسیده خصوصا در هر چه نازده آفریده شده عموما خواجر
 نظامی فرایده

بدرین تقریبی سخن است بگر بسختی توان زادن از راه فکر
 انسان بستم همه جمع ختن لغتین یعنی دانا و داند حضرت عثمان و حضرت علی رضی ش
 عنهما ختنین خوانند و کلمه را اضایه است یعنی عقد عزایس ابکار معنی با الفاظ روشن بیانی
 بدرنگونه انعقاد می پذیرد و است الفاظ و سخن را با هم آمیخته بیان مقصود چنان کرده می آید که
 چون خداوند تعالی انسان را از چار عناصر که آتش و آب و خاک بود باشد هستی آید و جسم جان را

بزن و شوی و تضار ابقاضی از آنکه او عقد خوان است تشبیه داده است و عرالس اختان
 و عقد قاضی با هم مناسبت دارند و تزویج و نفوی مناسب لفظ قاضی است چون
 شرطیه است و این جمله شرطیه است و جزا پیشتر مذکور می شود ای توان گفت که وجه مونت
 آوردن معانی دیگر آوردن الفاظ چیست گوئیم که الفاظ در وضع مقدم است و نشان وضع
 معانی است.

ه روح مجرد فانی کما مطاب لکهر من النساء میل سناکت بروس تن کرد
 مش معنی آیه کریمه آنست پس تزویج کنیدی با هر که خوش آید شمارا از زنان روح مجرد
 در اصطلاح حکما ملائکه و عقول را گویند بان توجه که ارواح طیبه ایشان از کثافت جسمی
 عاری است و در اصطلاح اهل تصوف روحیکه با علایق دنیویه کاره ندارد و شب در دنیا
 در تسبیح تهلیل بسربرد و در انجام از او رویت که عاری از جسم بود ای بجزای آیه کریمه
 خواست که در تن شود و روح مجرد فاعل کرد است

ه و بمقتضای ففخت فیده من روحی قدم کجابه و لقد کوننا منی اده نهاده
 ش جمله بفتح اول و ثانی و ثالث است اما در فارسی استعمال بسکون جیم است بجای
 برای عروس آرایش داده باشند که روح در جسم شد

ه و بموجب ذوق للناس حبت الشمو او من النساء و البنین
 هر یک از نوادگان گلشن شباب را خارخارند که گل چیدن از زمین مثل کرم درخت چوید
 بهم رسید

مش نوادگان جمع نواده است و نواده بفتح اول ثالث ثمر فرسیده را گویند و بعضی
 مطلق شاداب و تر تازه بهم آمده است خارخارند است از غلش و طباول و بجزای

آیه پاک جوانان اقصائے نکاح شد

ح علی مخصوص عشق را که خلف الصدق جنون است

مش خلف الصدق پسر سعید را گویند اے چون جوانان میل نکاح کردند عشق که
پسر رشید جنون است بیشتر از همه متمنی نکاح شد عشق مفعول است فعل بهم رسید محذوف است اورا
علامت مفعول است تا بعد کات بیانیه بیان است سبب عشق را و اگر گویند که جنون
فروع عشق است نه عشق فروع جنون پس عشق را بچہ طور خلف الصدق جنون می توان گفت
گویم که جنون لازم عشق است نه عشق لازم جنون پس جنون ملزوم است و عشق لازم و ملزوم
اصل است نه لازم

ح چهارم در آن آوان که عشق را عنفوان جوانی بود و در آن نوبهار چهره از اشک اغواقی
مش عنفوان بضم اول و ثالث یعنی آغاز جوانی است ابتدا اے هر شے را نیز گویند و

در اینجا معنی دوم مقصود است اے سبب کمال شتیاق نکاح را آن بود که آغاز شباب او بود
ظاهر است که در عالم جوانی میل نکاح بسیار می باشد اغفوان بفتح اول و سوم نام درختی
که شاخهای باریک دارد و در موسم بهار از همه درختها سُرخ تر باشد و برگ ندارد و در موسم بهار
برگ آرد و مولف بر آن متاخر نوشته که نام گلپست سُرخ رنگ

۵- و بجای سبز و خاغبار خاطر از رویش آشکار و در نشو و نما چون بید مجنون ترقی
معکوس گرفتار

مش ترقی معکوس ترقی بالعکس است اے جائے دیدن سبز و خاغبار و بنا بر سُرخ
عشق ظاهر بود و در عالم نشو و نما که مقتضای ایام شباب است مانند بید مجنون ترقی معکوس
می کرد یعنی چشم آن بود که مقتضای ایام جوانی عشق را قاصد بلند مسرور باشد

برعکس آن اور اضعیف و پریشان یا منتذ بید مجنون نوعی از بید است که بر گمانی نازک
و شاخه‌ای باریک آرد و شاخه‌ایش از بس نراکت بخلات دیگر درختان برپایش
می افتد مرجع ضمیر شین عشق است

م بعد بلوغ رسیده بستر خواب بخواهی را از رنگ آمیزی گلهای خیالی رشک است
گلف و شان کرده

مش فاعل رسیده عشق است بستر خواب بخواهی بستر که بران آدمی در خواب نتواند شد
مرا از گلهای خیالی تخیلات است، فاعل کرده عشق است که عشق بالغ گردید و
بخواوب و در تخیلات و توهمات ماندن گرفت.

م لیکن بخواه اذ ابغ الاطفال منکم والحکم فلیستاد نوا هندی بی لذن
راه بجلو خانه دلمانبرده بود.

مش معنی آید که می آنگه و فقیکه که دو کلان از شما خواب ما رسد پس طلب رخصت کنند
فاعل یستاد نوا ضمیر مستتر هم است که راجع است سوے اطفال لیکن بخواه آید که
هنوز عشق بے فرمان پدراکے انس نگرفته بود فاعل بزده بود عشق است.

م که بخواه که خدای و هوس دالمادی در سرش پدید آمد
مش کات مفا جا است ای هنوز عشق بے رخصت پدراکے انس نگرفته بود که
تا گاه بیل تکاح در نفس راه یافت.

م و معلم شوق والرجال تو آمن علی التسمایا و ما و شاد
مش معنی آید که مردان قائم و قالب هستند بزندان که معلم شوق مضمون
آیه عشق را تعلیم کرد و مرجع ضمیر شین عشق است.

م مشاطه نظاره را نقد روان اشک در دامن رخیت بمز قانکه عروسی بهم رساند
آتش یا قوت پیراری را آب گوهر دندان خندان عیش فرو نشاند.

مش مشاطه زنی را گویند که آرایش عروس کند فاعل رحنیت عشق است و فاعل رساند
فرو نشاند مشاطه است، ای عشق مشاطه نظاره را نقد اشک در عوض آن داد که عروسی برای
دے بهم رساند و ضوابط پریشانی اوسن گرداند در آتش آب صنعت تضاد دست و آب
ایهام است.

ه پس از مدتی مشاطه نظاره را که چون آه مشتاقان بر جاده جستجو گرم روی میکرد مانند
رشته عقد گوهر هر لحظه سر از جلای بر می آورد و بر سر کوس حسن که پیشاقتش از محراب بردست
گذرافتاد.

مش - پیشطاق معنی صحن خانه و در بلند بادشاهان است و بمعنی صحن پیش در هم آمده است
اے بعد از مدتی مشاطه نظاره که گرم و جاده جستجو عروس بود بر سر کوس شاه حسن گذراند
فاعل افتاد گذرست و ضمیر شین در پیشاقتش راجع بکوس حسن است، و پیشطاق کوی حسن
ابروے حسن گفتن خالی از حسن لطافت نیست

ه - و بعد اے و اقوال البیوت من ابوابها از در کشاده پیشانی قدم بدون نهاد.
مش - معنی آید که میباید در خانه از درهای آنها فاعل آقول ضمیر اندیم مستتر است
و فاعل نهاد نظاره است یعنی مشاطه نظاره بکشاده پیشانی در خانه حسن در آمد کشاده پیشانی
کنایه از حالت سرور و اطمینان است چه در هنگام پریشانی و کدورت طبع سر که بر حسین و یاسی قدم
و از آنجا که گفتگو در درون آمدن است پس همین مناسبت کشاده پیشانی را بدستعا و کرده
است قدم نهادن با گذاشتن نهادن علی الاطلاق موافق محاوره است جامی سمر ایدر

اگر نهند ز لطف خود قدم پیش شود ز دوری ما و سید پیش

هـ - نظم چه دید آنجا ننگ است خنخ و طناز همه غمزه همه عشوه همه سحر ناز

مش نظم نعت اول و سکون در دم بهم پوستن سبک مراد است، می گویند نظم و نسق
 اقالیم و تعظیما اطلاق نظم بجای لفظ هم می آید چنانکه گویند نظم کلام مجید چه اطلاق لفظ اینجا
 از قبیل سورا است چرا که لفظ در لغت بمعنی انداختن است و نظم بمعنی سفتن جواب از اینجا که کلام
 قدسی با هم متناسق الدلالة متشابه مضامین است لهذا نظم تعبیری کنند و لا يجوز ان اطلاق فی
 کلام غیره تعالی و مجازاً نظم بمعنی کلام موزون است که در مقابله نثر باشد ازین وجه در شروع شعرا
 لفظ نظم هم می آید تا ظاهر گردد که بعد ازین قائل باشعار سخن می راند و ضرورت آن نیست
 که گویند مصدر بمعنی مفعول است کما خلق یعنی المخلوق و المقطع بمعنی الملفوظ چه که مجازاً از لفظ نظم کلام
 موزون اراده می کنند و نیز بیشتر لفظ نظم در ابتدا کلام می نویسند بطریق عموم و خصوصیت
 نوعیت را که مثنوی است یا قطعه یا رباعی یا نونه دیگر از شعر مرعی نمی دارند بمانند چه دید آنجا
 سوال است و ننگ است شوخ و طناز از آنجا که است ای مشاطه نظاره در اینجا چه دید شاه
 دید شوخ و طناز که از سر تا پا غمزه و عشوه و ناز بود ننگ یعنی نقش و صنم و محبوب است و نقش یکبار
 حنا بر دست و پای معشوقان کنند و در اینجا بمعنی معشوق مراد است و مبالغه درین شعر
 از قسم اغراق است و در طناز و ناز صنعت تمجید ناز است

هـ لطافت جلوه آرای پرورش زلال ناز کی در موج آغوش

مش زلال بضم اول که میست برابر انگشت که در برت پیدای شود و چون در عرب

آب شیرین بسیار کم می باشد اهل عرب آن که ما را افشرده آب که لکان بهم می رسد پس
 شیرین می باشد می نوشند و مجازاً آب شیرین ما گویند و در سراج نوشته که زلال بضم معنی آب صاف

و شیرین لفظ عربی است با جمله در اینجا مقصود آب شیرین است. اس لطافت در پروردش
 و زلال نازک است در آغوش او بود. از لفظ موج آغوش ظاهری شود که شاعر لعل آن از چشمه
 روان استعاره کرده است پس این استعاره مکنیه باشد و اثبات موج که از لازم چشمه است
 استعاره تمثیلیه و اثبات زلال بر شمع است. لطافت ما خود از لطفت است، و لطفت یعنی
 ابریک بینی آید چون الطیفت و هم معنی مهران سعدی گوید سه لطیف کرم گسرو کار ساز
 و هم معنی پاک شدن و اینجا معنی آخر مراد است بر اسم سست هم فعل و هم حوت اسم معنی
 سینه و مثل مثل امر از بدون و حوت ترجمه علی استعلائیة و در اینجا اسم است. اگر گویی که تقدیم
 توصیف بر رد و دش چشمه مابرو که سیادت فی الابیات اللاحقه چه جاد داشت، گوئیم که
 چون اعضا عشاق را واسطه وصل بسن معاقدت یکدیگر می شوند تقدیم داد آنها را بر دیگر
 اعضا، یا گوئیم که مقصود قائل مطلق اظهار صفات معشوق است عام از مراعات تقدیم تاخیر اعضا
 در آلوده چشمه است بیار در آورده بگردش جام سرشار
 سرشار معنی لبریز است و معنی ترکیبی آن از سر بر زنده است چه شار معنی رخسار است
 و نظیر این آشار است و ظاهر است که چون ظن بسیار پرمی شود آنچه در آن می باشد از سرش
 می ریزد و شمار آلوده ترکیب مقلوب صفت چشمه و فاعل در آورده چشمه است، و
 جام سرشار کنایه است از آن که شاهد حسن بر حضار مجلس خود جام پیاپی ساغر چشمه بود
 و مراعات چشمه است و بیار و شمار آلوده و جام خود ظاهر است و می توان گفت که شمار آلودگی
 متناقص است باستی و سرشار بودن پس هر گاه که چشمه را شمار آلوده گفته چنان می تواند شد
 که آن چشمه است باشد و جام سرشار بر حضار پیاپی گوئیم که اجتماع صفین متناقصین باجتماع
 جمات جائز است یعنی چون چشمه است شاهد حسن بنا و ک نگاه دل در زنتل کی از عشاق

سکرو آنمه مستی او فرومی شد و مخموری گشت چون باز دست می شد مثل عاشق می کرد
و باز مخموری شد همچنان گلبه دست می شد و گلبه مخمور یا آنکه چشم او جلاص او صاف
متضاده بود.

م کشیده بر فرزند چشم ابرو جوان مدسکه می باشد بر آه
مش در آه و مراد از مدالع آهوست و فاعل کشیده ابرو دست است ابروی او مثل مد
آه بر فرزند چشم کشیده بود.

م نگه در صید مرغ دل چو شهباز بر آورده ز مژگان بال پرواز
مش شهباز یعنی بازگان است چنانچه از ترکیب لفظی ظاهر است. اے نگاه شاه چو سن مثل
شهباز بر آه شکار کردن مرغ دل بال از مژگان آورده بود مشابیهت مژگان با بال
ظاهر است.

م بے چون مصحف یا قوت خوشحون شده از رنگ پانش مشخون
مش یا قوت نام خوشنویسی است که غلام معتمد باندگی از خلفای عباسیه بود. اے
لب او مانند حروف مصحف بجه نوشته یا قوت خوشنویس خوش و لطیف بود و از رنگ پان
گو یا مشخون کشیده بود زرب باشد است مصحف یا قوت مشبه با سعد خوشحون صفت
مصحف یا قوت است، و در پانش ضمیر شین ارج است مصحف یا قوت از مصحف است
بلانکه اطلاق مصحف بر صحیفه آئیه قدسیه می کنند چنانکه اطلاق کتاب بر آن در عن شرح
می کنند و در عن سخاۃ اطلاق کتاب بر کتاب سیبویه می کنند خوشحون بقاعده ترکیب
مقلوب و صفی کسیکه حزن خوش نویسد مثل سرود و خوش سخن و پاکدامن و غیره اما
در اینجا قاعده منظور نداشته اند چرا که آن خبر بعد است یعنی خوش نوشته شده است

مصحف بیاتوت مجازی است چه که مصحف مجید کلام جناب باری است عز اسمه نه کلام
 یاقوت، اما درینجا مراد از مصحف نیست که نوشته یاقوت خوشنویس باشد پس باندنی ملائمت
 سوسه او نسبت کردند و همچنین می گویند مصحف عثمانی است مصحفی که جامع آن عثمان غنی
 رضی الله عنه، و از آنجا که قرآن شریف را دو گونه می باشد یکی سیاه و دیگری سُرخ هر گاه
 لب شاه حسن از مصحف تشبیه داده پشت پان خود را در شجرن گفته، و از درینجا بسبب
 و هم بیانیه می تواند شد

هـ مصور چون کشد آن چهره تمال
 بکنج لب گذار فقطه رحال
 نهد این نقطه بر شک نشانه
 که شک درم دهان هست یا نه

مش تمال بالکسر معنی صورت است و مجازاً فرمان شاه را گویند جمع آن تمال است
 و معانی ابیات بسیار صاف و سهل است. اس اگر مصور تصویر را کشد در گوشه لب نقطه
 خال نهد چرا که او در وجود عدم دهان شک دارد و آنکه درم صیغه شکلم آورده مقوله صورت
 و این اشعار قطعه بند است.

هـ بزبانی امسی مالیده دندان
 چون چشم در شب تیره نایان

مش دندان شبیه است و آنم شبیه به همچنان امسی شبیه است و شب تیره شبیه است
 و دندان امسی مالیده او مانند چشم بود که در شب تیره درخشان باشد مصرع اول مبتداست
 و ثانی خبر و تشبیه هم مفرد باشد و هم مرکب کقولنا وجهه کالقمر و مرکب کقولنا وجهه
 کالقمر فی اللسان پس درینجا هم تشبیه مرکب است و بدانکه مراعات تقدیم و تاخیر شبیه
 و شبیه بمصرعین منظور نوشته، چند نظم این همه مراعات چندان بر ضرورت است، خواه
 نظمی گوید

چنان زد برود ناخنج نه گره که هم کالبد سفته شد هم زره
ظا هرست که سفته شدن زره مقدم است بر سفته شدن کالبد

۵۰ - سیاهی های دندان از تبسم شود در دیده آئینه مردم
نش - مردم معنی مردک چشم و آدمی است و در اینجا معنی اول مراد است ای سیاهی
دندان او آنچنان طبع بود که چون وقت دیدن آئینه تبسم می کرد و سیاهی ظاهر می شد
چشم آئینه آن امر دک خود تصویر می کرد.

۵۱ - چون سجیدے بعمر خضه گیسو منی بودے تفادت یکسر مو
مش - با در عمر خضر معنی مقابله است چنانکه سعدی گوید
برست گرم آب دریا ببرد برفت محل از قریا بسرد

یعنی زلفت او آنقدر دراز بود که اگر آنرا بعمر خضر علیه السلام که اقیامت مدت اوست مقابله
کنند فرق کیسور در میان نیابند، اس طول گیسوے شاه حسن با طول عمر خضر برابر بود و
ظا هرست که حسن زلفت دراز می آید است هر آنقدر که دراز تر باشد خوبتر و خوشتر باشد و خضر
یکسر اول و سکون ثانی و نهم فتح اول و کسر ثانی نام پیغمبر است که حضرت موسی را برای
تسلیمت او حکم شده بود و با سکندر در طلب آب بقا همراه بود؛ و از آنکه اکثر در سبزه زار با و
مروزارا می باشد خضر تشبیه یافت باید دانست که سجیدن مصدر متعدی است نه لازم
پس در اینجا اگر لازم گویند البته فاعل آن گیسو خواهد بود اما آن فعل لازم نیست؛ و اگر گویند
که سجیدن فعل متعدی است فاعل آن معلوم نمی شود و گیسو درین صورت فاعل نمی تواند
شد که امرو ظاهراً و شکلترین است که فارسیان صفت فاعل صیغه واحد فاعل اجابو یعنی
دارند البته درت بمقامی که خدا فاعل باشد البته صفت فاعل صیغه جمع فاعل را در گفته اند

چنانکه اختیار بدست من نداده اند ای قهنا و قدر آورده اند یعنی راویان قصص
 پس اگر حدت فاعل درست بودے گفتے کہ فاعل آن محذوف است اما حدت فاعل
 بر در غم تصریح اهل فرس است و هولا بجوز و اگر فاعل شاه حسن را قرار دهند ای اگر شاه
 حسن گیسوی خود را بقاء عم خضری سنجید فرق بگیر مونی یافت بانتشار ضمائر قابل تن
 خواهد بود، چه قیاس آن بود که در صرع ثانی یعنی یافت گفتی و قوله علی خلاف ذلك
 یا فاعل ضمیر واحد مستر را قرار دهند و آن هم از رکعت خالی نیست یا اگر فاعل سنجیدے
 خضر را قرار دهند و گویند ضمیر قبل الذکر است خلاف متبادر است با این همه نتوان گفت
 که شعر پاک از تقنین است چو که کلام استاد است، و هم نظامی در سکنه نامه گفته ے
 چنان شد که دزد در بازوی او سنجید کس در ترازوی او

و بدانکه درین شعر تشبیه محسوس است بغیر محسوس چه گیسو از حیات است و عمر خضر از حیات
 نیست و این قسم تشبیه و عکس آن رواست که قوله تعالی **مَثَلُ نُورٍ كَمَثَلِ شَكْوَاةٍ فِيهَا**
عِضْبَانٌ و غیر ذلك، و منی توان گفت که سنجیدن گیسو ب عمر خضر صورت نه بنده
 چه که عمر صلاحیت موزون به شدن ندارد، ندانی که نام افعال در روز خضر وزن خواهد
 یافت در میزان عدل و این هم بر تراز قیاس عقول سا فله و متوسط است اما بر عقول فار
 منعکس و منجلی است که ما هو معتقدنا الحق لكونه منصوباً بالنص القطعی المتواتر
 الملتو علينا و تفاوت بگیر گفتن نظر لفظ گیسو خالی از لطائف شعری نیست.

هر - درختان ساعدی چون شعله طور کفی چون نیچو خود شید پُر نور

نش سراد از شعله طور جلوه ایست که بوسی علیہ سلام نوده بوزند و نیچو خورشید مراد
 از شعله آفتاب است که همچو گشته های باشد و تشبیه ساعد درختان با شعله طور و کف

با پنجه خورشید بسیار لطیف است و معنی شعر ظاهر است در مصرع ثانی خورشید هم مقطع الاضانه
می تواند شد و هم با ضانته در صورت اول کفی مبتدا بر نور خورشید خواهد بود و در صورت ثانی
کفی مبتدا و چون پنجه خورشید بر نور جبار و مجروران خواهد شد و همچنان در مصرع اول از خشان
هم صفت ساعد است و هم خبر مقدم و ساعد مبتدای و خرو جبار و مجرور متعلق خبر است
هـ - جز آن پستان که بخشد نودید حباب از آب آئینه که دیده
مش - آئینه مرکب است از آئین معنی زرب آرایش و هاست نسبت چنانکه آئینه آرایش
خانه می کنند و مراد از آئینه در اینجا سینه است و از حباب پستان ای جز پستان شاه حسن
کسی از آب آئینه حباب ندیده است چه ظاهر است که در آب آئینه مثل آب دریا چشمه جبار
نی باشد و درین بیت استغنام احواری است و در آب ایام است و در لفظ دیده بخش
تام است -

هـ - زنافش ماه را شرمندگی بود مگر گرداب آب زندگی بود
مش نام مشبه است و ماه مشبه به و در وجه تشبیه نام با ماه ظاهر است چه ماه کامل
بمثل نام می باشد که ماه از نام از شرمنده بود از آنکه نامش گرداب آب زندگی
یعنی آب حیات بود و ماه در خود این وصف نداشت و گرداب هم مشابه بنا است
هـ - بگرد این سخن پروانه سالم که شمع ساق زود آتش بجانم
مش - بدانکه لفظ چند است که مراد مانند است چنانکه چون و مثل و سان و غیره است
بگرد این سخن یعنی در سخن وصف ساق مثل پروانه دیوانه نام چنانکه شمع ساق آتش در
جانم زده است ساق را شمع گفتن بجا ظاهر پروانه مشابه است آن شمع است کاف بیهی است
و سخن چون گرم شد در اصل مطلب صدق باشد گستره تجاللب

مش - گرم شدن یعنی روان شدن است، و مراد از اصل مطلب اندام بنانی است،
 ای چون سخن از مقصود رفت صحت که دعوی برابری با اصل مطلب می کرد و نظر شاہت
 بآن برایش گه تنگنا شده تا با ازدعوی برابری نکند.

هـ - قلم پر زور اما چون زنده دم دوا انگشت از بد قدرت شد خم
 مش - ای قلم پر زور است اما چگونه دم زنده چرا که دوا انگشت از دست خم شد
 است دم زدن بمعنی سخن گفتن است، یعنی قلم پر زور است اما چگونه گوید و هر که پر زور
 را صفت قلم گوید نارسا نماید

و - این پیرایه مجرب که دانی نشسته بر سر پر کامرانی
 مش - این ایمنه زینت آرایش که در ابیات سابقه گفته آمد شاہت بر تحت کامرانی نشسته بود

هـ - مطلع الشمس فی وجهها منبت الدر فی فیها ملقط الورد فی خدایا
 مغزین الغصن فی قدما مبداء اللیل فی شعرها یکا طالعیون تاکلها والقلوب تشربها
 مش - معنی فقرات آنکه جلالت طلوع آفتاب در روی اوست جاب بر آمدن گوهر
 در دندان لود جاب چیدن گلاب در رخساره او و جاب نشانیدن شاخ و قدام و جاب
 شروع شب و گیسوی او و قریب است که چشمان بخور زرد و دلها بنوشند او را آتش بیخ
 با آفتاب علی ظاهر است و مطلب فقرات همصوات و سهل است و هذا غایة المبالغة
 فی محبوبینة کفوله تعالی و اشر بؤافی قلوبهم العجل

هـ - القصه حسن ادره نگاه خود را نگاه نتوانست داشت مانند آئینه عکس شده
 پشت بر دیوار حیرت گذاشت.

مش - پشت بر دیوار حیرت گذاشتن یعنی تعویض شدن است ای مشاطه نظر او بآن

آراستگی شاه حسن را دیده نتوانست که نگاه خود را محفوظ دارد بل مانند آئینه که در حیرت آینه
 دل و دمیخ را منظر فاعل نتوانست داشت و گذاشت مشاطه نظاره است
 ه اما چون بوی سنبل گیسو نکمت زلف مشکبویشام بهوشش رسید از بخودی
 بحال آمد.

ش - نکمت بفتح امل و بسکون کات عربی بمعنی بوی خوش نازد از باب تحقیق
 لفظ عربی است شاعری گوید

فالبدر طلعتها والغصن قامتها والمسك نكهتها مامثلها بشر

اے چون نکمت زلف بدماغش رسید از حالت بهوشی بحال خود آمد فاعل رسید آمد
 مشاطه نظاره است.

ه - و حکم فانکحوهن باذن آهلهن بخدمت ملاحظت بانو که حسن پروده
 اوست متوجه گردیده بنیچه ترکان بر تم تسلیم بر سر گذاشت و بزبان حال پرده چشم پوشی رود
 کار برداخت.

ش - معنی آیه کریمه آنکه نکاح کنید بر خصمت ایان ایشان مرجع ضمیر من نساء انو
 اے بجموع آیه بخدمت ملاحظت بانو که دایه شاه حسن بود شافت و از بنیچه ترکان
 سلام کرده اظهار طلب بزبان حال نمود نسبت بان حال بطرف نگاه انانست که آنچه
 از نگاه کسی دریافت می شود زبان حال اوست و نه قال چه نگاه قوت گویائی ندارد.

ه - و گنت اے در حریم هوالدی یصورکم فی الارحام و کیف یشاء
 بانوی پرده نشین ماے در حریم اے صورکم فاحسن صورکم خاتون بقرین
 بر اے هر آنجلالت پوشیده نماند.

ش - معنی آیه کریمه اول آنکه حق است که تصویر می کشد شمارا در ارقام چنانکه می خواند
 و ثانی آنکه تصویر کشیده شمارا پس خوب کرده تصویر کشی را خاتون زینکه مالک خانه باشد
 از مشاطه نظاره بلاحه بانو گفت که ایکه در حرم سراسی آیه اول بانوی پرده نشینی آیکه
 در حرم آیه ثانی خاتون عدیم المثل بر تو پوشیده نماند -

و حکم عشق را آتش شوق حسن چنان در دل گرفته که دل از کار و کار از دست رفته
 و دست بچاک زدن گریبان رفته -

ش - دل از کار و کار از دست و دست بچاک زدن گریبان رفتن کنایه از عالم عشق
 و دیوانگی است اے عشق را چنان آتش محبت حسن در دل افتاده است که هر
 اسباب جنون از خود رفتگی آماده دارد -

و چنین شور عشاق یعنی تعلق خسرو شیرین عراق و گریختاری محمود بلبل حجاز و میان
 محمود و ایاز از و نیاز شعبه ایست از کار او -

ش - ای ایتمه افسانه های عشاق یعنی ماجراهای خسرو شیرین و محمود بلبل و سلطان محمود
 و ایاز یکی از شعبه های کار عشق است ضمیر او را ج است عشق -

و صغیر بلبل نوردزی در حصار بهر گلزار که غوغا در عرب و عجم و شورش در موافق
 و مخالفت انداخته است اگر راست پرسی گوشه ایست از ناله های ناراو -

ش - صغیر آواز طائران در آواز یکباره ای طلب مرغان کنند ای صدای بلبل که عشق
 گل در عرب و عجم و موافق و مخالفت مشهور گشته است گوشه ایست از ناله های عشق از صغیر
 تا انداخته مبتداست و فقره لاحق خبر است

و دوز و گداز سمن در در فراق آذر شاره ایست کلازا آتش شوق او حبه طویق نوری

در بندگی سرد آرزاد حلقه ایست که از هجوم غموم او بسته

ش سمندر و نختین و کس در ال نوشته دال و ضم دال جانور است شکل موش بزرگ که
 در آتشکده پیدایمی شود و چون انسان ببردن می آید می میرد و مخفف سام اندرست چه
 سام معنی آتش است و اندر کلمه ظرف است و بعضی نوشته اند که جانور است پر دار که
 آتش آن را نتواند سوخت و معنی بحر اعظم هندی است آذر یعنی دال منقوطة معنی آتش
 و نام کی از ماه هاشمی است و آن مدت ماندن آفتاب است در برج قوس مقابل
 ماه پوس هندی است بانگ کی و مینی و نام روز نهم از به راه شمسی است و نختج دال
 منقوطة مخفف آذر است که نام ماه رومی است و آن مدت ماندن آفتاب است در برج حوت
 و این تقریباً با ماه چیت هندی مطابق باشد و در کتب لغت نوشته است که آذر شیر
 در تشری ماه لغت فرس معنی آتش آذر یعنی دال مملکتی گفت لیکن اکثر شعرا بفتح ذال
 منقوطة قافیه ساخته اند و در برابر بفتح دال مملکتی آتش بفتح ذال منقوطة نام ماه روز نهم نگاشته است
 و در سراج اللغات یعنی دال منقوطة معنی آتش و در برابر بفتح آن نگاشته است و در
 جواهر الحدوت نوشته که آذر بذال منقوطة معنی آتش است زیرا که ذال منقوطة در
 بعضی در فارسی مستقل می شود بهر حال در اینجا معنی آتش مقصود است اینهمه پیش
 و مضطرب سمندر در مفارقت آتش یکی از شعلهای آتش عشق است و طوق قمری در
 غلامی سرد آرزاد یکی از حلقه های اوست که از هجوم درد در رنج بگوش بسته اند
 ۵ - از نیکه پر دانه از سر گشلی او نصیب رسیده پر فغان دارد که در هواست شمع شمع شهرت
 چنان شعله کشیده و بهمینکه از آفتاب معشوق پرستی او پر تویی دیده در میدان محبت
 حربا حرب آید و در تیغ آفتاب گردیده -

نش - حربا بکبر حائے حُطی جانور سیت که اکثر از رنگے برنگے میگردد و در آفتاب می نشیند
 حرب آور اسم فاعل قیاسی است ازین در اصل از این سمت جاور و مجاور است محض از آنکه
 پروانه را از سر گشتگی عشق بهر رسیده است از شهرت خود که در عشق شمع حاصل کرده پروانه
 یعنی کند و از آنکه هر چه با از محبوب پرستی عشق پر تو است افتاده است در میدان العنت و محبت با
 تیغ آفتاب مقابل گفته است اچهل کلام آنکه این همه از فیضان بخوابی عشق است که پروانه
 را از رسوای خود باک نیست و حریر با تو توست دست داده است - که با آفتاب مقابل شدن تواند
 گمان مبرکه چنین دامادی باین خواهش قدم در دادی خواستگاری گذارد
 بے اندیشه قبول کن که نسبت خوب است خدا است آورد

مش - اے گمان مبرکه دامادی باین کمالات که عشق را حاصل است خواستگاری
 شاہد حسن کند بے اندیشه و دوسوسه قبول کن که نسبت خوب است خدا مبارک کند
 ملاحظ با نوازین سخن خود برداشت که این گفتگوی بے مزه اگر از روی جدت
 خود در رنج مکن و اگر بطریق هنر است کمتر گو و ما را شکنجه مکن که گفته اند المزل فی الکلام
 کالمیل فی الطعام سبحان ابن حون خیل نمک آورد

مش - جدا بکسر یعنی درشتی و کوشش است ضد هنر است ملاحظ با نواز شنیدن
 این سخن غوغا کرد و گفت که این کلام اگر از روی اهتمام است خود رنج مده و اگر بطریق
 هنر است کم گو و ما را در رنج و محس میگوین چنانکه گفته اند که هنر در کلام باید که مانند نمک
 باشد در طعام چه که اگر نمک زیاد شود طعام بی مزه گردد پس باید که برین گفتار عمل کنی و
 هنر بسیار کنی و این سخن که گفتی بسیار نمک دارد سبحان ابد کلمه تعجب است فاعل
 برداشت ملاحظ بانوست و شور مفعول لفظ شور و ملاحظ نمک با هم متناسب است

دور شور ایہام ست۔

۵۔ ہوا و ہوس کہ شاہزادگان ملک دولتند بخواستگاری حسن آمد چندمان درمباش
از خیل مژگان دراز شنیدند کہ مجال اظهار مطلب نیا فتند و چون دانستند کہ کاچین
عروس نقد جان ست و رو تا دین ایمان یعنی تا کسی از چشمہ حیات دست نشود بیک
نظارہ عمر ابد نیا بود ہر کہ بگام ناکامی راہ فرنگستان خیال نوید رشتہ اجل ملہن اعتقاد
نشا بہر آئینہ بر عکس مدعا شتا فتند۔

نش ہوا و ہوس را شاہزادگان قرار دادہ است دور باش بود معرفت و شنیدن موقوفہ
نیزہ است کہ شان آنرا در شاخہ سازند و چو آب آزا با انواع زرد و جواہر زینت او پیشاپیش
سواری بادشاہان برنتا چون مردم آنرا از دور ببینند دانند کہ بادشاہ می آید و کیو شوئند و نیز
اگر کسی در روز جنگ کند بشاہ اندازد و از ان دفع کنند و قطع سازند و گاہی بطریق ہتھام
از آہ مراد گیرند ہم کلمہ تنبیہ ست و مراد اینجا معنی آنست ہمی ہوا و ہوس کہ خواستگاری شاہ
حسن بر خاستند آنقدر دور باش از مژگان شنیدند کہ توانستند اظهار مطلب کرد و چون
دانستند کہ ہر این عروس جان در و نایش دین ایمان ست یعنی تا کسی دست از جان
نشود و کفر نور ز روی مقصد نہ بیند قطع نظر از مدعا کرد و مدعا غافل شتا فتند ہوا و ہوس

۶۔ اکنون بے سرو پای ہرزہ درای دشت پیامی خورد راسے کہ چہ گروی رنگ زدی
آہ سردی بیچارہ غریب بیار بے طبیعے بے صبر تا شکیبے نزل ہل بے نصیب شرابخور میکدہ جگر
خونی و قمار باز قاجانہ و ذوقنی خانان بر باد دادہ سیلاب اشک حسرت متاع طاقت سوختہ
آتش داغ حیرت ضیعت تونے قوی مضعے بے شفقے تام لہنہ خواستگاری بر خاستند و
بہر پایہ بیایگی بساط آرزو آرد مستہ لائق مجال ادنیست کہ با ہجو خودی بے سرو سامانے

حیرت پریشانے نادانی بے نام و نشانے وصلت نماید۔

مش قاجانہ معنی قارخانہ است چه قاب در اصل معنی پارہ ہاے استخوانیت کہ بدن قمار باز نہ ضعف بافتح معنی شدت محبت است و لغت لغتین در بیخ خوردن و اندوگین شدن است، اسی اکنون بے سرو پای کہ چنین و چنان است خواستگاری حسن می کند با این ہمہ بے سرو سامانی متمنی و صالحش می نشیند مناسب حال مشرقہ حسن نیست کہ با این چنین پریشانی وصلت نماید۔

۵ کہ خالق کلام و کلمہ یکن کہ کفو احد گواہ است کہ اورا با کفایت میر آید کہ جبال خیال چنین کہ خدای بر بال طوطی بال نہ بندد و بشکر مقال سخن شتال و
 وَ لَيْسَ عَفِيفِ الدِّينِ لَاحِدُونَ نَكَاحًا حَلَّ يُغْنِيَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ تَلْمِی
 سیر نہ پسندد۔

مش معنی آید کہ میر اول آنکہ ہمتای او بچکیس نیست جبال کبر حائے حطی بوزن فعال جمع جبل است فتح حائے حطی و سکون بمعنی رسن بال اول معنی باز و دانی یعنی دل است، و معنی آید کہ میرہ ثانی آنکہ عقیدہ باشد بر پاکدستی آنانکہ یعنی یا بند از اسباب ما آنکہ ایشان را خلا از فضل خود تو گر کند خدای خدا گواہ است کہ عشق راہ مصعبتے امیر نشود و اورا باید کہ بنوای آید ثانی صبر کند و ازین خیال خام در گذرد تا آنکہ خداوند کریم اورا تو گر کند در جبال و خیال تجنیس حطی است و در بال و بال تجنیس تام است۔

۶ و سو گندہ پاکدستی و است شیم و اِنَّهُ لَقَسَمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ کہ ہر چند زنجارے فنا گر بیان در دوش بدان وصال پوست نرسد و چندانکہ بمون آرزو بدین دشت رود گر بیان آغوش لیلی بچنگش نیفتد۔

ش معنی آئیہ کر میہ آنکہ واین قسیمیست بزرگ اگر دانیڈامی قسم مخورم سپا کد امنی
حضرت یوسفؑ واین قسم بزرگست کہ ہر چند عشق آرزوی وصالش کند کامیاب نہ گردد۔

م بگو کای عشق با این ناقبولی ترا بہتر بود ترک فضولی
گلی با خار کے بیوند گیرد ہما با چند چون الفت پذیرد

ش مراد از گل وہا حسن است و از خار و چند عشق، امی مشاطہ نظرارہ عشق را بگو کہ
ازین تمہیے سرو سامانی کہ تراست ازین خیال خام بگذر کہ غیر ممکن است کہ گل را!

با خار وہارا با چند صحبت بسر آید

م کشاید غنچہ را باد سحر گاہ سموئے را کہ در گلشن دہرہا
مزلج حسن نازک آنچنان است کہ بوی گل برو بارگران است

ش امی از آنکہ نسیم سحر می غنچہ رامی کشاید در رونق گلستان می افزاید آنرا دخل در باغ
می دہند و ہیچ کس باد سموم را کہ گلہارا اثر مردہ می کند و بلغ را بر باد می سازد در بوستان
راہ منی دہر فاعل کشاید باد سحر گاہ است و معنی شعر دوم ظاہر است، امی مزلج حسن آنچنان
نازک است کہ بوی گل با این تمہ لطافت و سکساری طبعش بارگران است۔

م کرایا را کہ بگذارد قدم پیش کہ این آہور دہ از سایہ خویش
بود صیاد غمزہ گر چہ بیباک نہ بندد صیاد لاغر را بقتر اک

ش اے کیست کہ پیش او قدم نہادن تواند چرا کہ این آہور سایہ خود می رود چرا چنانکہ کسی
قدم پیش گذارد و او فرار گیرد، و معنی شعر دوم آنکہ ہر چند صیاد غمزہ بیباک است و ہر چند پیش او
می آید شکاری کند اما صیاد لاغر امنی پسندد کہ در قتر اک جا دہد، صیاد لاغر کنایہ از عشق است
و فاعل بندد صیاد غمزہ است و بیباک صفت آنست۔

م اسی زلفت گشتن نیست آسان مبین باز اینچنین خواب پریشان
منه در راه کام خویش تن گام که عاشق نشنود از کام جز نام
بے دورست اجابت از دعایت نزارد رنگ امکان دعایت

مش فاعل مبین عشق است، ای اسیر زلفت شدن آسان نیست دیگر در پی این کج روشو
پریشان مناسب لف است، معنی شعر ثانی آنکه در فکر حصول مقصد بسیار حسرت که عاشقان
جز آنکه نام مراد می شنوند که مطلب مراد هم چیز نیست بمقصد نمی رسند و معنی شعر ثالث آنکه
اجابت دعای تو که برای وصال می کنی بسیار دورست و حصول مراد ممکن نیست حاصل آنکه
وصال شاہد حسن با تو بیج صورت صورت نہ بندد از سوائے آن باز آنی و راه خود گیری
م چون نظاره بیچاره جواب صاف جواب و میزه همچو آب از ملاحظت بانوشید بسیار
سیلہ سبیل پریشان گشته از ہم پاشید؛ اما باز خود را بدوق دیدن آن گل در رنگ غنچه
میج کرد و از دیوان راقم حسب حال بخاطر آورد۔

مش جواب نفیست جیم ترکیب مقلوب است معنی آب جو از ہم پاشیدن معنی برانگه شدن
اجزاء مستعمل در محل بیخودی است، ای چون نظاره جواب صاف از ملاحظت بانو گوش کرد
از خود رفت اما باز بهوش آمد و موافق حال خود از دیوان مصنف برخواند۔

م از حرف تلخ آن لب شد محو هستی ما با آنکه می نمک است افزودستی ما
بیخود چو شیشه امی بردیم سر سجده شد موج با ده محراب از حق پرستی ما

مش فاعل افزود می است و هستی مفعول آن ای سخن تلخ که مراد از انکار و صدمت حسن است
هستی ما را بسترد، محو شدن و پاک کردن چیزے بچیزے اما این با ده سخن با آنکه نمک نکلو در آن
آزمیز کرده بودند چیزی از بهوشی ما کم نساخت بلکه هستی افزود و قاعده آنست که از نمک

کم می شود، و در شعر ثانی فاعل بر دیم ضمیر مستتر است ای مانند شیشه است که در وقت یخ شدن شکر را
 بجام سرنگون می شود و بخودانه سرسجده بر دیم در چنین حالت موج باده بسبب حق پرست
 بودن ما محراب گردید تا سجده ادا کرده باشیم، و تشبیه موج با محراب ظاهر است -

م چون غنچه فسرده داریم شغالی دل تنگ کردار این تنگدستی ما
 عیب گهر نباشد گز نشین دریاست پیش گهر نشناسان اوج ست پستی ما

مش دل تنگ کردن یعنی رنجیده کردن است ای مانند غنچه افسرده مارا مشت از وصال
 معشوق خالی است و این تنگدستی ماکه تاداسن وصالش ز سر سید را رنجیده و پریشان
 کرده است، دل تنگ مناسب غنچه است، و معنی شعر ثانی آنکه ای هر چند که گوهر نشین
 دریا باشد عیب گوهر نیست چرا که پیش آنانکه گوهر را می شناسند این همه پستی با اوج و افتخار
 ماست و شناسندگان قدر ما می نمایند و در حبیب امان جامی دهند یعنی با آنکه عشق
 تنی دست و مفلس است اما از آنکه او امر تبه بلند در مقام محبت حاصل است این همه
 افلاس و یکیسی او باعث ذلت و خواری او نیست بلکه قدر او اتان عشق و محبت او را بر
 سر و چشم خودشان می نشاندند

م تیر دعا گذارت از هفت جوشن چرخ ای سنگدل اندر کن از صاف دستی ما
 ما همچو گل دو دونه در گلشن جبینم که اعتماد باشد بر زنگا پستی ما
 عالی چو خاز گرفت بیوه امن کن آخسر بکار آمد کوتاه دستی ما

مش جوشن یعنی زره است و شست یعنی زره گیر ای تیر دعای ما از هفت جوشن
 چرخ بر می گذرد و آنرا خسته می کند پس ای سنگدل از قدر اندازی و زگیری پرخند را بش
 و بیباک شو، هفت جوشن چرخ کنایه از هفت آسمان است، رنگ بستن کنایه است از

برقرار و پاینده بودن رنگ و معنی شعر آنکه امی مثل گل سستیم و فنا و بے ثباتی گل ظاهراًست
 پس بر پایدگی و برقرار ماندن رنگ ما اعتماد بناید کرد، امی با آماده سفریم بر هستی ما
 تکیه مکنید، عالی تخلص نعمت خان است که یکی از امراد شعرای دولت عالمگیر بادشاه
 هندوستان و مصنف کتاب ست در نثر و نظم پایه بلند داشت و بعد از وفات بادشاه مخرج
 زنده بود و وقایع عالمگیری و دیوان فارسی و غیر آن از وی یادگار است، امی عالی مانند خا
 که در دامن هر کس می آویزد و آزاری دهد کسی نیاید و سخت آخر همین کوتاه دستی او بکار آمد
 و همه با او خوشنود ماندند.

مش انگاه نگاه از حسرت گل خسار گل اشک بر روی بچودی باشد و زبان چون
 مغز بادام بچرب و نرمی تمام در شکر شیرین سخنی بچید.

مش انگاه کلمه اختصار کلام است و تشبیه است بر جوع مقصود و در اینجا در ترکیب ط
 دامن ستای بعد از خواندن غزل مشاطه نظاره اشک خود را که از حسرت گل خسار
 گلاب پیدا کرده بود بر روی بچودی باشد و هوش آمد و زبان را مانند مغز بادام بچرب
 نرمی در شکر شیرین سخنی بچید، امی بخوش کلامی و شیرین سخنی گفتگو نمود و تشبیه مغز بادام
 با زبان ظاهراًست و شکر لحنی بادام را می برد.

مش که عمر زلفت از طول اهل دراز تر باد و برقی کشته از آتش عشق جانگداز تر حقا که
 فِيهِنَّ قاصِرَاتُ الطُّرُفِ كَلَيْمَتُهُنَّ اِنَّسٌ قَبْلَهُنَّ وَاَجَاكُ صفت مکان حور
 آشیان تست و گویا که اِنَّ اللّٰهَ اصْطَفٰكَ وَاطَهَّرَكَ عَلٰى نِسَاءِ الْعَالَمِيْنَ
 وصف شان جلالت نشان تو.

مش اهل معنی امید است، معنی آیه کریمه اول آنکه در آن منزل حور مانند خود آئینه چشم

که نیا میخت با ایشان پیش از جنتیان انسانی و نه جنی، و معنی آیه ثانی آنکه تحقیق بعد از آنکه
برگزید ترا و پاک نمود ترا بر زنان سایر عالم ای عمر زلفت تو از طول امید دراز تر باد و برق
تو از آتش عشق جانگداز تر، با و ازینجا مقدرست این هر دو کلمات عالیه است آنکه آیه کریمه
اول در صفت مکان تست، حور ایشان ترکیب مقلوب است ای آشیان حور و گو یا که
آیه کریمه ثانی در وصف شان تست، جلالت نشان ترکیب مقلوب است.

در آری در خوبی حسن چه سخن شعر

مصدر اشتقاق هر خوب است گر چه یوسف و لیک یعقوب است

عالی نسبی که شجره اش چون شاخ و برگ انتاسی و خبر گرد بهمان نور است که از فروغ او گلها
موجودات رنگارنگ تا شاخ پذیرد.

مشق امی در حُسن و خوبی حُسن شکی نیست و همه خوب رویان از مصدر حسن مشتق شده اند
اگر چه نسبت کمال حُسن یوسف است، لیکن چون مصدر خوب رویان است مثل یعقوب
علیه السلام که مصدر اشتقاق حُسن یعنی یوسف علیه السلام بوده اند یعقوب است در
عالی نسبی یا توصیف است، ای چنان عالی نسبی که اگر شجره اش در دست نایندگان تو
میرسد که از فروغ او همه دنیا و ما فیها روشن است اے حسن پاره از نور آسمی است فاعل
پذیرد گل های موجودات است

در زهت جوش بهار نیرنگی که گل خود روے حقیقت یا سمن زار تجلی را از نکست بخود می
عطر آگین کند که خرمی موسی صفا و هر گاه نقطه کن در چین امکان رو با نیک گستان بخار لال زار
از کف دست نظار گیان جلوه دهد قلدا دانسته اکبر و نه و قطعن این دخیق شعر
نگاهم از تماشا گشت گلگون بهار این چین خون میکند خون

مش معنی آیه کریمه اول آنکه موسی از خود رفت و هیوش افتاد و ثانی آنکه پس هرگاه
 که یوسف را دیدند بزرگ پنداشتند و دستهای خودشان بریدند ای عجب جمش بهار طلسم
 اوست که گل خوردی حقیقت یا سمن زار تجلی را که مراد از جمال السدجل شانه است از نکت
 بیخودی عطر آگین فرمایند فحوائص آیه کریمه اول و هرگاه موجودات را برصغوه هستی خزلان سازد
 گلستان بیخار لاله زار از کف دست نظار گیان و تماشا ییان گل کنز ای دستهای شان
 از خون مانند لاله شوند فحوائص آیه ثانی اینجا صفت گلستان است و معنی شعر آنکه نگاه من از
 دیدن تماشاگاه دنیا گلگون گشت چرا که بهار این چنین خون می کند ز کمر لفظ خون تا کید است
 خورد و بضم را از روئیدن نه بفتح را چنانکه زبان زد عام است -

لیکن از مدیهوشان باده هیوش و جوان بختان خردت پیر سیف و دوش که صاف انصاف
 کشیده اند و در دورد چشیده لب جام سخن را بجام لب رسانیده اند و مستان نشسته هر دو
 نشاء که بیایه عمر لبالب در طلب گرد آید و اندر بنگی که قبح قبح خالی شد و زبان خورج
 زلالی ساکت زلالی بساغر گوش کن و گوش ساغر بال -

مش نشاء بمعنی جهان است ای از مدیهوشان که خود را در راه طلب باخته اند هم باید شنید
 دوا رسید که ایشان چه می گویند، معنی زلال سابق شرح کرده ایم در دورد و در تخمین خلی است
 فاصل بال ملاحظ بانوست و گوش ساغر بکسب اضافی مفعول بال است -

چنانچه حسن خلاصه اعیان است عشق نیز نقاده او ان اگر او جان جهان است این
 جهان جان بدین که هر دو دیده بینند و گوش کن که هر دو گوشواره آفرینش نسبت به هر دو
 لائق است و صلت هر دو عزیز و باقی جنسیت علت ضم است بامی اللمات، الطیبات
 لِلطَّيِّبِينَ وَالطَّيِّبُونَ لِلطَّيِّبَاتِ -

مش معنی آئیہ کریمہ آنکہ زنان پاک برائے مردان پاک ہستند و مردان پاک برائے زنان پاک ہستند، اکوان جمع کون ست۔ بمعنی عالم، اسی اگر حسن از خاندان بزرگ ست عشق ہم صاحب حسب و نسب شریف ست، پس موصلت ہر دو نفوس آئیہ در خورد لائق ست ضم بمعنی وصل ست،

۵۔ و آنکہ تلج فصاحت بر سر نہادی و سر تیغیر را بہ پیرایہ بلاغت زینت دادی کہ شاہان ہوا و ہوس را خیال این دولت در سر ست و دل سوختہ را چنین طمع خام کجا این خاکسار افتادگی عجز و نیاز را چہ جرات کہ جوابی از دینزد مبادا غبار بے غبارت نشیند و این بسیل تیغ ناز را کجا قدرت کہ با تو ستیز و نشود کہ تو نیک طبعی نیافتہ بساط چہا بر چید اما از انجا کہ منشور امیدوار بطرف غرای لا یثیسا سواہی رَحْمَةُ اللهِ مَعْنُونِ ست و سجل رجا بخاتم اَدْعُوْنِي اَسْتَجِبْ لَكَ مَرْزَبِنِ ست ۶ در مذہب عشق امید می کفر است بخوانم بتیہ چند حالی بشنو سخن عالی۔

مش ظفر بالضم نوعی ست از خطوط کہ حریر مرغولہ دارد و ہم در آن خط القاب شاہ نویسند غرای بمعنی روشن و تابان ست معنی آئیہ کریمہ اول آنکہ نو مید شو بہ از رحمت الہی ثانی آنکہ بخوانید مراتب اعلیٰ شما قبول افتد اسی انچہ از کتخامی حسن بادشاہ زادگان ہوا و ہوس سخن را ندی و عشق بے سر و سامان را بچنان نو مید گذاشتی اورا چہ یار کہ جو آہ آن بہر نشود کہ آزرده خاطر شوی اما نفوس آئیہ و مصرع نوح از امید گردانیدن در مذہب عشق کفر ست شعرے چند مناسب حال می خوانم، سخن شاعر عالی بشنو حالی بمعنی مناسب حال و ما جرات او ہم بمعنی فی البدیہ

۶۔ یکی گفتا بھنسر ہا دہنر مند کہ این جان کنان بہیوہ تا چند

ز شیرین بخت شورت دور دارد که خسر و هم زرو هم زور دارد
 چو بشنید این سخن فرهاد لنگ کشید آه ز دل چون آتش از سنگ
 فرود از حزن سختش در دوا نذر بخود بیچید چون آواز در کوه
 ز داغش خون روان شد لاله لاله چو آبش داد یک حرف و دونه

مش د شیرین و شور صنعت آضادست و در شور ایام ای شخصی فرهاد گفت که تا چند
 خود را آوردن جوی شیر صفت میکنی خسر صاحب زور است پس ترا با این همه بے
 سرو سامانی که می پرسد فرهاد را از شنیدن این سخن دل بدو آمد و گریستن آغاز کرد
 لاله لاله معنی بسیاری است و مناسب است بخون دارد

م بگفت ای تندخوی تلخ گفتار برود عشق شیر نیم میازار
 خیالے در دل غم پیشه دارم نسون سازم پر پی در شیشه دارم
 نه تنها در رهش بازم دل دین فدای جان شیرین جان شیرین
 تو بنامی بنو میدی مرا راه چه شد که لا اکتظون من رحمت الله
 من این حرف ای خصم امید دل بسیار گفتم بیچ نشنید

مش غم پیشه صفت دل است، ای فرهاد از سخنش بر آشفت و گفت که راه خود گیر و دم
 میازار که تخم بخت شیرین در کشت زار دل کاشته ام و از وعده جناب آئی امید است که
 روزی مراد دولت و صالح نصیب گردد و تو مرا نو میدی سازی، فاعل بگفت فرهاد است

م اگر بر مور بند عشق ز نار سلیمانی کند در ملک دیدار
 چه آرد ز زهر و بر شنه حسن گدای میکند بر درگه حسن
 گدای روزه بگروه باشد که چشمش کاسه در پوزه باشد

بسوز عشق شایان اچکار است که سنگ لعل خالی از شکر است

زود در عشق خیره یگان باشد که جاس گنج در دیرانه باشد

ش - فاعل بند و عشق است و زنا مفعول آن، ای اگر مور هم عشق کند در ملک دینار

معشوق بادشاهی میکند سلیمانی کردن مناسب مور است خسر و راجه مجال که پشاه حسن

فالب آید بلکه او گدای در حسن است و معنی شعر گدای روزی آنکه ای خسر و

گدائیت که بضاعت یک روزه دارد و صبح دوم اثباتی است ای چشم خسر کاسه

در یوزه گرمی است که مدام طالب دیدار است

م - تکلف گر چه دارد شمع کا فور بود نور خدای شعله طور

چو شمع از آتش دل بر گرفتیم بر و گو سر که عشق از سر گرفتیم

ش - ای اگر چه شمع کا فوری هم بر تکلف است اما برابر شعله طور نتواند شد که چنان

لمحه از نور خداست در شعر ثانی فاعل گرفتیم فرادست ای چون شمع اناش دل

روشن کرده ام گو سر رفته باش اما سودای عشق که دارم از سرم بدر نخواهد رفت از سر

گرفتن بمعنی شروع کردن است فقط.

نظم فارسی

قصیده در تجرّیص عشق حقیقی

بایرت در عین هجران روی خندان داشتن
 یک گلستان گل به امن بیدت یاد وصل
 لب بند و تن من موم در کس خاوش باش
 در تماشاگاه امهش بایرت چون نقشش پا
 بایرت در ذوق عشق لذت صبر بر رضا
 تا کجا از دیده دریای کنی هر سوردان
 چند ترا پادگار از سنگ خشت کوهکان
 چند از سوز درون بسیار گلخن رنگین
 چند هند و بچکان را کوبه دل ساختن
 تا کی جان از پے هر غمزه آوردن نثار
 تا کی بودن مطیع نفس نافرمان خویش
 تا کی خود را بتلیس و فریب و مکر و زور
 تا کی بنیاد بیدینی نمودن استوار
 دشته بر جان خوردن و پنهان جان داشتن
 یک جهان شادیت بایر و ز هجران داشتن
 ننگ باشد در ره عشق آه و انجان داشتن
 سر سنجاک و خاک بر سر دیده حیران داشتن
 تلخکامی با سه دوران شکرستان داشتن
 تا بیک روی زمین باغ طوفان داشتن
 باره از دست جنون تا که گریبان داشتن
 تا کجا از چشم پر خون گل به امان داشتن
 چند ترا سازدگان را قهر جان داشتن
 تا کی دل بر سر هر عشوّه قربان داشتن
 تا کی خود را بغرض زیر فرمان داشتن
 و نمودن بار ساختن شیطان داشتن
 خانه دین متین را چند ویران داشتن

دانه نا افشاده و نشانده نخل طبع باز
 تانیا ری روسی دل سریش شبانی کا چان
 عمر با باید بریای مصیبت غوطه خورد
 سالها باید بدشت نامرادی خاک بخت
 باید از جور سپهر دستخسته دهرت ملام
 زده عشق مست این و در طے کزن این بود
 باید از زندان ننگ و نام برین بختن
 گاه در خرمن زبیرش آتش افروختن
 گاه از یادش خیابان در بیابان ساختن
 کوه کندن سهل باشد در طریق عاشقی
 آتشه کام و تشنه لب تفتیل جان بودن ملام
 طرح بزم عشرتے از بخوردی انما سخن
 سینہ را از خون دل کان به خشان ساختن
 سماکه باشی این از نادیدنی های جهان
 عشق اگر دزدی بود ترک هوا و حرص گوی
 بر زمین تا آسمان ملکش به بخورد برودان
 او بود جان جهان باد شاه شه نشان
 اگر تو خطای ساعتر و صحت زدن بریادوست
 ای وجود و التفات او ز ما ہی تاباه

شکوه از آفتاب و باد و باران داشتن
 فالگه ندم تر از تاز کار و تبیان داشتن
 نیست در گنجینه آسان در و مر جان داشتن
 سهل نبود این رواق و کاخ دیوان داشتن
 تنگ بر سر خوردن در سرابستان داشتن
 پای چمت باید و سعی فربان داشتن
 سر بروداد اوان و جا در بیابان داشتن
 گاه در دامن زو هل او گلستان داشتن
 گاه در راهش بیابان در خیابان داشتن
 لیک دشوار است الحق عشق زیوان داشتن
 مع زن از دیدن تامل بجز عرفان داشتن
 شیشه و پیمانہ را بر طاق نسیان داشتن
 دیده را چون ابر میسان گوهر نشان داشتن
 بخوردی باید بخورد هر دم نگسبان داشتن
 آتش خاشاک یکجا جمع نتوان داشتن
 جدیت حاجت شه نشا همیشه بران داشتن
 ملک جان امی سر و اینگونه سلطان داشتن
 چشم لطفی باید از ساقی دووان داشتن
 ظن را خواهد غرق بحر احسان داشتن

چشمه الطریق بود جاری و ثاقب این عجب
بر کنار چشمه ات آلوده دامان داشتن

الضیاء فی النعت سید السلین رحمة للعالمین صلی الله علیه وسلم
باید گرفت ساغری روز نوها
باید شنید بار بدی نعمها امام
باید گرفت از س گلگون کعبت چراغ
بارید ابر و سبز ز دیوار و در رسید
و طرت بوستان چو کشی می بدشان
دانی شرب حیات سر ز دیوان فزا
یعنی ککر دکنه هستی چه سر خوشم
بیکر و دام سعی سپرد در دم مدام
بود دست آدم همه تن مهر جان فزا
پوسته بود روی دیش سوخته بجلال
دام سخن مسلک توحید از پیر
از شرک بود کاره و بر شرع مستقیم
از خلق خوش بود دل خلق بودام

از دست ساقی گلغام گلخندار
اما نظائر آن غزل سنج شاخسار
کز ابر گشت تیر و تار یک دوزگار
نشین فزوه خاطر آزرده زینهار
جاست کیش بیاد حریت شرا بخوار
دانی حریت کیت ظلمت سخن گنار
بگرفت آدم بصد عطان در کنا
با گونه گویه شفقت بالطف پیشار
بالبدی چو ماه ز مهرش من نزار
دامم ز بیم روز جزا پیش اشکبار
نهان بنده مطیع در رضا جوی درگا
سیداشت در لای نبی جان دل درگا
در پردلی نبود سیمش بر دنگار همه

۱۱ تاریخ وفات حضرت والدہ ماجدہ از مولوی ضامن علی مرحوم مدرس گونہنت کالج اگرہ سے

کدبانو سے نصر العذقان

تاریخ و فاش نامت گفت

بارعت حق با دو پیوست

۱۲۶۶ھ

۱۲ آن بجگاہ روزگار آگرہ فی سنہ ۸۸۸ھ فرنگی بعالم علوی رحلت فرمود و رحمہ اللہ تعالیٰ ۱۲

در رنگ و وجودی از فرق تا دم
 طبعی شگفته داشت که صد به پستان
 در دوستی یگانه دور یکدیگر تمام
 در بدل ز زماشت با باب فضل ننگ
 در ظل آن پر شد مازده آفتاب
 بر آستین ز دانش و فن گنج نیر و مال
 چون دید مقراری من در طلب
 از بهر کسب دانش و پیش نه راه طاعت
 آن کوشسته بر برادر ننگ آگهی
 مضمون فتاده بر نغم بر بساط
 سبح بحر علم و عمل بر در آستین
 آرس برای تشنه لبان این عشق
 یعنی جناب حسن حسان خاک مهند
 بخت ساسی من حج پر آن آستان
 منتاح فیض بود ز دانش که زندان
 تقدیر بر دو سال دیگر سوی آن کسم
 معنی طراز عصر میر سخن سراسر

گلدرسته نوازش و احسان کردگار
 بر دس یک تیرانه زنگین دل از هزار
 در چاره سازی من تو هم نداشت عار
 میگرد در هدایت ما جبر اختیار
 و ز فیض آن سحاب این قطره جویا
 نشنا ختم ز فرط شغف لیل از هزار
 چون گشت تشنه کامی من ز نقش آشکار
 آورد بنده را بر صدر بزرگوار
 در چار سوی دهر زده کوس افتخار
 معنی هجوم کرده بر نیش زهر کنار
 سیاح دشت فضل و هنر بجز در کنار
 میگرد فیض ناطقه اش کار چشمه سار
 در صحت کرامی عاشق محبوب کردگار
 دادند صاحبان حریمش نوید بار
 بر روی دل کشود در گنج اعتبار
 کو بود در فنون ادب میر روزگار
 در گلزمین نظم زانده شیه لاله کار

۱۱ مولانا مولوی محسن کاکوروی علیه الرحمته ۱۲

۱۲ جناب منشی میراجلیه مینانی لکنوی رحمة الله علیه ۱۳

اکنون بعضی فطرت ز گیسوی متاع
 نازم منظم خویش که در قیمت و بها
 شام بقبض ساقی این زن که طبع من
 آن دست بچرخ بقیان گرم رود
 مرگ عزیز و مرگ صغی شعله ز بجان
 زنت در هر آن طریق صفاد صدق
 افتاده دور از من و خسته مفضل
 انوس کس تا نه که سرفا کنند من
 بر آن عقل و دانش مصیبت علم و فضل
 تو یمن من صدق و مفاصد را از کیا
 دار همیشه چشم تو بر لب من
 با این غم فراق عزیزان خوش سیر
 خواهی که گدایت که چه بر من می
 جانم فتاده است تاب و تب عجب
 بدغوی و بدشعاری بر اطوار آید مال
 در جوع چشم دوخته تر از آفتاب

طبع شکسته در وقت بازار نوبهار
 بر سطر بست ملک که برای آبدار
 از ساغر حقی سخن بشکند خمار
 دارم دل تشراره فشان خشم جلد بار
 از تن توان برده و از جان دل آزار
 من نده ام چو خورشیدم منت گذار
 ممتاز در قافیه سخن گنجدار
 غیر از حبیب نیز اقبال روزگار
 حسرت سپهر محمد علیا رنگسار
 بر سپهر مهر در هیچ اعتبار
 یارب از چشم زخم مرا از نگاه دار
 نام آورد کشاد دل را راستی شعاع
 از جور روزگار درین نیلگون حصا
 از مکر ظلم و نخوت اخوان روزگار
 بیدارین و حقیقت بر بقدر بیوتار
 در جزین بختی مغز و سله جمله خامکار

۱۰ میروی حافظ نواب عبدالعزیز خان بزرگ بر میروی ۱۱
 انور اکبر آبادی در تاریخ وفات میر جوم گفته ۱۲
 انورسن وفات کی نگوی چون کیون
 ۱۳ قاضی ممتاز حسین ممتاز جوم تولهان پهلوی بخت ۱۴
 میر حسین حسین صغی از روی انوشی غیر عرفا
 گهر پسته ای بخت من مومس کا جو بنا
 ۱۵ موی حبیب الرحمن خان حسرت شردانی ۱۶

از بختل و آرزو در عالم ذیل و خوار	بخواه خلق دشمن از باب صیاح
از افر با نفور و از اغیار بر کناره	بریزد بر سگان و بر بزم چون سگان
آری ریا بلبت شان هست خوشگوار	آری بیا بزم شبان شیر مار دست
بر شب سرخ ختم ز سل مستی در	دور از نماز و طاعت گشتاح حضور
آنکار تو کنند و ندارند هیچ عار	یار فیه است صاعقه مگر من خندان
این داری بحضرت ای من سپاه	در خود نخواهی اینک منزای عادی
کز خلق باو نسیم صباست عطر بار	یعنی بهار روضه کونین مصطفی
اکسیر هست از نظرش خاک رگنده	دروشین هست از کوشن باد شاه وقت
وز مهر دست و وضه جنت بپرگوبه	از قمر دست آتش روزخ در شقیال
سر از خلق سر و جبریل پیشکار	داراست دهر او درین فخر انبیا
جموعه نماید محمود روزگار	قرآن جو آیت غلبت یس لطف
شاه بنفشه دو کون و بقرش استخار	امتی و سله جهان حکم زیر حکم او
فتح از زمین پدید اگر حضرت ادبیا	باشند ملک که نیست چو در غم سزا
جوشد جو بحر در عطش آب شکار	آمنی که از صایع پاکت برای شرب

له الفقر محضی «الله» وعن سعد بن ابی وقاص قال رایت عن یمن رسول الله صلی الله علیه وسلم
 «عن شماله یوم احد رجلین علیهما ثیاب بیض ینقلان کاشدا لقتال مالک یقمان قیل و ذلک یعنی جبریل
 و میکائیل متفق علیهم» و عن جابر قال عطش الناس یوم الحندقه و رسول الله صلی الله علیه
 وسلم بین یدیه رکتة فوضأ منها ثم قیل الناس یسبحون قالوا لیس یسبحون فاما ما یتوضأ به فیشربون
 کما یتوضأ فی الرکتة فجعل الماء یفویض بین اصابعه کما قال العیون
 قال فتیانه توضأنا قیل یارب که کتم قال لو کنا مائة الف لکفانا انما کنا خمس مائة متفق علیه ۱۲

اعجاز از کلام شریف تو آشکار	اسلام زد عای تو بگرفتند زن
آید بگلستان خزان دیده ام بهار	کے باشد که از شرف دست رسول
بیرون کشم بسوی بریتہ ازین دیار	کے گردو اگر از دشت زرخیز
میرم ز شوق وصل و خرد شرم ز ہجر پار	ستانہ راہ وادی محبوب طے کنم
ہم دل فدا نامیم و ہم جان کسم نشا	حاضر شوم چو بر دل در جان نواز
انتم بیای مرقد آقاے نامدار	سایم سر نیاز و ہم بوسہ زادب
حق دین حق ہاس حق آگاہ حق گزار	خیر الوری سید خا زینت تقی
نخچے باہ و نالہ درویش گمش دار	شاہا چہرا ہما دول من مئی رسی
حسان ز شعر یافت بت غر و صبار	فرمودہ کہ سحر بھی زایما ز کلام

لہ و عزلی ہریرتہ قال کنت ادعوہی الی الاسلام وہی مشرکۃ فدعوہا یوماذا سمعتنی فی رسول اللہ
 صلے اللہ علیہ وسلم ما کرہہ فانیت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم وانا ابکی قلت یا رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم
 ان عیدی اُمّ ابی ہریرتہ فقال اللہم اهد ام ابی ہریرتہ فخرجت مستبشرا بدعوۃ النبی
 صلے اللہ علیہ وسلم فلما صرت الی الباب فاذا هو محجاف فسمعت امی خشف قدمی فقالت
 مکملک یا ابا ہریرتہ وسمعت شخصۃ الماء فاغتسلت فلبست درعہا وعلجت عن خمارها
 ففتحت الباب ثم قالت یا ابا ہریرتہ اشم لان لا الہ الا اللہ و اشم لان محمد عبدہ ورسولہ
 فخرجت الی رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم وانا ابکی من الفرح فحمد اللہ وقال خیل و رواہ مسلم ۱۱
 عہ عن ابن عمر قال قدم رجلان من المشرق فخطبا فجو ابی الناس لیبیا فاما قال رسول اللہ صلے اللہ علیہ
 وسلم ان من لیبیان لسحر واء البخاری ۱۲ عہ وعن البراء قال قال النبی صلے اللہ علیہ وسلم یوم
 قرظتہ لحسان بن ثابت اھم المشرکین فان جبرئیل معک وكان رسول اللہ صلے اللہ علیہ
 وسلم یقول لحسان اجب عنی اللہ و ایدہ بروح القدس متفق علیہ ۱۲

دانی که خند لیم از بوستان قفس
 چون من ندیده عرونگدین بیاجان
 در بزم بخردان دایاب نکته سنج
 آنم که مثل من نتوان یافت درخن
 من جبرعه خوار عشقم در بخور چشم
 شد سالها که سعی کنم در طریق عشق
 مستغنیم ز لذت دیدار کرده اند
 سیراب و سر خوشم ز ره لطف کرده است
 دیگر چه کرد عشق من آنچه کرد کرد
 ز درشت دین پارسیانم که در میان
 صلال گرسهر گوید و مجال است
 از مستی شایده از گرسه سخن
 ناقب ستاز هر چه درین راه و از ادب
 آن خواهم از حضور رسالت که سحر
 راسه که فقه اش دل جان نه کنه
 ایچه که قلب گیر از آن تم تا توان

قطعه در مدح جناب امیر متیالی الکندی حضرت محسن کا که رومی بزرگوارند مضمونها

ای امیر سخفورا یا طویه سحر سحر
 ای ابفر هنر پادشاه مهر سحر جمال

ایا بلال کمال دایا کمال جلال	ایا خدای کلام دایا نیای ظلام
ایا مثال تو معدوم در جهان مثال	ایا یکشور معنی نظیر تو مفقود
سخن بیزم توانماده مثل گردش	سخنوران زمان در اطاعت مصر و
بد لبری همه ماده اندر همه سال	معانی از تو دلا و بزود گش و دلیر
نشانه مدعیان ابد غبار مال	بغض خاص لغت یای که میدری
خج کلام بلوغ تو غایت آمال	ز به امیر لغات تو اشرف تحقیق
نیم لطف تو بر اشت گردش حال	شیم خلق تو گنجت از قلوب سرور
نمی ز قلزم فکر تو سلیل مثال	گل از گلشن طبع تو باغ غلذت
بموج نظم تو پروین بو مرغ بی مثال	بوصف نثر تو نثری بعد پریشانی
که نیست هیچ کی را بزنگار جمال	من مخلص که تو و آن امام فن محسن
دو اختر در جهان تاب و جلال	دو گوهر زنده در خنده یاد و ماه
دو قاضی در عین عصر افتخار کمال	دو کاملند نظم بیع و نثر شگرت
ز فیض این دو سخنور مدام لال	جریده سخن ناقب خیرین بادا

ایضا در مع جناب میر مینائی مرحوم

دارای ملک نظم و امیر سخنوری	نازم خرام خانم استاد عهد را
در چهرت بسحر بود سپنج چهری	ای ساحر و بسحر حلال آیه کمال
ز در برت از گردن کوس سکندری	آموزگار شعری و شعری ز شعر تو
ختمت بر فریچه تو نکته پروری	حلال مشکلات سخن هست طبع تو
با تو که استرا که زندات همسری	هر شاعری ز نظم تو خسته چین

حقا که بر سپهر شرف مهر انوری	ای آرزوی شغف کمال آرزوی سلم
ساطع بود ز ناصیهات فر برتری	لا مح بود ز جبهت انوار علم و فضل
خلق تو با تامل زده در مهر گستری	لطف تو از اساتذہ جلالت نام نیک
را سخ بذات تست نظلم سخنوری	ما حج بسوی تو همه آثار فر شعر
نظم تو با فریزند طبل همسری	نثر تو با وحید کند دعوی کمال
تذوق راز ذات لطیف تو برتری	تحقیق راز شخص شریف تو ناز ما
اوصاف قبله شعر اچند بشتری	نما قب خموش دست عابض حق
ما از تو بر بخوریم تو از عمر بر خوری	روحی فداک نیر بان اودیش نه

بگو هر فرخ آبادی در رسید انبه

از ره دور ره آورد فخر ایستد جان	گوهر آن مخلص یک نگار ان اشتین
پیش این انبه نورس همه انبار جان	متر تازده دبس نغز که شد آب ز شرم
آن لطافت که گرد بر در آب حیوان	آن حلاوت که کس مصر نگیرد بعوض
که مسترد دل و جان ساخته شیرینی آن	نیمت این انبه نگار است بر حله سبز
با دسر سبز از ان جان وفا با رخ جهان	تا قبا نامه بگو هر بدعا ختم کنم

در ستایش روزنامه تربیت طهران

تربیت بازم در بیان تربیت	هست فیض تربیت این بس که سن
بر لسان مح لسان تربیت	آرزوی همزبانی در دل است
کایتی باشد بشان تربیت	گو تعالی شان در وصف آن
تا چه آرام ار معان تربیت	بنده حیرانم برین کج زبان

میزند پهلوی ستم جهان
 چشمه طسج روان تربیت
 تا که این دستان زلی ثاقب نمیش
 مقصره داستان تربیت
 در مرثیه یغفران آب حضرت پدر الا که نور آمد مرده

فغان که بار در گز نو حاز لبم سرزد
 نوا در دوالم آتش بدل در زد
 فغان زمرگ پدر آه کو بگرم روی
 قدم زدا بره این دآن فز تر زد
 فغان که این تب جان تو شعله گرش
 هزار دوزخ آتش بجان محشر زد
 ستم نگر که زمرگ پدر دلم خون شد
 جفا بین که چه آدر بدیده تر زد
 کنون زاتم این غم چه زنت بر سرین
 کون زهر بن مویم چاشنی سرزد
 بهای فرخی من فلز عرش رسید
 هزار طائر بسمل زبام من پر زد
 فغان ز جور و جفای فلک که این بهیر
 قرار و صبر و سکون مرا بهم بر زد
 دلم فگار در گ جان فگار تو بود دست
 غم و فاقا پدر تا چه بیشتر در زد
 ای پدر تو کجای ستم نگر که فلک
 سرم سجاک دکعب خاک بر سرم در زد
 ای پدر تو کجای بین زرد زین گور
 که در فراق تو زاهم چه محشری سر زد
 چه شعله ایست که از مغز ظاتم بر جاست
 چه آتش ایست که از خانه سکون سر زد
 کجاست آه جهان سوز من که بگویم
 که روزگار در می توان بسم بر زد
 چه ناله ایست که در سخت جان امان بحیت
 چه شعله ایست که آتش بجان مضطر زد
 ای پدر تو کجای بین که ثاقب تو
 پیاله از شراب غمت مکر زد

قطعه تاریخ وفات حلیله اولی یغفر الله لها

آه که با دخمسندان روزگار
 گل ز گلشن ریخت بسط ماندگار

ساقی ما چشم ازین سبزه بستی	بزم بر هم خورد دما اندر رخار
لیلی محل نشین تازنت رفت	از کف مجنون زمام خستیار
نقش شیرین شد ز چشمم که کن	داد جان کندن در کوه سار
وامق از بنجو بود سزاد رباب	در سلق بلبر خدا عذار
دل زدستم رفت دلدار از بزم	جان جان از چشمم جان از جسم زار
لے عجب تاشم من کفاموش شد	سخت بال پر پر ما پروانه دار
خانه از خانه خدا گیر دهبسا	شهر آبادان بود از شهر یار
آه عالم سوز تا قب سر کشید	یاشهاب تا قب آید شعله بار
الامان از تیره بختها کر شد	تیره تراز روز من شبهای تار
ماه من ای آه شد پنهان چشم	ماهیم ناگاه رفت از چشمه سار
فانش گویم حالیا این باجرا	ماجرای جانگزا و دل فگار
همسرم را بالش سر خاک شد	خاک بر فرق سپهر کج مدار
عکسارم بود چون آن خوش سیر	گفتش تا هیچ ز علت عکسار

له نشی غیر محو خان انور مرحوم در تاریخ عقد تاقب اندو بگین گفته

محمد حسن اسد خان ذی باه	جوان پاک طینت نیک سبوت
مایام هایون کنخد اشده	بحکم کبریا بر رسم مستند
زافور بشنوا این فخرده تاریخ	مستان حسن تخمین بلفنت

واضع باد که آن عظیمه حومه در سنه ۱۳۰۲ هجری رونق کاشانه ام فرود در سنه ۱۳۰۳ هجری بمقام حساب داوره انتقال نمود پس کما بیش هجرت ده سال رفانت من خسته جگر فرموده ۱۳۰۳ تاقب

قطعه تاریخ حیات سقراط مولفه حکیم حسیب الرحمن خان حسن جهانگیر نگر می (دوما که)

ز به این سرگذشت دانش آرا
که هر سطرش بود سلک لالی
شد از کلک گهر افشان حسن
مکمل در جهان بمیشالی
نمودم فکر و ثواب سال تالیف
بر آوردم من از تاریخ عالی

غزل

بودن بتگیا با طلبیدن بسمل مارا
بکش شمفیر و بکش عقد های مشعل مارا
هنوز از قبر گلهاست تنهای دریا ب
نگار روزی گذر بر خاکم افتد قائل مارا
مقام اسنج جامی اندن این لادی نمی باشد
بران اسه ساربان آنسوی گیتی محل مارا
ترین تا آسمان از اشک آه ما بخود لرزان
عجبت داده شور و سخن آب و گل مارا
در کار و کشت ما بر گه بجار او نمی آید
که برق بے نیازی سخت بکسر حاصل مارا
بر آید و در چون منسور بر آرزویان خود را
که پناقب نیست نکلینے وجود باطل مارا

غزل

گر گری گردش ساغر کن تکلیف مارا
که چشم مست ساقی از نظر انداخت صبا مارا
آردی و کعبه راهت سوز و شب در گمش خوام
که دلغ از حشرش ایام حسین سجد فرسار مارا
سرت گروم چوم لاله و گل دیدنی دارد
ز سر راست فصل نو بهاران کوه صحرا مارا
بیای می مست ناز در که در شوق تو از عمری
پرازه ساغر و از خویش خالی کرده ام جلا مارا
حرفیان مست و ثاقب خاز آخر چه ظلمت این
مگر با صاف انصافی کنی بر خوش دل مارا

غزل

شیشه در سرقه نمان بر در خار بیا
مست و بخورد و داد که دل در هشیار بیا

گر بیاب بر میکده هوشیار بی	پای فهمیده نایبجا که حسین با فرشت
یا چو نسو را نا احق زن دبردار بی	گر ندازی سر دارین ازان دل بردار
همراه اهل خرابات بسیار بی	چند در خافت این زده فروشی زاهد
تا قبا خیزد تو هم بر کفشار بی	شاه گل همه تن گوش و عناد دل بخروش

غزل

در هر مقام جلوه کند ما هن جدا	مومن جداست چشم بر بر همین جدا
ایست طع میکده از بهر همین جدا	مرصع صاف باد به با کس نکس منخوم
هر بزم از دست روشن هر سخن جدا	افروختت حسن پراغ که در جهان
آسان نمی شود ز تنم پیرهن جدا	گیر از بسکه خون شهیدان زیاد است
دارم بدل من از همه راه سخن جدا	ثاقب بفکر من نرسد نگره عی

غزل

بزم از بار روشن دار بزم پنهانیم ما	اندرین کاشانه شمع زیر دما نینیم ما
چون جبرین در نیمه راه شوق نالانیم ما	بعد ازین یارب یقادی چنان خودم کرد
گر چه غریبانیم اما چاک دما نینیم ما	بر قدر ما است باشد جام دیوانگی
گر چه آزادیم اما پانجولا نینیم ما	در سلوک از حد خود گام برین نتوان نهاد
بے صفای سینه چون آئینه جیلانیم ما	شد صفی از دیده دار سینته ثاقب صفا

غزل

سپهر جای زمین آمد آسمان مرا	ز بس لب بود پا لگه جهان مرا
-----------------------------	-----------------------------

نذیرگی نزارم چه باک کاش عشق
 بخامی شمع فرو دهر استخوان مرا
 خداز سوز دردم بهشتیان دارند
 که دوزخیت نهان در غلغلا مرا
 نماند یک کف خاک کے سپتم باقی
 غبار ناله گرسید به نشان مرا
 بغیر گریه که گذشت در جگر آیم
 دگر که آب ز نذاتش نهان مرا
 خوشم برده محبت زمرگ خود ناقب
 که کرده اند بجانان نثار جان مرا

غزل

من هست از تبار رنگ بومر و محبت
 بود گلدرتہ بن انفاس من اباب لغت
 پریشانی بجای بگز از ہر بام و در یزد
 مگر کہ در صرف خانہ من بنگ غریب را
 چه حسرتها کہ از نادمین وی تو خون گرد
 اگر مرد می سازند فر داسے قیامت را
 حریف عشق اگر ہستی ہستی گری می کن
 کہے شمع دگے پروانہ و کہ خانہ می سوزد
 برہ ادنا توانی ماند ناقب بے رنگشن

غزل

بلند رتبہ نعمت کرد خستہ حال تر
 دماغ بر عمرش ست پاپال ترا
 نگار خانہ داز رنگ چین ہم پریم
 تیا فریخہ خدا در جہان مثال ترا
 ہر آنقدر کہ تو ناز نمی ریش جادو
 فرشتہ رشک کے حسن بیثال ترا
 گے پیامی تو افتم گوی نثار غوم
 خد نصیب کند دلستصال ترا
 بغیر دیدہ ناقب گے ای در کہ حسن
 دگر چه کاس گدای بود جلال ترا

غزل

برویم اسی گل خندان در چمن بکشا
دے بسینہ ام از شیدہ ہست نازکتر
زبان دعویٰ خوبان دہر را بر بند
شگفت غنچہ ہر شیدہ سے لے ساتی
اگر نہ بہر من از بہر خوشتن بکشا
بقصد سدرہ پروبال خوشتن بکشا
درین حدیقہ چرا بستہ دل امی تا قب

غزل در نعت

اے خضر از کشتگان آب حیوان شما
عاشق از محبوبان دل کجا دارد دلغ
پیش ازین خوبی بعالم بود خوان بے نامک
ظلمت کفر از جهان کسیر برون انگن درخت
عیسی مریم بود از درد مندان شما
ہر چه غیر از جان دل آن نیز از آن شما
یافت حسن آرمی ملاحظت از مکملن شما
شد شب تاریک روز از مہر تابان شما
ہست از آن شما و از عنادمان شما
یا شفیع المذنبین رحمی بتا قب کاغین رب

اشعار

کشد دلہامی میخواران بخود دے کشیدہا
چنین کر فیض ابرو بادستان تا زگی دارد
فغان زان چشم مست و آن ہمہ زدیویدہا
بزیر ہر نہالے می توان سجتا نہ چیدہا

ولہ

ہجران نصیب اخبار خوشتن کجا
از حال من میرس و مراد دسردہ

ولہ

گسر ہر قطرہ دہر ذرہ گرد آفتاب اینجا
ز خود بگذر کہ گردی بہرہ مرا ز آب و تاب اینجا

نگاہے جان عشاق باشد از نقاب نجبا
 کہ تیغش میرا را نجاست او در ضم طرب نجبا

بنازم التفاتش را کہ چون شمع فانوسش
 مبارکبادناقبے انجون خوش غلظیدن

وله

آفرین بردست بازوے شما
 هست کار چشم جادوے شما

مقتل است این یا سر کوے شما
 پایہ اعجاز دادن سحر را

وله

صد گلکده گل کرده ز دامن نظر
 یا از تن مرفان چمن رخیت پرم

ای از گل روی تو تر و تازه جگر
 اوراق خزان گشته فزیم گلستان

وله

التفات تو مگر سازد ہر سامان را
 برینتا بدول غمیدہ غم چمن
 کاش از پردہ نماند رخ جانان را

ساز و برگ سفری نیست من جیران را
 بار غمهای جهانے کشد آسان را
 پیشتر ز آنکہ شود پردہ خاک منزل

وله

آتش ز دیدم خانہ فدای خویش ما

کردیم خاک را ہمتنای خویش را

وله

دل من بعد عمرے بر پے برگنج را در مشغ

بصحرے محبت دلکش باغے نشان دادند

وله

کہ در نگاہ من این دلکش است آن دچپ
 ندیدہ هیچ زمین چشم آسمان دچپ

ز صورت تو دوسیرت کرد ہم تر حج
 جز آن زمین کہ درو جای سہرہ روید شعر

وله

عاشقی آخسته دلے دلے پیریں دیواری هست
کار ما دل شدگان بار سن دار می هست
که مرا یکدو نفس طاقت دیداری هست

جلوه افروز شوای مهر جانتاب زبام
عشق ای بولهوسان کوچ چکاسائش نیست
ای میحای من از چاره گری دست کش

وله

در داسن پیرمغان صدق صفار بخت
رفتار تو بس فتنه که در کار بلار بخت
در ساغر ما آن همه بلے چون چتر بخت
آن فتنه عشقه که بسروست تضرار بخت
زان بادہ سرعوش که از دست ازار بخت

از بادہ دوشینہ دلم نور و ضیا یافت
ناز تو ہم از مغز حسرد و در آورد
ز ہر ابستم حیح کہ در عسر خود انداخت
یک حشر شد و از دل ہر پیر و جوان خاست
ساتی سے باقی بگفم ریز مخور عشم

وله

کہ من گسسته دم و جاوہ بیشتر زار است
کہ ہر کہ هست در خبا اسیر گفتار است

فغان کہ قطع رہ عشق سخت دشوار است
بسلاغ دہر پرافت اند طائر کردار

وله

دیدہ جا میست کہ ہر زبے جہانی است
ہستم از ہند بگر ز فرما ام طہرانی است

در تماشایے رخ خوش نگہمان گلچہر
تا قبائل فصاحت ہمہ در ملک من است

وله

دل جلوه گاہ کعبہ و تہخانہ گشتہ است
در دستان بہت از ک عادت شکل است

در راہ عشق بسرہ رہ بودم ز ہر کسے
ساعتی در وصل ہم خواب فراغت شکل است

وله

نالہ سا مانند لذت یاب ز جسم عاشقی
 اسی ہوس سر با یگان کار محبت مشکل است
 ثاقب امشب سر بالین خموشی می نهم
 شب بروز آو و غم از درد فرقت مشکل است

چہ رخنہ ہا کہ نگاہست بکار دین انگند
 و لہ
 نغان ز پایہ کفرے کہ در زمانہ نُست

در شب تار از رنج روشن چراغان کردہ اند
 و لہ
 با ختن دل ہو ای ہا رخساران خوش است

چہ جسم ثاقب اگر اشعار کم یابی بیونم
 و لہ
 ز دست خادمہ من ہر چہ آید انتخاب آید

صد در مسجد اگر باز کشایت چہ سود
 و لہ
 اسی خوش آن دم کہ در میکدہ بکشایند
 تا حریفان ہم خون از مژہ بکشایند

در داکہ نماندست در وجہ نفسی چہند
 و لہ
 بشوز لب کشتہ خند طمٹے چہند

ہستند ہنوز از جسم خالی تہ زلفش
 و لہ
 آواہ اصحراے بلا نکتہ رسے چہند
 خواہم کہ بر آدم بغراغت نفسے چہند
 (ظہوری)

دی کعبہ می زتم یاد می فروش آمد
 و لہ
 گام میزوم بی راہ لیک دل بہوش آمد

ہیچ کس لفظ محبت شرح نتوانست کرد
 و لہ
 در حقیقت خالی از تحقیق ہر فرہنگ ناند

ثاقب از افسردگی آهیم چراغ بر نکرد
از هجوم کلفت دل ناله آهنگ ماند
(میرزا بنیدل)

وله

زاهد تو بوسیدن حورانِ بهشتی
این سبزه امید میدان نشناسد

وله

ببین موسی چه نازک ماجرایست
تو خواهی جلوه وسینا بسوزد
آهی آتشی در کار دل کن
که ساز بهستی من و بسوزد
لب لعلت ز نذای قوت بر سنگ
نگاه گرم تو صهبا بسوزد

وله

جام را بر کف ساقی همه خندان آید
چنبر را از دهن شیشه می بار کنید
ای اسیران بقبض غمزده تا که باشید
با همین مشت پرمی کوشش پرواز کنید
نوانید اگر چیدن دامان در کسب
تا بر آید به نهنگان بلا ساز کنید

وله

چند داغ جنون کاین لاله زبان بار
دامن نطاره پر گل از بهارم کرده اند

وله

ز چشم غیر نهران و مرا بل راهی
دست به گوشه خلوت رسیدم بنگر
روم بگرد سرت پای بر سرم بگذار
بپای سر بر خود رسیدم بنگر

وله

ننوان شمر دلاله گل روز نو بهار
افروخت است دست چمن صد هزار شمع
ترسم چو بے نقاب در آی باطن
سوزد ز تاب حسن تو پروانه وار شمع

خواهی اگر بگور بری بسره ز نور ثاقب ببرز صدق و صفاد مزار شمع

وله

از جان بد دل لعنت کسی دست شستیم جان از برای درد بود دل برای داغ

وله

من خور که دانی سر حق هستی نزار دیکست در خند ساغر یک طرث در گریه بینا یک طرث

وله

بهار نظسم مرا اگر به بینی اے ثاقب گمان کنی که فردی چکد ز شعرم زنگ

وله

نالایه اختیارم بقیصر اے کیستم بیسترام اینچنین در اختیار کیستم

وله

خنده ام بر دل سود از ده آید قاصد نام نوشته تمنای جوانی دارم

وله

چه یک فردا اگر بنیم دو صد فردای مشترا من آفت طلب چشمی بفردامی دگر دارم

وله

ما باده کش ز عنسم بسینه خانه خودیم بے خود ز سوز ناله استمانه خودیم

وله

تن را ز گرمی دل دیوانه سوختیم افروختیم آتش و کاشانه سوختیم

وله

من فرقت زده را ناله نغیزد از لب از تب سوز درون سوخته شد فریادم

ثناقب از فیض ضمیرست چه شعرم غزل
ضمیر خاطر و اندرون دل آ

هست در فن سخن طبع رسا استادم

وله

ز نهار قصه خسته دلان بے سبب مکن
بر آرد در کف آرد دل کشته فراق

پوشیده دار ساعد زیبا در آستین
پنهان مدار دست تقاضا در آستین

وله

گدای عشقم و در خاکساری میکنم شاهی
ز خاک هفت ثناقب چشم دلدارای عبثاری

ز نتر خند با برسند سلطان حصیر من
مگر خیزد پس من در جسم اندازہ گیر من

وله

هستم بر آن که خاک شوم در هوای تو
باری بگو که کار جهان چون شود دست

خاکم بس اگر نشوم خاک پای تو
تو فایغ از جهان و جهان بتلای تو

وله

توئی که رسکه بر آرایش بیان زده

بیسرتم که چرا مهر بر دهان زده

وله

قتل عشاق اجراء دارد

کار بر حسب مُعتا کردی

وله

باش بیدار و ساعت کلاثر ادا داز

گریه هر سحری ناله هر نیم شب

وله

ای مستند روزگار چوئی

بے عاشق بقیرا چوئی

له غنچه بر وزن غنچه یعنی طعنه و طنز و هیوده و مکر و حیل باشد و این معنی بجای غای بجزت فاوقات
هر دو نظر آمد ۱۲۵ بر آن قاطع -

من بے تو بجاک و خون طلبیدم توبے من دلفگار چونی
 افتادہ چین بجاک غربت اسے گوہر آبدار چونی
 آسودہ لعنہ کر و شعر بر لب ای ثاقب ہرزہ کار چونی

ولہ

دل بجان آمد ز دست اضطرابِ زندگی
 بزننا بمبیش ازین ہرگز عذابِ زندگی
 از لب لعلت کزومی جوشد آبِ زندگی
 مردہ صد سالہ گردد کامیابِ زندگی
 ہم درین اندیشہ مردم از غم دست تہی
 تاجہ باید داد در محشر حسابِ زندگی
 جان من خیری بکن تا بعد مرگ آید بکار
 پیش از ان ساعت کہ نتوان دید خواہِ زندگی
 صفحہ عمرت نہار دہیچ نقشِ دلپذیر
 بنگرے گراز تامل در کتابِ زندگی
 ثاقب از نیرنگی آیامِ غافل، داد جان
 سوخت کشت آرزو ہائیش ثابِ زندگی

ولہ

شدت این دل دیوانہ مبتلائی کسی زدست می رودم باز در ہوا می کسی
 کد ام دین و چہ نل بچو دجبت را ز دین و دل خبر نمیت در ہوا می کسی

وله

باز در سرفتا و شیدائی کار من میکشد بر سوانی
 من نیابم ز خاک ساری ما در نگاه کسے پذیرائی
 شوخی چشم ساتی عیار داد بر باد عھتل و دانائی
 دل کہ می داشتیم بغارت رفت داد از دلبران یقائی
 ناله حسرتے در بخی مدار بر سر خاک ما جوی آئی

وله

در شیشه نہان شراب تاکے این ابر بر آفتاب تاکے

نشر عربي

هَذَا مَا كَتَبَهُ إِلَى الْعَالَمِ الْجَلِيلِ وَالْفَاضِلِ النَّبِيلِ مَهْتَمًا الْمَدَارِ
العربية الواقعة في ديوبند

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خاتم النبيين
وبعد فقد أتانا كتاب من العبد الضعيف المفتقر إلى الله الرحمن
أقل الأنام كثير المعائب المدعو بمحمد احسن الله خان تاف
احسن الله إليه إلى الأديب الأريب والعالم اللبيب الفاضل الأجل
جامع العلم والعمل الحبر المحقق والفخري المدقق الأمامي اللوذعي سمي
نبي الله المدعو بمولانا محمد يعقوب مد الله ظله وأدام فيضه قد
أردت في سهارن فوران ابلغ بحضورك ما صنفتها من الكتب لكن
وقع التعويق فيها لآن جاء أبي من ذلك البقعة إلى شاة جهان فورو
ترقى على منصب صدرا الصدور ووردت بمعيتة في هذا المقام
فالآن ارسل أتش بے دود و حاشية للإصطراب وارحوان
تقبلوا وتدخلوا في دار الكتب التي تعلق بالمدسة العربية وتعلمي
وصولها إليك والسلام الذي هو خير ختام

الرقوم ٢٣ رذی الحج سنة ١٢٩٩ من الهجرة النبوية على مشرفها السلام والرحمة من بلدنا ههنا نفور

هذه صوة مانقة الى الخليل الجليل المولود محمد حبيب الرحمن

حسرت شرواني

نحمد الله العلي ونصلي ونسلم على محمد النبي الهاشمي - وبعد فهذا كتاب من العبد المستهام اقل الانام كثير المعاصي والمعائب المرجى رحمة الله الواهب محمد احسن الله خان ثاقب غفر له ذنوبه الى المحب المكرم فخر الاماتل والاقران صديقي وحبيبي المولود محمد حبيب الرحمن خان سلمه الله المنان - قد وصلت الى نيمقتك الاثيقة في اسعد الاحيان واشرف الاوان وشكرت الله العزيز على عافيتك وصحة مزاجك وانا اريد ابلاغ الرقيمة لطالب سائل اللغة العربية الى الكونغو وارجو ان ترسل الجلال التي في اقر الساعات وانا مشتاق بوصولها غاية الاشتياق -

قد جاءت المعلمة التي بالامس وقلت لها ان تكتب وراقاً لملاحظتكم وهي وعدتني كتابته، وكانت هذه المعلمة ملازمة في بيهكن فور في وقت من الاوقات فانا ارسل ذلك الورق اليك بعد الوصول عنها وانا يا بخير والعافية والسلام - ١٢ - ذي القعدة سنة ١٣١٨ من الهجرة النبوية معاضد ٢٠٠٠

مسيحية من البرباد محله كمل كتر

صوة ما كتبه الى الفاضل المناظم لمدار الندوة الواقعة في كهنوا

اما بعد فاهدي السلام والتحية الى حضرة الفاضل الاديب حفظه الله تعالى وسلم - انما وصل الى كتابكم العزيز في سوايق الايام وكنت منتظرا الوصول نصاب التعليم الى الان فارجو من لطفكم العسير ان تمتوا على بتوسيله في اسرع الازمنة لاني اظن انه يكون مطبوعا وموجها في دار العلوم والندوة والله يبارك في انفاكم الشريفين الراقم الاثم محمد حسن الله خان تاقا لحسن الله اليه من اكرة ارجو اني سنة عشر

وقد كتبه جوابا الى الجيد الصديق لموحي محمد جيب خان شرواني

ذوالعجود الفضائل فخر الاقران والامثال جيبني صديقي دامت مكاتبتهم غيب اهداء التسليم والتحية فاني وجدت كتابكم الشريف مقررات نظمكم اللطيف فما احسن كلامكم وما احلى اشعاركم وانتم القاء آفي الثاني في حسن الكلام والمعاني وما حررت في طلبنا فانا مشتاق لتقاتكم حفظكم الله تعالى بالهنز والاقبال ارجو عفوكم عن ايفاء العهد في هذا الان لاني رجعت الى الوطن بعد زمان طويل ولكن اقصد لا حراز سعادة مشاهدة ذاتكم العاليه في قرب الساعات انشاء الله والبعده لا ينقص المحبة وانتم عن الخلان كما قال هـ
خيالك في العين ما زال حاضرا وان غبت عن قلبي فداكم

وانى على العهد القديم ثابت ومالى فى الدنيا حبيب سولكم
وما حررت شعرا من الاشعار الراقية لجامع المحاسن والحمد
محمد مزمل الله خان وانا مشتاق لكلامه العزيز فبلغوا سلامى
عليه وقلبى لديه والله يحفظكم اينما كنتم
كاتبه العبد الجانى محمد احسن الله خان ثاقب احسن الله اليه
الكرة، كمل كتر، ١٠ جولائى سنة ١٩٠٢ ميسو

صو ما كتبه الى الفاضل الاديب لان المولى محمد الجاكور

نخبة الفضلاء وزبدة الادباء الدر الفاخر الجوهر الباهر كريمة الجايات
كعبة المجد فى البرايا زين العالم معجزة العصر حسان الهند حضرة
استاذى ومولاي المولى محمد احسن لزال سحاب كلام مطير
غيب السلام والتحية يعرض احقر التلامذة العبد الجانى المذنب
محمد احسن الله خان ثاقب عفى عنه وارضاه انه وجد كتابكم العزيز
وهو يدعول صحتي ذاتكم وعافية منا جكم من الله تعالى هـ

بقيت بقاء الدهر والدهر طائع ودمت دوما المخلوق والمخلوق بائع
قد ختم تليدكم الابيات المشاويلها فى كتابه السابق حررها فى صورة
القصيد فى مدح النبي الكريم عليه الصلوة والتسليم ويرجوان تشرفوا
بجواب هذه السطور فى الكلباد والله يحفظ استاذى من شر الاعادى والسلاسل الموكدة
نور احسن سلم الله ذوالنون كتبه فى التاريخ ١٢-١٣-١٤-١٥-١٦-١٧-١٨-١٩-٢٠-٢١-٢٢-٢٣-٢٤-٢٥-٢٦-٢٧-٢٨-٢٩-٣٠-٣١-٣٢-٣٣-٣٤-٣٥-٣٦-٣٧-٣٨-٣٩-٤٠-٤١-٤٢-٤٣-٤٤-٤٥-٤٦-٤٧-٤٨-٤٩-٥٠-٥١-٥٢-٥٣-٥٤-٥٥-٥٦-٥٧-٥٨-٥٩-٦٠-٦١-٦٢-٦٣-٦٤-٦٥-٦٦-٦٧-٦٨-٦٩-٧٠-٧١-٧٢-٧٣-٧٤-٧٥-٧٦-٧٧-٧٨-٧٩-٨٠-٨١-٨٢-٨٣-٨٤-٨٥-٨٦-٨٧-٨٨-٨٩-٩٠-٩١-٩٢-٩٣-٩٤-٩٥-٩٦-٩٧-٩٨-٩٩-١٠٠-١٠١-١٠٢-١٠٣-١٠٤-١٠٥-١٠٦-١٠٧-١٠٨-١٠٩-١١٠-١١١-١١٢-١١٣-١١٤-١١٥-١١٦-١١٧-١١٨-١١٩-١٢٠-١٢١-١٢٢-١٢٣-١٢٤-١٢٥-١٢٦-١٢٧-١٢٨-١٢٩-١٣٠-١٣١-١٣٢-١٣٣-١٣٤-١٣٥-١٣٦-١٣٧-١٣٨-١٣٩-١٤٠-١٤١-١٤٢-١٤٣-١٤٤-١٤٥-١٤٦-١٤٧-١٤٨-١٤٩-١٥٠-١٥١-١٥٢-١٥٣-١٥٤-١٥٥-١٥٦-١٥٧-١٥٨-١٥٩-١٦٠-١٦١-١٦٢-١٦٣-١٦٤-١٦٥-١٦٦-١٦٧-١٦٨-١٦٩-١٧٠-١٧١-١٧٢-١٧٣-١٧٤-١٧٥-١٧٦-١٧٧-١٧٨-١٧٩-١٨٠-١٨١-١٨٢-١٨٣-١٨٤-١٨٥-١٨٦-١٨٧-١٨٨-١٨٩-١٩٠-١٩١-١٩٢-١٩٣-١٩٤-١٩٥-١٩٦-١٩٧-١٩٨-١٩٩-٢٠٠-٢٠١-٢٠٢-٢٠٣-٢٠٤-٢٠٥-٢٠٦-٢٠٧-٢٠٨-٢٠٩-٢١٠-٢١١-٢١٢-٢١٣-٢١٤-٢١٥-٢١٦-٢١٧-٢١٨-٢١٩-٢٢٠-٢٢١-٢٢٢-٢٢٣-٢٢٤-٢٢٥-٢٢٦-٢٢٧-٢٢٨-٢٢٩-٢٣٠-٢٣١-٢٣٢-٢٣٣-٢٣٤-٢٣٥-٢٣٦-٢٣٧-٢٣٨-٢٣٩-٢٤٠-٢٤١-٢٤٢-٢٤٣-٢٤٤-٢٤٥-٢٤٦-٢٤٧-٢٤٨-٢٤٩-٢٥٠-٢٥١-٢٥٢-٢٥٣-٢٥٤-٢٥٥-٢٥٦-٢٥٧-٢٥٨-٢٥٩-٢٦٠-٢٦١-٢٦٢-٢٦٣-٢٦٤-٢٦٥-٢٦٦-٢٦٧-٢٦٨-٢٦٩-٢٧٠-٢٧١-٢٧٢-٢٧٣-٢٧٤-٢٧٥-٢٧٦-٢٧٧-٢٧٨-٢٧٩-٢٨٠-٢٨١-٢٨٢-٢٨٣-٢٨٤-٢٨٥-٢٨٦-٢٨٧-٢٨٨-٢٨٩-٢٩٠-٢٩١-٢٩٢-٢٩٣-٢٩٤-٢٩٥-٢٩٦-٢٩٧-٢٩٨-٢٩٩-٣٠٠-٣٠١-٣٠٢-٣٠٣-٣٠٤-٣٠٥-٣٠٦-٣٠٧-٣٠٨-٣٠٩-٣١٠-٣١١-٣١٢-٣١٣-٣١٤-٣١٥-٣١٦-٣١٧-٣١٨-٣١٩-٣٢٠-٣٢١-٣٢٢-٣٢٣-٣٢٤-٣٢٥-٣٢٦-٣٢٧-٣٢٨-٣٢٩-٣٣٠-٣٣١-٣٣٢-٣٣٣-٣٣٤-٣٣٥-٣٣٦-٣٣٧-٣٣٨-٣٣٩-٣٤٠-٣٤١-٣٤٢-٣٤٣-٣٤٤-٣٤٥-٣٤٦-٣٤٧-٣٤٨-٣٤٩-٣٥٠-٣٥١-٣٥٢-٣٥٣-٣٥٤-٣٥٥-٣٥٦-٣٥٧-٣٥٨-٣٥٩-٣٦٠-٣٦١-٣٦٢-٣٦٣-٣٦٤-٣٦٥-٣٦٦-٣٦٧-٣٦٨-٣٦٩-٣٧٠-٣٧١-٣٧٢-٣٧٣-٣٧٤-٣٧٥-٣٧٦-٣٧٧-٣٧٨-٣٧٩-٣٨٠-٣٨١-٣٨٢-٣٨٣-٣٨٤-٣٨٥-٣٨٦-٣٨٧-٣٨٨-٣٨٩-٣٩٠-٣٩١-٣٩٢-٣٩٣-٣٩٤-٣٩٥-٣٩٦-٣٩٧-٣٩٨-٣٩٩-٤٠٠-٤٠١-٤٠٢-٤٠٣-٤٠٤-٤٠٥-٤٠٦-٤٠٧-٤٠٨-٤٠٩-٤١٠-٤١١-٤١٢-٤١٣-٤١٤-٤١٥-٤١٦-٤١٧-٤١٨-٤١٩-٤٢٠-٤٢١-٤٢٢-٤٢٣-٤٢٤-٤٢٥-٤٢٦-٤٢٧-٤٢٨-٤٢٩-٤٣٠-٤٣١-٤٣٢-٤٣٣-٤٣٤-٤٣٥-٤٣٦-٤٣٧-٤٣٨-٤٣٩-٤٤٠-٤٤١-٤٤٢-٤٤٣-٤٤٤-٤٤٥-٤٤٦-٤٤٧-٤٤٨-٤٤٩-٤٥٠-٤٥١-٤٥٢-٤٥٣-٤٥٤-٤٥٥-٤٥٦-٤٥٧-٤٥٨-٤٥٩-٤٦٠-٤٦١-٤٦٢-٤٦٣-٤٦٤-٤٦٥-٤٦٦-٤٦٧-٤٦٨-٤٦٩-٤٧٠-٤٧١-٤٧٢-٤٧٣-٤٧٤-٤٧٥-٤٧٦-٤٧٧-٤٧٨-٤٧٩-٤٨٠-٤٨١-٤٨٢-٤٨٣-٤٨٤-٤٨٥-٤٨٦-٤٨٧-٤٨٨-٤٨٩-٤٩٠-٤٩١-٤٩٢-٤٩٣-٤٩٤-٤٩٥-٤٩٦-٤٩٧-٤٩٨-٤٩٩-٥٠٠-٥٠١-٥٠٢-٥٠٣-٥٠٤-٥٠٥-٥٠٦-٥٠٧-٥٠٨-٥٠٩-٥١٠-٥١١-٥١٢-٥١٣-٥١٤-٥١٥-٥١٦-٥١٧-٥١٨-٥١٩-٥٢٠-٥٢١-٥٢٢-٥٢٣-٥٢٤-٥٢٥-٥٢٦-٥٢٧-٥٢٨-٥٢٩-٥٣٠-٥٣١-٥٣٢-٥٣٣-٥٣٤-٥٣٥-٥٣٦-٥٣٧-٥٣٨-٥٣٩-٥٤٠-٥٤١-٥٤٢-٥٤٣-٥٤٤-٥٤٥-٥٤٦-٥٤٧-٥٤٨-٥٤٩-٥٥٠-٥٥١-٥٥٢-٥٥٣-٥٥٤-٥٥٥-٥٥٦-٥٥٧-٥٥٨-٥٥٩-٥٦٠-٥٦١-٥٦٢-٥٦٣-٥٦٤-٥٦٥-٥٦٦-٥٦٧-٥٦٨-٥٦٩-٥٧٠-٥٧١-٥٧٢-٥٧٣-٥٧٤-٥٧٥-٥٧٦-٥٧٧-٥٧٨-٥٧٩-٥٨٠-٥٨١-٥٨٢-٥٨٣-٥٨٤-٥٨٥-٥٨٦-٥٨٧-٥٨٨-٥٨٩-٥٩٠-٥٩١-٥٩٢-٥٩٣-٥٩٤-٥٩٥-٥٩٦-٥٩٧-٥٩٨-٥٩٩-٦٠٠-٦٠١-٦٠٢-٦٠٣-٦٠٤-٦٠٥-٦٠٦-٦٠٧-٦٠٨-٦٠٩-٦١٠-٦١١-٦١٢-٦١٣-٦١٤-٦١٥-٦١٦-٦١٧-٦١٨-٦١٩-٦٢٠-٦٢١-٦٢٢-٦٢٣-٦٢٤-٦٢٥-٦٢٦-٦٢٧-٦٢٨-٦٢٩-٦٣٠-٦٣١-٦٣٢-٦٣٣-٦٣٤-٦٣٥-٦٣٦-٦٣٧-٦٣٨-٦٣٩-٦٤٠-٦٤١-٦٤٢-٦٤٣-٦٤٤-٦٤٥-٦٤٦-٦٤٧-٦٤٨-٦٤٩-٦٥٠-٦٥١-٦٥٢-٦٥٣-٦٥٤-٦٥٥-٦٥٦-٦٥٧-٦٥٨-٦٥٩-٦٦٠-٦٦١-٦٦٢-٦٦٣-٦٦٤-٦٦٥-٦٦٦-٦٦٧-٦٦٨-٦٦٩-٦٧٠-٦٧١-٦٧٢-٦٧٣-٦٧٤-٦٧٥-٦٧٦-٦٧٧-٦٧٨-٦٧٩-٦٨٠-٦٨١-٦٨٢-٦٨٣-٦٨٤-٦٨٥-٦٨٦-٦٨٧-٦٨٨-٦٨٩-٦٩٠-٦٩١-٦٩٢-٦٩٣-٦٩٤-٦٩٥-٦٩٦-٦٩٧-٦٩٨-٦٩٩-٧٠٠-٧٠١-٧٠٢-٧٠٣-٧٠٤-٧٠٥-٧٠٦-٧٠٧-٧٠٨-٧٠٩-٧١٠-٧١١-٧١٢-٧١٣-٧١٤-٧١٥-٧١٦-٧١٧-٧١٨-٧١٩-٧٢٠-٧٢١-٧٢٢-٧٢٣-٧٢٤-٧٢٥-٧٢٦-٧٢٧-٧٢٨-٧٢٩-٧٣٠-٧٣١-٧٣٢-٧٣٣-٧٣٤-٧٣٥-٧٣٦-٧٣٧-٧٣٨-٧٣٩-٧٤٠-٧٤١-٧٤٢-٧٤٣-٧٤٤-٧٤٥-٧٤٦-٧٤٧-٧٤٨-٧٤٩-٧٥٠-٧٥١-٧٥٢-٧٥٣-٧٥٤-٧٥٥-٧٥٦-٧٥٧-٧٥٨-٧٥٩-٧٦٠-٧٦١-٧٦٢-٧٦٣-٧٦٤-٧٦٥-٧٦٦-٧٦٧-٧٦٨-٧٦٩-٧٧٠-٧٧١-٧٧٢-٧٧٣-٧٧٤-٧٧٥-٧٧٦-٧٧٧-٧٧٨-٧٧٩-٧٨٠-٧٨١-٧٨٢-٧٨٣-٧٨٤-٧٨٥-٧٨٦-٧٨٧-٧٨٨-٧٨٩-٧٩٠-٧٩١-٧٩٢-٧٩٣-٧٩٤-٧٩٥-٧٩٦-٧٩٧-٧٩٨-٧٩٩-٨٠٠-٨٠١-٨٠٢-٨٠٣-٨٠٤-٨٠٥-٨٠٦-٨٠٧-٨٠٨-٨٠٩-٨١٠-٨١١-٨١٢-٨١٣-٨١٤-٨١٥-٨١٦-٨١٧-٨١٨-٨١٩-٨٢٠-٨٢١-٨٢٢-٨٢٣-٨٢٤-٨٢٥-٨٢٦-٨٢٧-٨٢٨-٨٢٩-٨٣٠-٨٣١-٨٣٢-٨٣٣-٨٣٤-٨٣٥-٨٣٦-٨٣٧-٨٣٨-٨٣٩-٨٤٠-٨٤١-٨٤٢-٨٤٣-٨٤٤-٨٤٥-٨٤٦-٨٤٧-٨٤٨-٨٤٩-٨٥٠-٨٥١-٨٥٢-٨٥٣-٨٥٤-٨٥٥-٨٥٦-٨٥٧-٨٥٨-٨٥٩-٨٦٠-٨٦١-٨٦٢-٨٦٣-٨٦٤-٨٦٥-٨٦٦-٨٦٧-٨٦٨-٨٦٩-٨٧٠-٨٧١-٨٧٢-٨٧٣-٨٧٤-٨٧٥-٨٧٦-٨٧٧-٨٧٨-٨٧٩-٨٨٠-٨٨١-٨٨٢-٨٨٣-٨٨٤-٨٨٥-٨٨٦-٨٨٧-٨٨٨-٨٨٩-٨٩٠-٨٩١-٨٩٢-٨٩٣-٨٩٤-٨٩٥-٨٩٦-٨٩٧-٨٩٨-٨٩٩-٩٠٠-٩٠١-٩٠٢-٩٠٣-٩٠٤-٩٠٥-٩٠٦-٩٠٧-٩٠٨-٩٠٩-٩١٠-٩١١-٩١٢-٩١٣-٩١٤-٩١٥-٩١٦-٩١٧-٩١٨-٩١٩-٩٢٠-٩٢١-٩٢٢-٩٢٣-٩٢٤-٩٢٥-٩٢٦-٩٢٧-٩٢٨-٩٢٩-٩٣٠-٩٣١-٩٣٢-٩٣٣-٩٣٤-٩٣٥-٩٣٦-٩٣٧-٩٣٨-٩٣٩-٩٤٠-٩٤١-٩٤٢-٩٤٣-٩٤٤-٩٤٥-٩٤٦-٩٤٧-٩٤٨-٩٤٩-٩٥٠-٩٥١-٩٥٢-٩٥٣-٩٥٤-٩٥٥-٩٥٦-٩٥٧-٩٥٨-٩٥٩-٩٦٠-٩٦١-٩٦٢-٩٦٣-٩٦٤-٩٦٥-٩٦٦-٩٦٧-٩٦٨-٩٦٩-٩٧٠-٩٧١-٩٧٢-٩٧٣-٩٧٤-٩٧٥-٩٧٦-٩٧٧-٩٧٨-٩٧٩-٩٨٠-٩٨١-٩٨٢-٩٨٣-٩٨٤-٩٨٥-٩٨٦-٩٨٧-٩٨٨-٩٨٩-٩٩٠-٩٩١-٩٩٢-٩٩٣-٩٩٤-٩٩٥-٩٩٦-٩٩٧-٩٩٨-٩٩٩-١٠٠٠-١٠٠١-١٠٠٢-١٠٠٣-١٠٠٤-١٠٠٥-١٠٠٦-١٠٠٧-١٠٠٨-١٠٠٩-١٠١٠-١٠١١-١٠١٢-١٠١٣-١٠١٤-١٠١٥-١٠١٦-١٠١٧-١٠١٨-١٠١٩-١٠٢٠-١٠٢١-١٠٢٢-١٠٢٣-١٠٢٤-١٠٢٥-١٠٢٦-١٠٢٧-١٠٢٨-١٠٢٩-١٠٣٠-١٠٣١-١٠٣٢-١٠٣٣-١٠٣٤-١٠٣٥-١٠٣٦-١٠٣٧-١٠٣٨-١٠٣٩-١٠٤٠-١٠٤١-١٠٤٢-١٠٤٣-١٠٤٤-١٠٤٥-١٠٤٦-١٠٤٧-١٠٤٨-١٠٤٩-١٠٥٠-١٠٥١-١٠٥٢-١٠٥٣-١٠٥٤-١٠٥٥-١٠٥٦-١٠٥٧-١٠٥٨-١٠٥٩-١٠٦٠-١٠٦١-١٠٦٢-١٠٦٣-١٠٦٤-١٠٦٥-١٠٦٦-١٠٦٧-١٠٦٨-١٠٦٩-١٠٧٠-١٠٧١-١٠٧٢-١٠٧٣-١٠٧٤-١٠٧٥-١٠٧٦-١٠٧٧-١٠٧٨-١٠٧٩-١٠٨٠-١٠٨١-١٠٨٢-١٠٨٣-١٠٨٤-١٠٨٥-١٠٨٦-١٠٨٧-١٠٨٨-١٠٨٩-١٠٩٠-١٠٩١-١٠٩٢-١٠٩٣-١٠٩٤-١٠٩٥-١٠٩٦-١٠٩٧-١٠٩٨-١٠٩٩-١١٠٠-١١٠١-١١٠٢-١١٠٣-١١٠٤-١١٠٥-١١٠٦-١١٠٧-١١٠٨-١١٠٩-١١١٠-١١١١-١١١٢-١١١٣-١١١٤-١١١٥-١١١٦-١١١٧-١١١٨-١١١٩-١١٢٠-١١٢١-١١٢٢-١١٢٣-١١٢٤-١١٢٥-١١٢٦-١١٢٧-١١٢٨-١١٢٩-١١٣٠-١١٣١-١١٣٢-١١٣٣-١١٣٤-١١٣٥-١١٣٦-١١٣٧-١١٣٨-١١٣٩-١١٤٠-١١٤١-١١٤٢-١١٤٣-١١٤٤-١١٤٥-١١٤٦-١١٤٧-١١٤٨-١١٤٩-١١٥٠-١١٥١-١١٥٢-١١٥٣-١١٥٤-١١٥٥-١١٥٦-١١٥٧-١١٥٨-١١٥٩-١١٦٠-١١٦١-١١٦٢-١١٦٣-١١٦٤-١١٦٥-١١٦٦-١١٦٧-١١٦٨-١١٦٩-١١٧٠-١١٧١-١١٧٢-١١٧٣-١١٧٤-١١٧٥-١١٧٦-١١٧٧-١١٧٨-١١٧٩-١١٨٠-١١٨١-١١٨٢-١١٨٣-١١٨٤-١١٨٥-١١٨٦-١١٨٧-١١٨٨-١١٨٩-١١٩٠-١١٩١-١١٩٢-١١٩٣-١١٩٤-١١٩٥-١١٩٦-١١٩٧-١١٩٨-١١٩٩-١٢٠٠-١٢٠١-١٢٠٢-١٢٠٣-١٢٠٤-١٢٠٥-١٢٠٦-١٢٠٧-١٢٠٨-١٢٠٩-١٢١٠-١٢١١-١٢١٢-١٢١٣-١٢١٤-١٢١٥-١٢١٦-١٢١٧-١٢١٨-١٢١٩-١٢٢٠-١٢٢١-١٢٢٢-١٢٢٣-١٢٢٤-١٢٢٥-١٢٢٦-١٢٢٧-١٢٢٨-١٢٢٩-١٢٣٠-١٢٣١-١٢٣٢-١٢٣٣-١٢٣٤-١٢٣٥-١٢٣٦-١٢٣٧-١٢٣٨-١٢٣٩-١٢٤٠-١٢٤١-١٢٤٢-١٢٤٣-١٢٤٤-١٢٤٥-١٢٤٦-١٢٤٧-١٢٤٨-١٢٤٩-١٢٥٠-١٢٥١-١٢٥٢-١٢٥٣-١٢٥٤-١٢٥٥-١٢٥٦-١٢٥٧-١٢٥٨-١٢٥٩-١٢٦٠-١٢٦١-١٢٦٢-١٢٦٣-١٢٦٤-١٢٦٥-١٢٦٦-١٢٦٧-١٢٦٨-١٢٦٩-١٢٧٠-١٢٧١-١٢٧٢-١٢٧٣-١٢٧٤-١٢٧٥-١٢٧٦-١٢٧٧-١٢٧٨-١٢٧٩-١٢٨٠-١٢٨١-١٢٨٢-١٢٨٣-١٢٨٤-١٢٨٥-١٢٨٦-١٢٨٧-١٢٨٨-١٢٨٩-١٢٩٠-١٢٩١-١٢٩٢-١٢٩٣-١٢٩٤-١٢٩٥-١٢٩٦-١٢٩٧-١٢٩٨-١٢٩٩-١٣٠٠-١٣٠١-١٣٠٢-١٣٠٣-١٣٠٤-١٣٠٥-١٣٠٦-١٣٠٧-١٣٠٨-١٣٠٩-١٣١٠-١٣١١-١٣١٢-١٣١٣-١٣١٤-١٣١٥-١٣١٦-١٣١٧-١٣١٨-١٣١٩-١٣٢٠-١٣٢١-١٣٢٢-١٣٢٣-١٣٢٤-١٣٢٥-١٣٢٦-١٣٢٧-١٣٢٨-١٣٢٩-١٣٣٠-١٣٣١-١٣٣٢-١٣٣٣-١٣٣٤-١٣٣٥-١٣٣٦-١٣٣٧-١٣٣٨-١٣٣٩-١٣٤٠-١٣٤١-١٣٤٢-١٣٤٣-١٣٤٤-١٣٤٥-١٣٤٦-١٣٤٧-١٣٤٨-١٣٤٩-١٣٥٠-١٣٥١-١٣٥٢-١٣٥٣-١٣٥٤-١٣٥٥-١٣٥٦-١٣٥٧-١٣٥٨-١٣٥٩-١٣٦٠-١٣٦١-١٣٦٢-١٣٦٣-١٣٦٤-١٣٦٥-١٣٦٦-١٣٦٧-١٣٦٨-١٣٦٩-١٣٧٠-١٣٧١-١٣٧٢-١٣٧٣-١٣٧٤-١٣٧٥-١٣٧٦-١٣٧٧-١٣٧٨-١٣٧٩-١٣٨٠-١٣٨١-١٣٨٢-١٣٨٣-١٣٨٤-١٣٨٥-١٣٨٦-١٣٨٧-١٣٨٨-١٣٨٩-١٣٩٠-١٣٩١-١٣٩٢-١٣٩٣-١٣٩٤-١٣٩٥-١٣٩٦-١٣٩٧-١٣٩٨-١٣٩٩-١٤٠٠-١٤٠١-١٤٠٢-١٤٠٣-١٤٠٤-١٤٠٥-١٤٠٦-١٤٠٧-١٤٠٨-١٤٠٩-١٤١٠-١٤١١-١٤١٢-١٤١٣-١٤١٤-١٤١٥-١٤١٦-١٤١٧-١٤١٨-١٤١٩-١٤٢٠-١٤٢١-١٤٢٢-١٤٢٣-١٤٢٤-١٤٢٥-١٤٢٦-١٤٢٧-١٤٢٨-١٤٢٩-١٤٣٠-١٤٣١-١٤٣٢-١٤٣٣-١٤٣٤-١٤٣٥-١٤٣٦-١٤٣٧-١٤٣٨-١٤٣٩-١٤٤٠-١٤٤١-١٤٤٢-١٤٤٣-١٤٤٤-١٤٤٥-١٤٤٦-١٤٤٧-١٤٤٨-١٤٤٩-١٤٥٠-١٤٥١-١٤٥٢-١٤٥٣-١٤٥٤-١٤٥٥-١٤٥٦-١٤٥٧-١٤٥٨-١٤٥٩-١٤٦٠-١٤٦١-١٤٦٢-١٤٦٣-١٤٦٤-١٤٦٥-١٤٦٦-١٤٦٧-١٤٦٨-١٤٦٩-١٤٧٠-١٤٧١-١٤٧٢-١٤٧٣-١٤٧٤-١٤٧٥-١٤٧٦-١٤٧٧-١٤٧٨-١٤٧٩-١٤٨٠-١٤٨١-١٤٨٢-١٤٨٣-١٤٨٤-١٤٨٥-١٤٨٦-١٤٨٧-١٤٨٨-١٤٨٩-١٤٩٠-١٤٩١-١٤٩٢-١٤٩٣-١٤٩٤-١٤٩٥-١٤٩٦-١٤٩٧-١٤٩٨-١٤٩٩-١٥٠٠-١٥٠١-١٥٠٢-١٥٠٣-١٥٠٤-١٥٠٥-١٥٠٦-١٥٠٧-١٥٠٨-١٥٠٩-١٥١٠-١٥١١-١٥١٢-١٥١٣-١٥١٤-١٥١٥-١٥١٦-١٥١٧-١٥١٨-١٥١٩-١٥٢٠-١٥٢١-١٥٢٢-١٥٢٣-١٥٢٤-١٥٢٥-١٥٢٦-١٥٢٧-١٥٢٨-١٥٢٩-١٥٣٠-١٥٣١-١٥٣٢-١٥٣٣-١٥٣٤-١٥٣٥-١٥٣٦-١٥٣٧-١٥٣٨-١٥٣٩-١٥٤٠-١٥٤١-١٥٤٢-١٥٤٣-١٥٤٤-١٥٤٥-١٥٤٦-١٥٤٧-١٥٤٨-١٥٤٩-١٥٥٠-١٥٥١-١٥٥٢-١٥٥٣-١٥٥٤-١٥٥٥-١٥٥٦-١٥٥٧-١٥٥٨-١٥٥٩-١٥٦٠-١٥٦١-١٥٦٢-١٥٦٣-١٥

صَوْرَةٌ مَّا كَتَبَهُ إِلَى حَازِقِ الْمَلِكِ حَكِيمٍ مُحَمَّدٍ جَلَّ جَلَّ خَانَ

الدَّهْلَوِيَّ وَكَانَ هُوَ وَارِدًا فِي دَارِ الْحُكُومَةِ لِنَدْوَى

بَعْدَ الْحَمْدِ وَالصَّلَاةِ قَدْ أَرْسَلَ مَكَاتِيْبَ الْأَمِيرِ الْمَرْجُومِ بِلْفُوقَةِ
عِلْمِ الْعِصْمَةِ فِي حَضْرَتِكُمْ الْعَالِيَةِ وَارْحَمَانِ تَشْرِيفُونِي بِالْأَخْبَارِ عَنْ عَصُولِهَا
وَتَطْلَعُونِي عَنْ عَاقِبَةِ مَزَاجِكُمْ الشَّرِيفِ وَفِرَاقِكُمْ شَاقٍ عَلَى الْأَجَابِ
وَالْحُدَامِ وَاللَّهِ مَعَكُمْ أَيْنَمَا كُنْتُمْ -

تَمَّتْ عِنْدَ الْعَبْدِ الْمَذْنُوبِ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْسَنِ اللَّهِ خَانَ تَائِقِ عَلِيِّ رُؤْمِكُمْ جُونَ سَنَةِ ١١٩١ هـ

رَبِّهِ مَّا كَتَبَهُ إِلَى الْمُحِبِّ الْفَاضِلِ مُؤَلَانَا عَبْدِ اللَّهِ الْعِمَادِي

سُخْبَةِ الْأَحْبَابِ وَزَيْنِ الْفَضْلِ أَمْرًا وَلَا الْبَابِ مُؤَلَانَا عَبْدِ اللَّهِ الْعِمَادِي
سَلَّمَ اللَّهُ وَعَافَاهُ وَلَا نَالَ رَافِلًا فِي حُلِّ السَّلَامَةِ وَالْكَرَامَةِ فَاتْرَابًا
نَالَ أَهْلَ الْفَضْلِ وَالْإِسْتِقَامَةِ وَبَعْدَ فَقْدِ بَرَهَةٍ مِنَ الْأَيَّامِ
وَلَمْ يَنْتَشِرَتْ مِنْ جَنَابِكُمْ بَخِيرٌ وَلَا كَلَامٌ فَالْمَرْجُومِ مِنَ اللَّهِ أَنْ تَكُونُوا
بَخِيرٌ وَعَاقِبَةٌ وَالْمَوْجِبُ لِحَقِّ بَرَهَةِ الْأَلْفَاظِ إِلَيْكُمْ فِي كِتَابِ تَرْجُمَةِ
شَيْخِنَا الشَّيْخِ حَسِينِ الْمُحَدِّثِ الْأَنْصَارِيِّ الشَّهِيدِ بِبَيْتِ حَسِينِ عَرَبِ
طَلْرِ حِرْوَانِ تَشْرِيفُونَا بِكِتَابَةِ هَذِهِ التَّرْجُمَةِ وَتَجَلُّوْهَا فِي الرِّسَالَةِ الْمُفْخَمَةِ
الْمُسَامَاةِ بِالْبَيْكِيَانِ وَهَذَا الْكَمُّ عَلَيْنَا مِنْ جَمَلَةِ الْإِحْسَانِ وَشَيْخِنَا الْمُدْرَجِ
مَشْهُورٍ وَمَعْرُوفٍ فِي جَمِيعِ أَقْطَارِ الْهِنْدِ وَإِذَا تَمَّ طَبْعُ هَذِهِ التَّرْجُمَةِ

فارسوا اليها منها ثلاثة لبعض احبابنا، واذا وصلت اليكم هذه
الترجمة اخبروني عن وصولها اليكم حتى يطمن الخاطر ذلك
ولا زلتم في حفظ الله وعونه والسلام

العلامة المحدث الشيخ حسين الانصاري الخزرجي القضاة

شيخنا العلامة المحدث الشافعي الذي ليس له نظير بارض الهند في
علم الحديث وهو حسين ابن محسن الانصاري الخزرجي رضي الله عنه
يعني انه من ذرية سعد بن جادة الخزرجي الانصاري ولا نصبا
قبيلتان الاوس والخزرج وهما ابنا حارثة واصله من المدينة المنورة
وانتقل بعض اجلاده المسمى بعمر من المدينة الى ارض اليمن في بلدة
يقال لها ثيبا من اعمال جيزان وهي بلدة بساحل البحر وكان
كثيرا اولاد منهم والدا الشيخ حسين القاضي محسن بن محمد انتقل
من مدينة ثيبا الى مدينة زبيد من ارض اليمن لتحصيل العلوم
اخذ العلوم كلها من علماء زبيد منهم شيخ الاسلام السيد عبدالكريم
ابن سليمان وغيره وبعد الفراغ من تحصيل العلوم كلها اصار
قاضيا في بلدة حديدة ولم يزل على منصب القضاة اربعين
سنة الى ان مات وكانت ولادة شيخنا الشيخ حسين بن محسن في
شهر جمادى الاولى لاربعة عشر ليلة خلون منها سنة الف وثمان مائة وخمسة
عشرون ^{١٢٢٥} هـ

له قدم شيخنا الشيخ حسين سنة ١٣٢٤ من الهجرة القديمة في هجره قال رضي الله عنه

من الهجرة النبوية في حديده من ارض اليمن وهي بلدة بين قمران
 وعدن وحصل العلم بقراءة المروعة عند السادات الاهدليين
 الاهدليين نسبة الى جدهم الولي الكبير علي ابن عمر المكنى
 بالاهدل، واخذ شيخنا علم الحديث والفقاه في مذهب الشافعي
 عن السيد العلامة حسن بن عبد الباري الاهدل، ثم انتقل الى
 مدينة زبيد وحصل العلم عن مفتيها السيد العلامة سليمان
 ابن محمد بن عبد الرحمن، ثم انتقل الى مكة المشرفة وحصل العلم
 ايضا عن الشريف الحافظ محمد ابن ناصر الحسيني الحازمي، ثم تلمذ
 ايضا على الامام الحافظ احمد ابن الامام الحافظ محمد ابن علي
 شوكاني وبعد فراغه من تحصيل العلوم شرع في التدريس في حياة
 مشائخين مذكورين وكان طلبة العلم يقصدونه من كل جهة،
 ثم ان توجه الى بلدة بهوفال بملاقاة اخيه القاضي زين العابدين
 في حياة المرحومة النواب سكندما بيكم واقام في بهوفال سنتين
 ثم رجع الى حديده ولما ارادت سكندما بيكم التوجه الى الحج طلبت
 الشيخ من حديده ليتوجه معها فذهب معها الى ان فرغت
 من الحج ورجع معها الى بهوفال واقام هناك سنة ثم رجع الى
 حديده ثم صار قاضيا في بلدة اللحية من ارض اليمن واقام مدة
 عشر سنين وهي بلدة متصلة بقمران، ثم انتقل من اللحية الى
 بهوفال من ارض الهند سنة الف ومائتين واربع وتسعين من الهجرة

النبوية على صاحبها افضل التسليم والتمحيه في ايام رياسة الرحومة
 النواب شاهجهان بيگم بسبب ما وقع بينه وبين الباشا احمد
 حاكم اليمن في مقدمته اللؤلؤ وهي قصة طويلة حاصلة ان الباشا
 المذكور سأل عن اللؤلؤ الذي يخرج من البحر هل يجوز اخذ المحصول
 عليه شرعاً فاجابه الشيخ بان الشرع لا يحكم بجواز ذلك فشد على الشيخ
 وهدده وامر بحبسه في السجن مدة ثلاث ايام ثم دعاه وهدده
 وشد عليه والشيخ صابر على ذلك ولم يساعده على ما يريد وكانت
 مشاهرة شيخنا المدوح في بهو قال باسمه خاصة مائة روبيه و
 الاولاده لكل منهم ما يقوم بحاجته واشتغل شيخنا حسين في ارض
 بهو قال بدرس الحدِيث من جهة النواب شاهجهان بيگم وحل
 اليه الناس من كل جانب وبلغت تلامذته فوق الالف منهم النواب
 صديق حسن والفاضل البارع ولانا محمد بشير السمسواني والمولوي
 سلامت الله والاديب الكامل والشاعر الفاضل المولوي محمد طيب
 الملكي الاصل المتوطن ببلدة رام فور والمولوي ذوالفقار احمد المولوي
 بديع الزمان الحميد البادي والمولوي شمس الحق العظيم ابادي
 الذي شرح سنن ابى داود واولاده عشرة منهم خمسة ماتوا غداً
 وخمسة احياء منهم ولده الاكبر حافظ الاديب الشاعر الحداد
 محمد بن حسين والفاضل الفقيه الحنفى المحافظ عبد الله بن
 حسين وهو من اجابى سلمه الله تعالى والمحافظ زين العابدين

ابن حسين - وحسن بن حسين وهو الآن مشغول بتحصيل العلوم
 عند والده وغيره وأحافظ داود بن حسين وهو رجل شاب
 له اليد بالشعر والانشاء في اللسان الهندي وأستاذي الممدوح متون
 له الآن ببلدة بهو فال أحسن الله له الحال والمال وهو الآن
 عند الرثيمة المفحمة النواب سلطان جهان بيكر والية بهو فال
 زاد الله قدرها وله عندها مكان عظيم وله فتاوى ومؤلفات كثيرة
 وقد حضر بتبفضله تعالى في درسه وتشرفت بذلك مع شريكي
 جيبى وصديقي المولوى محمد جيب الرحمن خان الشرانى و
 قرأت صحيفه البخارى عليه وفقنا الله جميعا لما يرضاه وسلك بنا
 طريق النجاة والحمد لله رب العالمين وصلى الله على خير خلقه
 سيدنا محمد خاتم الانبياء والمرسلين وعلى آله واصحابه جميعين
 فقه بلسانه وكتبه يبتا انه العبد المذنب محمد حسن الله خان
 نايب كان الله له ابن المرحوم المولوى محمد نصر الله خان
 بها در صدر الصدور الدهلوى ثم الاكبر ابا دى بتاريخ
 يوم الاحد لاجل عشر يوماً بقين من ربيع الاول سنة
 الف و ثلاث مائة وسبع وعشرين من الهجرة النبوية

نثر اردو

منشی محمد احمد صاحب مہر ریخلف مرحوم جناب منشی امیر احمد صاحب
امیر مینائی کے نام

روضتہ لجدود و دقتہ لحد مجبی کرمی منشی محمد احمد صاحب قمر سلمہ اللہ اکبر بعد
اہداسے سلام مسنون اخلاص مشون مدعا طرازی ہوں ہر چند بعد سافت مانع ملاقات
صوری ہو کر قرب عنوی امیری ہو امتداد زمانی نے میری نیاز مندی میں کوئی تغیر
پیدا نہیں کیا، کما قال ہے

مَا غَيَّرَ الْعَبَاءُ وَحُكْمًا تَعْرِفَهُ وَلَا تَبَدَّلَتْ بَعْدَ الَّذِي كُنْتُمْ أَنْتُمْ
اسید ہو کر آپ مع الخیر والعمالیۃ ہوں گے اگر کبھی کسی دور افتاد سے کو یاد کر لیا کیجئے تو
مخلص نوازی ہو میں آپ کی خدمت سے عالمہ دیوہ گوشا نقل مختلفہ میں مبتلا رہا،
کبھی انتظام املاک، کبھی ملازمت گورنمنٹ، کبھی بی اسے اور لا کلاس کی خود مدگی
کبھی سفر یورپ کا قصد اب درہن سے سلسلہ سب رہتزاری اور ادب عربی میں
مصرفیت ہو، برہنہ دار عطا اللہ کی تعلیم عربی نے مجھے پھر اپنی تکمیل کی جانب
متوجہ کیا، کلیات نظم و نثر فارسی مرتب ہو چکا ہو، قصائد کا آغاز ہو خلا انجام کو پہنچا،
اب برائے چند سے اب سخن گدازی بند ہوتا ہو، حضرت استاد مرحوم جناب امیر مینائی
کے سوانح اور ان کے کلام پر رد و لو کہنے کا ارادہ ہو، کام گو دیکھ پ اور فرید ہو، گزشتہ
اعانت احباب طے مرحلہ دشوار نظر آتا ہو، فرست مضامین سوانح پیش کرتا ہوں، اسکے

متعلق جو کچھ سراپا آپ ہم پہنچا سکیں دروغ نفاہیے، ہر شاعلی زندگی مرحوم آپ سے بہتر کون جان سکتا جو اہل البیت ادری عیافیہ اپنا وہ کلام جس پر صلاح ہو بھیجیے، میں بعد فرغ وہیں گزروں گا اور اگر یہ خلافت احتیاط ہو تو ہم حصہ صلاحوں کا اس طرح کہ اصل اور صلاح دونوں ہوں نقل کر اگر ارسال فرمائے جناب منشی صاحب مرحوم کے متنازلانہ کے نام و نشان سے مطلع کیجئے، ہم پور میں جو جامع تلامذہ کی ہوا اس سے بھی اس کام میں مدد ملی جائے، آپ تو جبرائیل کے توجہ سے تلامذہ کا جواب ثانی مل سکتا ہو، لیکن اگر دیر ہو تو اول صرت نام و نشان تلامذہ کی فہرست عنایت فرمائیے تاکہ اصل در رسائل کا آغاز ہو جائے، کام کو مشکل ہو مگر اندر کے نزدیک آسان ہو۔

فَوَكَّلْ عَلَى الرَّحْمٰنِ فِیْ لَمْرٍ كَآءٍ وَلَا تَرْغَبْ فِی الْعِزِّ یَوْمَ عَالِی الْطَلَبِ

فہرست مضمون میں تاخیر و ترمیم ترمیم و انعامہ جو کچھ آپ امیں احسان ہو، ہاں اور میرے تلذ کا ذریعہ جو سفارش نامہ نوشتہ اتازی حضرت محسن کا کو ردی نظر ہوا جو وہ اگر جناب منشی صاحب مرحوم کے کاغذات میں مل جائے تو ہمزور بھیج دیجئے۔ والسلام
اذا گروہ کل کرطہ ۱۳ اگست ۱۹۰۵ء

مضمون میں جناب مولوی محمد محسن صاحب قبلہ نظر کے

مفکر العالی

سلام کا نفاس النسیم تعظرت بہار و ضة الریحان والارض والورد
عرصہ ہوا والا لاندے نے مشرت کیا تھا، قصیدہ خندان اشتن کی نسبت جو ارشاد ہوا
وہ ہرگز اس متا بل نہیں شیخ کلام اساتذہ فارس اور شوق سخن نے اگر کوئی خوبی پیدا

کی ہو تو خیر میں ایک مدت سے قصد احراز سعادت پابوس کا کر رہا ہوں اگر حضور اجازت
 دیں تو ایک ہفتے کے لیے بعد ۲۰ اکتوبر کے حاضر خدمت ہوں، ترک شعر کی نسبت
 جو شکم ہوا وہ بجا ہی، قدر دان کہاں اب تو مخاطب صحیح بھی عدیم الوجود ہیں انشاء اللہ
 تعمیل ارشاد کردن گا، قصائد اور نثوی سے فانیع ہو کر اس کا ہش سے نجات ٹھانیگی،
 نوکری کی حالت یہ ہو کہ سب رجسٹری کی قائم مقامی ملتی ہو، مستقل عہدے صاحب
 انسپیکٹر جنرل کے ہاتھ میں ہیں اور وہ نہیں مل سکتے مگر با اثر سفارش سے،
 جوں کی تحریرات مقبول نہیں ہوتیں اب بھوپال سے کچھ امید کی جاتی ہے و علیٰ اس
 المتوکل علاقے کا حال اچھا ہے، فصل بھینڈا اچھی ہے، بندوبست میں اس ضلع کے لیے
 چند سال باقی ہیں، مولوی نور الحسن صاحب تو تعطیل میں کا کوری کو گئے ہونگے،
 اب حضور کا مزاج کیسا ہے، رخصت ہوتا ہوں اور آداب بجالاتا ہوں، نصف المذنب
 شاقب غفرلہ ووالدیہ، ۱۱ اکتوبر سنہ ۱۳۲۷ھ، از آگرہ۔

مولوی محمد حبیب الرحمن خان صاحب حسرت کے جواب خط میں

الحبيب المحترم النجيب والصدیق الاديب الاریب حفظه الله عن رجل

نامہ محبت ۱۹ اکتوبر کا لکھا ہوا پونچا، یہ پڑھ کر خوشی ہوئی کہ پنجاب کو ندوسے سہمہ رہی
 ہو، عجلت کتابت کی یہ وجہ ہوئی کہ اعز الاحباب مولوی حبیب الرحمن خان احسن
 جہانگیر نے تذکرۃ الفضلاء من زمرة الشعراء زبان عربی لکھنا شروع کیا ہے، اس
 مجموعے کے لیے صرف وہ اصحاب منتخب ہوتے ہیں جو عربی داں اور شاعر فارسی،
 عربی یا اردو کے ہیں اور جن کو مولف سے خصوصیت ہے اس قید کے ساتھ صرف
 دس بارہ شعراء کا کلام اور حال درج تذکرہ ہوگا، آپ کی تحریرات اور تالیفات دیکھ کر

موافقت کو دعویٰ الفت غائبانہ ہو اور وہ مجبور کرتے ہیں کہ میں اصرار کروں کہ آپ بھی اپنے
 قدم سے اس بزم احباب کی عزت افزائی فرمائیں، لہذا مکلف ہوں کہ اپنے کلام
 اور حالات سے مشرت فرمائیں، باقی محبت حبیب روترا فزوں ہے۔

بینی و بینات فی العجبة نسبة مستورة من اهل هذا العالم

ترجمہ طرائف خلاص ثاقب عفی عنہ از اگرہ ۲۲ اکتوبر ۱۹۰۷ء

صاحبزادہ بار محمد خان بہادر سی ایس، آئی، روزیر ریاست جاوہر کی
 خدمت میں تحریر ہوا

رافع اعلام العدل والانصاف خافض ظلام الجور والاعتساف وادامت المعالی

ہر چند بعض عواقب نے حاضر خدمت نہ ہونے دیا مگر ایسے سے جی چاہتا تھا کہ اپنے
 خیالات پریشان کا مجموعہ کسی وقت پیش کروں لیکن چونکہ اس میں ایک نئے خود نامی
 آتی تھی۔ آج تک طبیعت نے اجازت نہ دی، اب چونکہ زمانہ فریق تریب ہے لہذا وہ نسخہ ملاحظہ کے
 لیے بھیجتا ہوں، اگر وقت اجازت ہے اور دلچسپی اسکی سیر کے لیے دامن کشی کرے تو
 دو چار روز صحیفہ مرسالہ زیر ملاحظہ رہے، چونکہ یہ مجموعہ مکمل طور پر شائع نہیں ہوا ہے اس لیے
 حفاظت اور نگہداشت ضروری ہے۔

اس کتاب کے ارسال میں اس امر نے بھی مجھے جرأت دلائی کہ خان مغزرت آب

ملازم ملہام بہادر سابق جیلے محارم مناقب میں یہاں ہر کہ دمہ تر زبان ہو اور جن کی ذات
 گرامی واقعی نفوس قدسیہ سے تھی۔

قدمات قوم و ماماتے کا رھم وعاش قوم و ہم فیہا کاموات،

ان کو زیادہ شغف میں متین میں تھا پس ضرور ہو کہ ایسے ملکی لصفات بزرگ کی تعلیم پرستی

بمقتضاے الولد ستر لایبہ جناب کو بھی علوم مشرقیہ سے بہرہ وافی لاہو اور یہ مجموعہ
شاید دل کشی کرے کیونکہ

آن شعلہ کہ آفت بخشن و خار عشق است ہر سوختہ زین نشہ خردار نباشد

جاوہر، مرسلہ ۴، جولائی ۱۹۰۶ء

ویا جہ زبیرۃ لصرۃ والنحو التی الفہم الابی العزیز عطاء اللہ حسان
سلمہ اللہ المنان

محمدہ دستگیر، جمادی الثانی ۱۳۱۹ھ مطابق اکتوبر ۱۹۰۶ء میں جب
مؤلف بمقام تحصیل باہ ضلع آگرہ سب دستیار اور بر خوردار عطاء اللہ اعطاء اللہ علما
نافعاً و فہماً کاملاً مرے ہمراہ تھا تو وہ مجھ سے نخویر اور سلم الادب (انٹرنیس
کو رس عربی، پنجاب پڑھتا تھا، اُس وقت مجھے یہ فہرڈ محسوس ہوئی کہ مسائل صرف نخو
عربی اُردو زبان میں کھے جائیں اور اُس کو محفوظ کرادے جائیں تاکہ آسانی سمجھ میں
آئیں اور آئندہ فن ادب میں معین ہوں لہذا یہ مختصر معرض تالیف میں آئی۔ اس
رسالے میں دو باب ہیں اور ہر باب میں چند فصلیں۔

باب اول بیان صرف میں، اور اُس میں پانچ فصلیں ہیں، فصل پہلی بیان
انفال میں، فصل دوسری بیان ابواب ثلاثی و رباعی میں، فصل تیسری بیان تعلیلات
میں، فصل چوتھی بیان خواص ابواب میں، فصل پانچویں بیان فوائد متفرقہ علم صرف میں۔
باب دوم بیان نخو میں، اور اُس میں پانچ فصلیں ہیں، فصل پہلی بیان فوائد
متفرقہ علم نخو میں، فصل دوسری بیان حرمت عالمہ میں، فصل تیسری بیان عمل انفال میں،
فصل چوتھی بیان عمل اسماء عالمہ میں، فصل پانچویں بحث مستثنیٰ میں و ما و فیکہ الا باللہ

ایک عاشق مجبور کی زبان سے

آہ

دعا ہے سحر گویندی دارد اثر وحشی اثر می دارد اما کے شب بھران سحر دارد
 کیا میری اس تاریک شب کی سحر ہو گیا مجھے دعا کا وہ مخصوص وقت جس میں
 اثر تقسیم ہوتا ہے کبھی نصیب ہو گا
 حسرت اس کشتہ اندہ کی مایوسی پر جسکی کوشش سے نہ کچھ ہونہ دعا سچ کچھ ہو
 اعداء نو برس کی التجا سے کچھ نہ ہوا زبان دعا کرتے کرتے گھس گئی ناعمل بہرمان
 ہوں یہ کسی قاصد نے تسلی کی پیار غم مبتلائے مصیبت کی فریاد کون سنے باہر کشتگی بخت
 جو نہ دکھائے کم ہے۔

اے نسیم سحر کے خوشگوار چھو کو، تم حیرت من کے ذخیل اور ریزہ عشق سے
 باخبر ہو، کیا تم سے کوئی ابوس صال کچھ توقع کر سکتا ہے؟ کیا خاک مانوہ پر پھٹا را گذر ہوتا ہے؟
 کیا تم کو انکو بر تنہا سے پہلے کے واقعات کی کچھ خبر ہو؟ کیا کوئی دفا شیوہ اس کشتہ آتم
 کا دسارو عکسارتھا؟ کیا اسکی معصومیت کا تلو اقرار نہیں ہو؟ کیا اسکی بے لوث محبت میں
 تلو شک ہو؟ پھر اب کیا ہو گیا، کیوں میرے حال تباہ سے چشم پوشی کیوں ہو، میری
 غربت اور تنہائی، اسکو سطح گوارا ہوئی، میں تنہا کیوں ہوں، وہ باد فامیری آنکھوں سے
 کیوں نہاں ہو، کیا زمانے نے اس نقش دل فریب کو صفحہ ہستی سے مٹا دیا، اور اب
 اسکے نورانی پیکر نے غبار پریشاں کی صورت اختیار کر لی، کیا اب اسب وصال منقطع
 ہو گئی، کیا اب اس خیر مجرم کو اس عالم کثیف سے کوئی واسطہ نہ رہا، کیا وہ عصمت تاب
 فضل لطیف میں جلوہ گر ہو، خیر اب اگر مجھے سروکار نہیں تو جہاں کہیں بھی ہے

کس حال میں ہو، کیا میرے مصائب کی اُسکو خبر ہو، اُسکے فراق کے صدمے جو
 شب و روز میرے اطمینان کے دشمن ہیں کیا وہ اُن سے آگاہ ہو، ملاقات کیوں
 نہیں ہوتی، مانع کون ہو، سترہ برس کی صحبت و رفاقت خواب فراموش کیوں ہو گئی،
 جب ایک لمحے کی جُذائی گوارا نہ تھی تو اب یہ نو برس کی مفارقت کس دل سے
 اختیار کی، اسے پیار سے جھونکو جاؤ اور مجھے اُسکی خبر لا دو، یہ احسان تمہارا میں کہیں
 نہ بھولوں گا، عمر بھر کے لیے غلام رہوں گا، آہ، کوئی جواب نہیں کیا کروں کس سے
 کہوں، آخر کوئی بھی ہو جو جاے، اور میرا حال زارا اس کو سنائے، اُس کی خاک
 عنبر آگیں ہو، وہ خود کیوں خاموش ہو، با اتمہ رغبت پہ کدورت کیوں ہو، کیا
 حجاب ہو، نہ خط ہو نہ جواب ہو، اللہ پریری ذات بے نیاز ہے تیرے سامنے
 ہر مشکل آسان ہو، تو سلال مشکلات قادر تو انا ہو، تیرے لیے دعویٰ انا ولا غیر
 زیبا ہو، خاک پر تیری فرزانہ دانی، افلاک تیرے مطیع، نیم تیرے ایوان قدس کی
 چاروب کش، تسنیم و حیم تیرے منقاد، شجر و حجر تیرے حلقہ گوش، تو مسجود مجرب و بر تو غنی،
 تجھے کسی کی کیا پروا اگر باہن ہمہ بروری دیکھتائی تو اپنے بندوں پر اے باپ سے زیادہ
 شفیق، تیرا دلیہ رحمت ہر وقت موج زن تیرا حلم و حقوق عاصیوں کا پردہ مارا تو میری
 رہنمائی کر، مجھے اپنی طرف بلا، اور اس دودلی سے نجات دے، پریشانیوں دور درما،
 اور فرخ و سکون عطا کر، ثاقب المدعو با حسن اللہ خان،

مقدمہ اختیانیہ سرور

خاندان | شاعر نگین نوافشی ڈرگاسہکے صاحب سرور مرحوم ماہ پوس سنہ ۱۹۲۹ء
 مطابق سنہ ۱۳۴۸ھ سخی قبضہ جہان آباد ضلع سیلی بھیت میں پیدا ہوئے۔ سرور کے والد

حکیم پیارے لال صاحب قصبہ جہان آباد کے رُو سا میں سے ہیں اور زمینداری
و مطب و جہ معاش ہو، وہ ڈسٹرکٹ بورڈ کے ممبر بھی ہیں۔

تعلیم | جناب سرور نے مدرسہ تحصیل جہاں آباد سے ڈی اے کا امتحان پاس کیا،
پھر انگریزی ڈی اے کے امتحان میں شریک ہوئے، اور بطور خود انگریزی میں انٹرمیڈیٹ
کلاس کی استعداد بہم پہنچائی، مولوی سید کریمت حسین صاحب بہار تخلص سے
فارسی کتابیں پڑھیں، اور فن شعر میں بھی اُنھیں سے اصلاح لی، کچھ عرصے کے
بعد حضرت بیان دین ذاتی میرٹھی کے کلام کو پسند کیا اور اپنے آپ کو اُن کا شاگرد
معنوی سمجھنے لگے، وہ پہلے دشت تخلص کرنے تھے پھر سرور تخلص قرار پایا۔

معاش | وہ کچھ عرصے تک ایک رئیس ضلع بجنور کے صاحبزادہ کی تعلیم پر مامور اور
دو تین سال تک رسالہ زمانہ کا پرنس کے دفتر میں منبجور رہے، بعد اُسے اپنے وطن جہاں آباد
میں آ کر مطب شروع کیا مگر اُس کو وجہ معاش قرار نہیں دیا، جب کبھی کوئی مریض نفس
کے قبول کرنے کے لیے اصرار کرتا تھا تو کہہ دیتے تھے کہ تھوڑی سی شراب لے آ۔

اخلاق و عادات | سرور حرم متواضع، نیک طبیعت اور راست باز تھے، اور شعر و سخن
ہر وقت اُن کی دستگیری کا شغل تھا۔ اُن کے حالات سے معلوم ہوتا ہے کہ وہ نہ بڑے
ذی علم تھے، نہ بڑے صاحب ثروت و جاہ اور نہ کوئی معزز عہدہ دار تھے، لیکن
شاعر کو ان میں سے کسی چیز کی احتیاج نہیں ہے، وہ عالم خیال کا بادشاہ ہوتا ہے اور
کسی کی دولت و ثروت کی اُس کی نگاہ میں کوئی وقعت نہیں ہوتی، پھر اُس کی
روح کے لیے اپنی کرشمہ سازیوں کی وہ رنگینیاں پیش کرتی ہے جس سے اُسکی زندگی
خوشگوار اور اُس کا وقت بہار بنجراں بن جاتا ہے اور اہل دانش اُس مہبط انوار قدسی

کو اپنے سر آنگھوں پر جگہ دیتے ہیں، لیکن اگر سخنور صاحب علم و فضل بھی ہو تو اس کا کیا پوچھنا ہو۔

رحلت | جب سے اُن کی اہلیہ اور اُس کے بعد اُن کے اکلوتے بیٹے نے جو سات سال تک آغوشِ سرور میں پرورش پاتا رہا، مفارقتِ دائمی اختیار کی اُس وقت سے سرخو اس نشا، فانی کے عیشِ راحت کو رخصت کر دیا تھا اور دنیا کے کاروبار کی وہ کوئی پروا نہ کرتے تھے، البتہ اس تنہائی اور سبکی کے ایام میں شاعری اُن کی مونسِ دلیق تھی۔ مگر فنِ سخن کے ساتھ کجختِ شراب بھی غمِ غلط کرنے کے لباس میں اُن کی صاحبِ ہو گئی جس نے بالآخر خیزاتِ بھنب کی صورت اختیار کی اور وہ ۳۲ نومبر ۱۹۱۷ء کو بیمار ہو کر ۲ دسمبر ۱۹۱۷ء کو ۳۳ سال کی عمر میں بقیہٴ پیری بھیتِ جہان وہ اپنے بھائی منشی مصری لال صاحب درما کے پاس مقیم تھے راہی ملک بقا ہوئے۔ افسوں! سرور سا فونہال گلزارِ سخن صرصر فنا کے ایک جھونکے سے پڑمردہ ہو گیا، اور ایسے گوہرِ آبدار کو دستبردِ زمانے نے ہر دم سے چھین لیا، جانِ مرگی کا داغِ خدا دشمن کو بھی نہ دکھائے، پھر ایسا بلبل ہزارستان چار روز کی بیماری میں ہنستا بولتا دقتِ نقابِ احتجاب میں چھپ جئے وہ زخمِ ہی جبکا التیام ممکن نہیں، سرور نہیں گئے، سوز و گلاز کا ہوش و دردا فسونِ افسانہ ساتی و سپانہ، حسرت و عبرت، طریقت و معرفت کی مجلسوں اور ہنگامہ آرائیوں کو درہم و برہم کر گئے آہ! (ذرا تمہ)

یہ نقشِ پاتِ عزیزانِ نازک کوس رحیل یہ کب کہ دھر کو گیا کارواں نہیں معلوم
حالتِ مرض میں شراب کی احتیاط کی جاتی تھی، جب ایک روز خذنگار نے

بجائے شراب مرحوم کو پانی کا گلاس دیا، تو ہنسنے اور کہنا ہے

بجائے دیا پانی کا اک گلاس مجھے سمجھ لیا مرے ساتی نے بدحواس مجھے،

جناب سرور کی وفات کا ماتم صاحبان اخبار اور اڈیٹرین رسائل نے کیا، شعراء

نے ان کی وفات پر فوسے اور قطعات تاریخ ارتحال موزوں کیے۔

شاعری اپڈٹ دیا شکر نسیم کے بعد اب تک کسی شاعر کو فرقہ ہندو میں یہ مقبولیت

نصیب نہیں ہوئی، ابتداء میں ان کا کلام اخبار انیس ہند میرٹھ میں شائع ہوتا رہا،

اُسکے بعد رسالہ اُردو سے معلیٰ و مخزن کو ان کی نظم نے زینت دی اور زمانہ کے لیے

تو سرور نے اپنے آپ کو وقف ہی کر دیا تھا، رسالہ ادیب کی عمر بھی ایک سال کی ہو

اس میں بھی مرحوم نے گل افشانی کی ہو۔ نیچر نظم اُردو کو جو گچہ پر فنیس آزاد مرحوم اور

شمس العلماء حضرت خواجہ حالی مدظلہ العالی ہیں مگر سرور نے اُس کو ایشیائی شاعری

کی زگینی سے بہت کچھ دل آویز کر دیا۔

فارسی ترکیبیں وہ حُسنِ دُخوبی کے ساتھ اپنے اشعار میں کثرت سے استعمال

کرتے ہیں، اسکے سوا تشبیہات، بلیغ اور استعارات لطیف سُن کا کلام دلربائی کی

ایک خاص شان رکھتا ہے، سرور کی شاعری میں جوشِ طبیعت میں سوز و گداز اور بیان

میں تاثیر ہے، البتہ ”آہ“ کا بہت استعمال کیا ہے، بلکہ یہ غلط نہیں ہے کہ شعر میں کمی الفاظ کو

بلا ضرورت بھی اسی لفظ سے پورا کیا ہے کہیں کہیں کچھ اور کمزوریاں بھی نظر آتی ہیں

جن پر ہم نے صفحات آتیمہ میں انتخاب کلام کے وقت خطِ لطیف چن دیا ہے، مگر جب ہم دُور

شاعری یعنی جذبات و داررات خیالات کی فراوانی، مضامین متنوعہ پر قدرت نظم اور

اصنافِ سخن پر تسلط کی کیفیت ملاحظہ کرتے ہیں اور ان کا کلام پڑھتے ہیں تو کمزوریاں

ہمارے سرور میں خلل انداز نہیں ہوتیں بلکہ حسن معافی ہم کو ان کے احساس ہی کی فرصت نہیں دیتا۔

تعب ہو کہ وہ ایسے مقام میں پیدا ہوے جبکی آب و ہوا میں شاعری کا نشوونما کچھ کم غیر ممکن تھا، تو ہاں شعر و سخن کا چرچا تھا اور نہ کوئی علمی سوسائٹی تھی پھر جتنا سرور کی لیاقت علمی بھی کوئی غیر معمولی نہ تھی ان حالات پر نظر کر کے ان کی سخن پروری اور لکت پر دازی ایک معجزہ معلوم ہوتی ہے۔

اس تمام ترقی کا سبب سوا اسکے کچھ اور سمجھ میں نہیں آتا کہ انھوں نے اساتذہ دہلی کے کلام کا مطالعہ خوب غور سے اور بار بار کیا، اور صحیفہ فطرت پر بھی وقتاً بوقت وقت نگاہ ڈالتے رہے، اور سب سے زیادہ وہ اس بات میں خوش نصیب ہوئے کہ نیچر نے ان کو شاعر بنانے میں سخل نہیں کیا، بلکہ فیاضی سے در دو پیش سوز و گداز کی دولت عطا فرمائی۔

غزل گوئی کی جانب انھوں نے توجہ نہیں کی مگر کوئی نظم ان کی ایسی نہیں ہو جسکو غزل کی رنگ آمیزی نے شوق نہ بنا دیا ہو۔ افسوس ہو کہ سرور کی عمر و فانی کی در نہ یہ تمام حاسن سخن پایہ تکمیل کو پہنچ جاتے۔

ہندو اور مسلمان دونوں نے ان کے کلام کی داد دی اور نیر دونوں گروہ انکی مرگ بے ہنگام کے ماتم میں شریک ہیں۔ کون کہہ سکتا ہو کہ آئندہ مناظر قدرت تیرگی عالم اور وطن پرستی پر ایسی دلکش سخن طرازی پھر دیکھنے اور سننے میں آے گی۔

اب ہم سرور کے کلام کا نمونہ جو انھوں نے بعض مقاصد مختلفہ پر لکھا ہے، ہر ہر ناظرین کرتے اور ان کو دعائے خیر سے یاد کرتے ہیں۔ علی گڑھ، مارچ ۱۹۱۱ء

دیباچہ خطوط منشی امیر احمد معروف بہ مکتوبات امیر منیانی

محمدہ تعالیٰ وفضلہ و نسلک علی خیر الوالدین، سنہ ۱۳۲۸ھ سے مین بذریعہ

اعلانات قندپارسی، زبیرۃ الرسائل (یہ دونوں ماہواری رسالے تھے جن کو میں لکھتا

ا کرتا تھا) اور دوسرے علی علی سبیل التواتر والتوالی اس امر کے درپے رہا ہوں کہ استاذی

جناب منشی مفتی امیر احمد صاحب مرحوم کا مجموعہ نثر کسی طرح مرتب ہو جائے،

جو بے پروائی استاذ کے صاحبزادہ دن علی الخصوص منشی محمد احمد صاحب

اکبر جناب مرحوم (جن سے تعارف کے سوا ایک طرح کی خصوصیت بھی ہے) اور مرحوم

کے تلامذہ حضرت علیل وغیرہا سے اس بارے میں ظہور میں آئی اس کا بیان دل

خون کن ہوا ان احباب نے کوئی تحریر استاذ مرحوم کی مرمت نہیں کی بلکہ سچ یہ ہے

کہ بعض نے تو میرے خطوط کا جواب تک نہیں دیا۔

اس بے پروائی کے ساتھ جب جناب مرحوم کا خلق اور محبت یاد آتی ہے تو

زمانہ آنکھوں میں تیرہ دتا رہ جاتا ہے، ایسا کوئی عریضہ میں نے استاذ کی خدمت میں

نہیں بھیجا جس کا جواب نہ دیا ہو۔ اور کوئی ایسا مسئلہ فن شعر کے متعلق دریافت

نہیں کیا، جس کی جانب توجہ فرمائی ہو۔

شکوت و ما شکو لی لمثلی حادۃ و لکن تفیض الکاس عند امتلائها

پس جو خطوط حضرت نغز کے ہم ہو سکے انھیں کو غنیمت سمجھ کر مجموعہ مرتب

کرتا ہوں، ارباب فن ملاحظہ فرمائیں گے کہ استاذ کو سبب ریاض سے کیا مسانت اور

سلامت بیان عطا ہوئی ہے۔

جب

مجھے اس امر کا ظاہر کرنا ضرور ہو کہ اس مجموعے کی ترتیب نتیجہ ہے مولوی محمد علی صاحب

شروائی ابقاء اللہ تعالیٰ وسلم کے مسلسل تقاضوں کا، اور نہ مجھے کہ جو فن شعر سے
محبوب کو دواعیٰ کر چکا ہو کسی تالیف و تصنیف کی امید رکھنا عبث تھا، مزید برآں
پہلے اپنی حالت اور تھی اب کیفیت اور ہوا آلام گونا گوں، کاہشیں، وز افزوں
جب یہ صورت ہو، تو تالیف کی کیا ہمت ہو پھر یہ آفت کہ جو کیفیت ایک مدت
سے طاری ہو تجربے نے اُس کے تغیر کو غلط ثابت کیا، اُس یا س ہو گئی کماقت
ویران دل کسی سے بسا یا نہ جائے گا اس گھر میں اب چراغ جلا یا نہ جلے گا

و قد قال الحسین بن مطیر

لقد كنت جلدًا قبل ان توقد النوى على كبدى جملًا بطيخًا خردها

وقد كنت ارجوان تموت صبا بتي اذا قدمت ايامها وعمودها

فقد جعلت في حبة القلوب الحشا عهدا للهوى تولى بشوق بعيدها

جناب سید زار حسین صاحب زاہد نے نظر ارسال کیے اور یہ غالباً نہ محبت بھی صرف کئی

سہ الجبل للشدید القوی والجمیع حجۃ وہی النار الموقد، والضمیر فی حمتھا لہ
ترجمہ تحقیق میں ایک مضبوط شخص تھا اس سے پہلے کہ میرے جگر پر فرائی ایک بھر کئی آگ
جو بہت زہر میں کھبتی ہو زرد شن کرے ۱۲

سہ ترجمہ، اور مجھ کو امید تھی کہ میرا عشق مر جائے گا جاتا رہے گا جبکہ اس کے دن اور زمانہ
بصیغہ جمع آئے گا یعنی مرے اور نائل ہو جانے کے دن اور زمانہ، یا جب کہ اس کے دن اور
زمانہ پیمانہ ہو جائے گا ۱۲

سہ حبة القلب هي العلقة السوداء في جوفه، العهد جمع عهد و هي مطر
اول السنة - تولى مد کیا جاتا ہو۔ ترجمہ سوائس عشق نے میرے سیدے قلب اور
اعضائے بلطنی میں، باران محبت برسا یا جو سبب شوق عظیم کے اسکو لوٹا لانا ہو مد کیا جاتا
ہو یا مکرر برسا یا جاتا ہو ۱۲

کہ مرحوم کے کچھ حالات لکھ کر مرحمت فرمائے۔ جناب سید فضل الحسن صاحب حسرت موہانی
 بی اے ایڈیٹر اردو سے معلیٰ نے اپنے پیش قیمت رسالے میں وقتاً بعد وقت جناب مرحوم
 کے خطوط مجھے لیکر شائع کیے جس سے استاذ کے تلامذہ اور احباب میں فی الجملہ تشوین
 پیدا ہوئی اور کسی قدر سرمایہ بہم پہنچا۔ میں ان صاحبوں کا دل سے شکر گزار ہوں
 جناب برہم، حضرت کوثر خیر آبادی، جناب قاضی محمد خلیل صاحب حیراں
 حضرت طاہر فرخ آبادی، محبی مولوی نور الحسن صاحب بی اے، ال ال بی،
 خلف اکبر جناب قبیلہ استاذی داستاز العصر حسان، لہند مولوی محمد حسن صاحب کوردی
 طالب اسد شراہ، مولوی اعجاز حسن خان صاحب اور حضرت شہیر کا بھی جنھوں نے ابلاغ مکتوبات
 مضائقہ نہیں فرمایا شکر یہ ادا کرتا ہوں۔

واضح ہو کہ اس مجموعے کی ترتیب اگست ۱۹۰۷ء میں کی گئی تھی مگر خطوط اور
 سوانح استاد کے انتظار میں اب نومبر ۱۹۰۷ء میں بہت کچھ ترمیم اور اضافے کے بعد
 شائع ہوتا ہو۔

اس کتاب کا تاریخی نام خطوط منشی امیر احمد ہے۔

میرا قصد تھا کہ صرف یہ خطوط کتابی حیثیت میں شائع کیے جائیں کہ جن میں
 یا ادب کی رنگینی ہو یا فن شعر کے متعلق کوئی نکتہ، بحث یا کوئی بات ہو مگر شمس العلماء نے
 حضرت مولانا شبلی نعمانی دست افزاستم نے فرمایا کہ نہیں تمام تحریریں جو مل سکیں بلا
 ترک و حذف درج کی جائیں کیونکہ مصنف کے فقرے فقرے اور لفظ لفظ سے اس کے
 حالات، خیالات، ذکاوت اور طبیعت کا پتا لگتا ہو، پھر ایسے خط جن میں انشا کی رنگینی
 یا بحث فن ہو بہت کم مل سکے، پس جو کتاب ترتیب استاذ مرحوم کے مجھ کو بہم پہنچے ہیں وہ سب

شایع کیے جاتے ہیں۔

مخفی نہ رہے کہ بعض اصحاب نے مجھے اس امر پر مجبور کیا کہ مکتوبات کی ابتدا سوانح مرحوم کے سوانح اور ان کے کلام کے ردیوسے کی جائے، اس میں مشکل یہ واقع ہوئی کہ جو خط میں نے استاد کے فرزند اکبر منشی محمد احمد صاحب کو طلب حالات مرحوم لکھا اسکی جانب اٹھوں نے کوئی توجہ نہ کی، خیر جناب زاہد نے کچھ حالات دئے مجھے لکھ بھیجے اور خود میں نے بعض سوانح متفرق رسائل اور تذکروں سے لیکر مختصر اور ضروری سوانح مرتب کر دی۔

کلام پر ردیو کرنے میں یہ دقت محسوس ہوئی کہ اول تو میں بے بضاعت پڑھنے کا بل الفن اور اپنی ہی استاد کے نتائج فکر پر نکتہ چینی کرنا بڑی دشواری کا سامنا تھا مگر چارنا چار کرنا پڑا، امید ہے کہ انصاف گزیرین طبایع انصاف کریں گے،

۱۔ راقم کی شاعری کی ابتدا جناب قبلہ حضرت محسن کا کوردی سحر کی خدمت میں ہوئی، پھر جب میں ۱۸۸۷ء میں ملازم ہو کر کام پور گیا تو حسب سفارش جناب محسن چند اردو و عربی جناب منشی ابلیخ صاحب مرحوم کو دکھانے کا اتفاق ہوا، اُس کے بعد آگرے میں فارسی نظم اور عربی نثر کی طون میدان خاطر زیادہ ہوا اور مقبول سرمایہ کلام کا جمع ہو گیا جو کسی وقت انشاء اللہ تعالیٰ شایع ہوگا۔

میں پوری میں جب میں استاذی حضرت محسن کی خدمت میں حاضر ہوا کرتا تھا تو اس وقت مولانا ممدوح کے والد ماجد جناب مولوی حسن بخش صاحب مرحوم بقید حیات تھے، ان سے میں شش سوچ جامی پڑھتا تھا، میری عمر اس وقت بارہ حیرہ سال کی تھی، حضرت مولوی حسن بخش صاحب نے مولانا حسن علی صاحب محدث لکھنوی سے فقہ، حدیث اور تفسیر کی تکمیل کی تھی، اور جناب مولانا حسن علی صاحب صاحب شاگرد رشید فخر المحدثین حضرت مولانا شاہ عبدالعزیز صاحب دہلوی رحمۃ اللہ علیہ کے تھے۔ راجہ کنڈن لال اشکی نے جو لکھنؤ کے عائد سے تھے کتاب سوانح میں جن اہل علم سے اپنی ملاقات کا تذکرہ فرمایا ہے اُس خصوص میں مولوی حسن بخش صاحب مرحوم سے پہلی ملاقات کا مقام میں پوری ذکر کیا ہے۔ ثاقب

وانا العبد للستهما اقل الانام كثير المعائب الراجي رحمة الله الواهب محمد حسن الله
خان تاقب الحسن الله اليه على گدھے، نومبر ۱۹۱۷ء

(نزہیل دہلی)

مقدمہ میناے سخن

داسوخت میں شاعر ابتداءً اپنی بیگانگی عشق و محبت سے پھر گرفتار بلانا ہونا
بیان کرتا ہے، پھر کسی محبوب پر فریفتہ ہوتا ہے اور ایک مدت تک مصائبِ آلام
فراق جھیل کر کامیاب صال ہوتا ہے، چند روز مسرور رہتا ہے، پھر اغیار یا اقرباے
معشوق خلل انداز ہوتے ہیں اور محبوب کج ادائیگی کرنے لگتا ہے، عاشق کو یہ بات
ناگوار ہوتی ہے، معشوق سے ازراہ طنز و تشنیع کہتا ہے کہ تجھ سے زیادہ حسین تلاش کرو
جو میرا مطیع ہوگا اور ہر وقت میری مدارات میں مصروف رہے گا، اس وقت تو شرمندہ
ہوگا اور اپنے جو رجحان پر نادم۔ غرض شاعر انھیں مضامین کو طویل دیکر داسوخت
کو نام کرتا ہے۔

فارسی میں وحشی نیردی نے داسوخت کی ابتدا کی اور غالباً اسی پر اس
مضمون کا خاتمہ بھی ہو گیا۔ کیونکہ کسی اور شاعر کا فارسی داسوخت دیکھنے میں نہیں آیا۔
اُردو زبان میں پہلے پہل داسوخت سلطان عالم و اجد علی شاہ بادشاہ اودھ
کے عہد میں امانت لکھنوی نے پھر ماری لال نے لکھا، اُس کے بعد تقلیداً اور شعرا نے
بھی چند داسوخت لکھے مگر اب غرض سے یہ مضمون تروک ہو گیا ہے، اس مجموعے میں
داسوخت نتیجہ فکر سخنور عالی نظر حضرت امیر مینائی علیہ الرحمۃ ہیں، استاد امیر پڑے
پایہ کے شاعر تھے، آپ ۱۶ شعبان ۱۲۷۲ھ روز دوشنبہ ۱۲ شعبان ۱۲۷۲ھ میں پیدا ہوئے۔

اودھ بیت السلطنۃ لکھنؤ میں پیدا ہوئے،

درسیات کی تحصیل علماء فرنگی محل اور دیگر علماء نامور مثل حاجی مفتی محمد

سعید صاحب مرحوم مراد آبادی کی خدمت میں کی تھی، قبل غدر ۱۸۵۷ء

ایک دیوان مرتب فرمایا تھا جو اُس جنگ کے میں تلف ہو گیا، دربار شاہی میں بھی

رسائی تھی بعد ایاں غدر ۱۸۵۷ء میں نواب یوسف علی خان بہادر تخلص بہناظم

مسند آرا سے ریاست رام پور نے طلب فرما کر حاکم دیوانی جبکہ لقب مفتی عدالت

تھا مقرر کیا۔ نواب ناظم کی رحلت کے بعد اُن کے فرزند اور جانشین خلد آشیان

نواب کلب علی خان بہادر نے بہت کچھ قدر دانی فرمائی اور تلمذ اختیار کیا، سوہ

بریں رام پور میں جناب امیر نے عزت و آبرو اور عیش و راحت کے ساتھ بسر کیے

آخر میں حسب الطلب فرماں فرمائے دکن ۱۰ جادوی الاولیٰ ۱۸۵۷ء کو وارد

حیدرآباد ہوئے اور ایک مہینے نوروز کے بعد بتاریخ ۱۹ جادوی الاخریٰ ۱۸۵۷ء

شہر مذکور میں انتقال فرمایا۔

نہایت نیک نہاد، متعبد و متواضع بزرگ تھے، آج تمام ہندوستان

اُن کو فن شعر میں استاد مانتا ہے، علاوہ دیگر تالیفات و تصنیفات کے تین دیوانوں

کے مالک ہیں جناب باری غزاسمہ اظل فردوس بریں فرمائے۔ چند بند از سحر

کے اس مقام پر بطور نمونہ درج ہوتے ہیں۔ مرقومہ و کٹوریا کالج، گوالیار، ۱۸۵۷ء

خواجہ حالی مرحوم کا کلام فارسی و عربی

حضرت مولانا خواجہ الطاہر حسین صاحب حالی مرحوم فرزند خواجہ بزرگ بخش

صاحب مغفوف حضرت شیخ عبدالصمد انصاری رحمۃ اللہ علیہ کے اخلاق سے تھے، مولانا کی

عمر نو سال کی تھی کہ اُن کے والد ماجد نے انتقال فرمایا، اول مولانا نے قرآن مجید حفظ کیا، پھر فارسی شروع کی، جب فارسی سے طبیعت کو فی الجملہ مناسبت پیدا ہو گئی تو عذنی کا شوق ہوا مگر نیز کتب درسیہ تمام نہونی تھیں کہ اُن کو شادی پر مجبور کیا گیا، سترہ برس کے سن میں اُن کا عقد ہوا اور اب اُن کے اعزہ تلاش ملازمت کے لیے متقاضی ہوئے مگر چونکہ تحصیل علم کا شوق غالب تھا وہ اُن سے روپوش ہو کر دہلی چلے گئے جہاں اُنھوں نے جیسا کہ رقم سے خود بیان فرمایا تھا جناب مفتی صدر الدین خاں صاحب آزرہ سے ڈیڑھ برس تک عربی کی کتابیں پڑھیں، نواب صدیق حسن خاں مرحوم آت بھوپال بھی اُنھیں اہام میں مفتی صاحب مرحوم درس لیتے تھے، مولانا نے اُسی زمانے میں مرزا غالب مرحوم سے فن شعریں تلمذ اختیار کیا۔

۱۸۵۷ء میں اُن کو قلیل تنخواہ کی ایک ملازمت کلکتہ ٹری میں مل گئی مگر ۱۸۵۸ء میں جب ہنگامہ غدر ہندوستان میں برپا ہوا تو وہ ترک ملازمت کر کے اپنے وطن پانی پت پل چلے گئے اور وہاں فضلا شہر سے بلا ترتیب خاص منطق فلسفہ تفسیر حدیث کا درس لیا، بعد چندے پنجاب گورنمنٹ بک ڈپو میں ایک اساعلیٰ مقرر ہو کر لاہور تشریف لے گئے جہاں اُن کو صلاح ترجمہ کی خدمت سپرد ہوئی یعنی جو ترجمہ انگریزی کتابوں کا اردو میں کیا جاتا تھا اُس کو وہ اردو سے محاورہ دروزرہ صلاح کرتے تھے، اس خدمت پر چار برس تک مامور رہے۔

چونکہ خدمت ترجمہ کے زمانے میں اُن کو انگریزی خیالات اور انگریزی علم ادب کی الجملہ ربط پیدا ہو گیا تھا، اس لیے ۱۸۵۸ء میں جب کیبل ہالراڈ ڈاکٹر

سرسنہ تعلیم پنجاب کے یار سے لاہور میں ایک ایسے مشاعرے کی بنیاد قائم ہوئی جس میں شعراء کو بجائے مصرعے طرح کے کسی مضمون خاص کا عنوان طبع آزمائی کے لیے دیا جاتا تھا تو اُس مجلس میں مولوی محمد حسین آزاد مرحوم اور مولانا حالی جدید شاعری کے رکن رکین تھے۔

لاہور سے وہ دہلی میں اینگلو اربک اسکول میں مدرس مقرر ہو کر شریعت لائے اور انھیں اہام میں لاہور حنفیہ کالج میں بھی آٹھ مہینے تک تالیق ہے لیکن چونکہ یہ خدمت اُن کے مذاق کے موافق نہ تھی اس لیے پھر برستور مدرسہ پر دہلی میں چلے آئے۔ ۱۸۶۷ء میں مولانا کا تعلق نواب محمد مصطفیٰ خان صاحب شیفیتہ رئیس جہانگیر آباد ضلع بلند شہر کی سرکار میں ہو گیا، نواب صاحب علاوہ کمال سخن کے قدر دان کمال بھی تھے، وہ مولانا کی نہایت قدر فرماتے تھے اور اپنے ساتھ شریک غزل گوئی کرتے تھے، چنانچہ اکثر فارسی غزلیں دونوں صاحبوں کی ایک ہی زمین میں ہیں، نواب شیفیتہ کے کمال کی نسبت مولانا ایک خط میں حافظ عبدالرحمن مرحوم پانی پتی المتخلص بہ تحسین کو تحریر فرماتے ہیں "ملازمت این یگانہ روشن طبع، آگاہ دل را از فتوحات غیبی می شمرد، ذہن ثاقب و فہم رسا و طبع جواد و خلق کریم و منکر صائب نظر عمیق برین پایہ کمر دیدہ شد، الحق فرشتہ را طبع کرشمہ سنج و خاطر سحر آفرین بخشیدہ بصورت انسان آفریدہ اند" جناب والد مرحوم مولوی محمد نصر السرخان بہادر صدر الصدور کو بھی نواب صاحب کے ساتھ خصوصیات تھیں اور وہ بھی اُن کے موصفت و مداح تھے، آٹھ نو برس تک مولانا نواب صاحب کے صوفیہ خدمت میں رہے،

۱۲۱ھ میں جب سر آسمان جاہ بہادر مدار المہام حیدر آباد کن علی گڑھ
 کالج کے ملا خط کو تشریف لائے تو مولانا بھی ہاں جو تھے مدار المہام صاحب مہرح نے بسلسلہ
 امداد مضفین معصم ماہور کا وظیفہ اُن کے لیے تجویز فرمایا، پھر جب مولانا ٹرسٹیان
 علیگڑھ کالج کے دفتر کے ہمراہ حیدر آباد گئے تو نواب مدار المہام بہادر نے معصم
 کا اضافہ کر کے سو روپے ماہوار اُن کا وظیفہ کر دیا، یہ وظیفہ اُن کی حیات تک جاری رہا۔
 وظیفہ مقرر ہو جانے پر اُنھوں نے مدرسہ دہلی سے استعفا دیدیا اور اپنے وطن کو چلے
 گئے اور قومی تصانیف میں تاحیات مشغول رہے۔

مولانا جہید شاعری کے باقی تسلیم کیے گئے ہیں اور اُن کا سدس قومی از رو
 شہرت و مقبولیت بمثل ہے۔

حکومت برطانیہ نے بھی اُن کے علم و فضل کی قدر فرما کر اُن کو شمس العلماء کے
 خطاب سے مخاطب فرمایا، مولانا صاحب تصانیف کثیرہ ہیں اور اُن کی کتابیں عمدہ اور
 نکتہ ندرہ ہیں، اُن کی تصانیف سے کلیات نظم اردو، حیات سعدی، یادگار غالب
 اور حیات جاوید وغیرہ چھپ کر ملک میں مشہور ہو چکی ہیں، فی الحال مولانا کا مجموعہ نظم
 و نثر فارسی، عربی، شائع ہوا ہے۔ اس مجموعے کے ملا خطے سے اہل نظر کو واضح ہو گا کہ جتنا
 مصنف کو زبان فارسی، عربی پر کافی قدرت حاصل ہے، وہ نظم و نثر فصیح و بلیغ لکھتے ہیں
 اور شانیت و رزانت اُن کے کلام سے ہویدا ہے،

مولانا کے اشعار میں حقائق و معارف کا عنصر غالب ہے، شوخی و زندی کے
 نمونے مولانا شبلی نعمانی کے اشعار فارسی میں ملیں گے۔ حضرت خواجہ عزیز الدین صاحب
 عزیز لکھنوی کا پایہ فارسیت بہت بلند ہے۔ مولانا کی عربیت کی داد اُدبائے مدنیہ منورہ

بھی دی ہو جیسا کہ حضرت مولانا شاہ عبدالغنی صاحب طہوی مجددی نقشبندی
نزہیل مدینہ طیبہ نے اُس قصیدے کی رسید میں جو عربی میں مولانا حالی نے اُنکی
شان میں تصنیف فرمایا تھا تحریر فرمایا: "استحسنها بعض اُدباء للمدينة المنورة لما في به
من البراعة والفضاحة"

مولانا نہایت پاک باطن اور برگزیدہ بزرگ تھے تو وضع، انکسار، رحم، مروت،
اور پھر رومی مخلوق اسی اُن کے جوہر ذاتی تھے۔ رتسم ۱۹۰۷ء میں بقام پانی پت
اُن کا مہمان تھا، برسات کا زمانہ تھا، دو تین روز مینہ بہت زور شور سے برسا اور
غربا کے مکان گرنے لگے، مولانا کا معمول تھا کہ روزانہ میرے پاس آٹھ بجے صبح سے
بارہ بجے تک اور عصر سے عشا تک تشریف رکھتے تھے، اس بارش کے ہنگامے میں
میں نے دیکھا کہ وہ متواتر دو تین روز تک جب تک سخت بارش ہوئی صبح کے
وقت میرے کمرے میں مضطربانہ برابر ٹہلتے اور ہاتھ اٹھا اٹھا کر نہایت خضوع و خشوع سے
جناب باری میں غربا کے لیے جن کے مکانات گر رہے تھے دعا کرتے رہے، پھر
بارش موقوف ہو گئی۔

مولانا لذت یاب مشرب عذب تصوف و حقیقت تھے اور روزانہ صحبتوں میں
مسائل علمی و دقائق و غوامض شعرو سخن کے علاوہ حضرت مولانا شاہ عبدالغنی صاحب
مجددی حضرت غوث علی شاہ صاحب پانی پتی اور نواب محمد مصطفیٰ خان صاحب شہنشاہ
نور الدین صاحب جم کے حالات و مقالات بیان فرمایا کرتے تھے۔

مجھے جن اہل کمال کی مفارقت و امٹی کا ایک مدت تک خیال اور رنج
رہا ہے اُن میں فرات ستودہ صفات حضرت قبلہ استاذی جناب محسن کا کوڑی حضرت

خواجہ عزیز لکھنوی اور مولانا شبلی عفرانہ لہم اجمعین کے علاوہ محدومی حضرت حالی کی یاد اب تک میرے دل کو مضطرب رکھتی ہے، اب زمانہ ایسے نفوس قدسیہ جامع فضائل و کمالات، متخلق باخلاق رضیہ و سجاہتے سینہ کا ہے کو پیدا کرے گا۔

مولانا نے اٹھتر برس کی عمر پانی، ۱۲۵۰ء میں پیدا ہوئے اور ۱۲۹۱ء میں قاج کے اثر سے بمقام پانی پت دو دن کے کرب کے بعد قرآن شریف اور ادعیہ سنتے سنتے رہ کر خلد برس ہوئے، اِنَّ اللّٰهَ وَاَنَا اِلَيْهِ رَاجِعُونَ

جب میں نے رحلت مرحوم کی اطلاع حضرت خواجہ عزیز لکھنوی کو دی تو انھوں نے قطعہ وقات نصیحت فرما کر اتم کو ارسال فرمایا، وہی ہذہ سے

خواجہ حالی زالطات حسین کرد حاصل آخر آنجا قرب رب

گفت ہاتھ حال رسال رطنتش یافت حالی رتبہ عالی عجب

اقسوس کہ حضرت حالی مولانا شبلی اور خواجہ عزیز رحمہ اللہ تعالیٰ و تبارک ایک سال کے کائنات کے بعد دیگرے دار عقبیٰ کو سدھارے سے

این البید ورائتی کانت طوالعة محنت صرف الودعی بھی مغانیما

مجموعہ نظم و نثر حالی میں حسب ذیل مضامین ہیں۔

نظم فارسی، قصائد و نطعات، ترجیع بند، ترکیب بند، نطعات تاریخ، نثر فارسی

تدبیر و جدید، نظم عربی، نثر عربی۔ اب ہم مولانا کی نظم و نثر فارسی و عربی کا ضروری

اقتباس پیش کرتے ہیں، ارباب فن ملاحظہ فرمائیں اور سرت اندوز ہوں۔

المدنّب ثاقب عفی اللہ عنہ

نظم اردو

بعد مدت کے فلک لایا دیا ریا میں

جس کی صبح و شام پر قربان موتی تھی بہا
 جسکا تھا ہر ایک نہ مایہ صبر و شکیب
 سبزی رنگین جسکی تھی مرقع عیش کا
 جسکا دن تھا نور آگین عنبر آگین ات تھی
 حسن پرور تھی، سرور آور تھی جسکی آب گل
 چشم گزیناک تھی، تو یہ بھی رہتا تھا گزار
 اب ہو سبزی کی رہ شادابی نودہ لطفِ سحر
 ہے کیسے باغ کو برباد تو نے کر دیا
 گل کو کیا پاؤں کہ پتے کا نشان لٹتا نہیں
 عندلیب زار تیری مرثیہ خوانی کہاں
 سرزمین صدق و خلعت تھے زیا یادگار
 جن کی رنگینی تھی سُرخ آتشیں رخسار کی
 جسکی بوئے خلق سے عالم تھا کل ہکا ہوا
 اُنہو مجھ سے عشق تھا اور مجھ کو الفت اُسے تھی
 چارہ ساز اہل حاجت ماہ اوج افتا

کیا یہی ہو وہ مقامِ نغمہ ریز و عطیہ بار
 کیا یہی ہو وہ مقامِ دلربا و دلغریب
 کیا یہی ہو وہ مقامِ غمزدارِ راحتِ فزا
 بان یہی وہ خاک ہو جسے برستی تھی خوشی
 ہاں یہی وہ خاک ہو سہرا و تسکینِ دل
 ہاں یہی وہ خاک ہو چرخِ چھال کو نا
 یار بایسی گلزمیں کو کھا گئی کس کی نظر
 لے فلک اسے جو پرورِ ظلم کی کچھ انتہا
 کیا سنوں بلبل کو اُسکا آشیان لٹتا نہیں
 اے گل سیراب تیری عطر افشانی کہاں
 اے گلستانِ تنباؤں تو تیرے برگِ بار
 پھول تیرے سب کے سب آرزو دیدار کی
 لیکن اُن پھولوں میں تھا اک پھولِ نازکِ شوخا
 تھا اُجالا یہ گھر کا دکھی احتِ اُسے تھی
 عصمتِ عفت کی بوی کوہِ تکینِ حیا

دل رابی میں تہم رشک موج سلبیل
 تھانور اُس رخ روشن سے کاشانہ مرا
 تھانور پاتھا حاضر اسکی جدائی اشاق تھی
 خوت تھا جس بات کا آخر کپڑا پٹی کی وہی
 آہ خاک مالوہ نے میرا ڈر سبے رہا
 کیا آدوں کس کا کون ڈھونڈوں کہاں اڈوں کہاں
 اُسکے مر جانے سے جینے کا مزاجا تارہا
 احوال امر ادم لذات بربادی نشان
 حال پر ہم درد مندوں کے نظر ہے یا نہیں
 اسکو میری روز بھراں کی خبر ہے یا نہیں
 آہ آتشباریں یارب اثر ہے یا نہیں
 ماٹل بیدا پھروہ فتنہ گر ہے یا نہیں
 دل ہو کیوں میرا نہ الفت کی موت کیا ہوئی
 برجمی وہ کیا ہوئی الفت کی باتیں کیا ہوئیں
 چھوڑ کر تینا مجھے آباد ویرانہ کیا
 یاد صحبت نذر شب کی ایہ غفلت اعجب
 ہر گھڑی کی یاد دیوانہ بنائے لگی مجھے
 گریہ پیہم پہ اپنا زور چلتا ہی نہیں
 زندگی جب تک ہوں مجبور ہو سکتا نہیں
 اسکی صورت دیکھ کر جان حزنیں مسرور ہو

دل رابی میں تہم رشک موج سلبیل
 تھانور اُس رخ روشن سے کاشانہ مرا
 تھانور پاتھا حاضر اسکی جدائی اشاق تھی
 خوت تھا جس بات کا آخر کپڑا پٹی کی وہی
 آہ خاک مالوہ نے میرا ڈر سبے رہا
 کیا آدوں کس کا کون ڈھونڈوں کہاں اڈوں کہاں
 اُسکے مر جانے سے جینے کا مزاجا تارہا
 احوال امر ادم لذات بربادی نشان
 حال پر ہم درد مندوں کے نظر ہے یا نہیں
 اسکو میری روز بھراں کی خبر ہے یا نہیں
 آہ آتشباریں یارب اثر ہے یا نہیں
 کون بتلاے کہ وہ فرخندہ صوت کیا ہوئی
 عیش کے دن کیا معنی عشرت کی راتیں کیا ہوئیں
 اے گل تر کیا محبت کا یہی تھا اقتضا
 کیا خطا مجھے ہوئی آزدگی کا کیا سبب
 تیری دوری دیکھیے کیا کیا دکھائیلی مجھے
 ہجر میں جزا آہ وزاری جی بہلتا ہی نہیں
 نالہ ناشاد ایسے دور ہو سکتا نہیں
 موت آجائے تو آتاقب رخ فرقت دور ہو

نوحہ و وفات محمد عزیز خان مرحوم پسر سونین مولوی حبیب الرحمن خاں
حسرت شروانی

اے چرخِ پیر جو رک تیرے بیانِ عبث اظہارِ بقراری دوسوزنہاں عبث
تیری جفا سے نالہ شور و فغاں عبث طینتِ پتیری رحم کا ظالم گمان عبث
کیا کیا حسین خاک میں تو نے ملا دیے
کتنے چراغِ عشق و محبت بجھا دیے

اے آسماںِ عزیز سا فرزندِ خوش سیر سایہ سورِ دلِ دیدہ پر
بحرِ حیا و حلم کا وہ بے بہا گیسر آنکھوں کے سائے سوا بھی چھپ گیا کدھر
ہاں اے عزیز کیا تجھ کو اب ہم نہ پائینگے
صد ترے فراق کے کیونکر اٹھائینگے

دل ہو کہ تیرے ہجر میں وحشتِ سرا ہو یہ منزل ہو غم کی مسکنِ رنج و عتاب ہے یہ
مصروفِ گریہ، موردِ آہ و بکا ہے یہ دل اب کہاں ہو سینے میں کوئی بلا ہو یہ

تیرے بغیر عقل جاں بے چراغ ہے

بزمِ سکون و تابے نواں بے چراغ ہے

تیرہ برس کے سن میں سفرِ امصیبتاہ تاریک شب، یہ راہ گذرِ امصیبتاہ
اہل و عیال سے قطعِ نظرِ امصیبتاہ جاتا ہوا ہے عزیزِ کدھر و امصیبتاہ

جانے نہ دیں گے تھک کو سنا، فسخِ غم کر

او جانہوا لے بہرِ خدا، فسخِ غم کر

اے شمعِ دو دریاںِ محبت کہاں ہے تو اے دریا آبرِ موت کہاں ہے تو

نورنگا چشمِ مروت کہاں ہے تو بونے گلِ حدیقہِ خلّت کہاں ہے تو

لے آسمانِ ذہنِ مذکا یہ سکوت کیوں

لے آفتابِ مہرِ دنیا یہ سکوت کیوں

قطعہ تاریخِ دیوانِ مولوی رضا علی وحشت

کلامِ متینِ دل آرا ہے یہ

ہر اک شعر تر سے ہویدا ہے یہ

خیالاتِ زیبا کا دریا ہے یہ

۱۳۲۸ھ

میں کیا مہجِ دیوانِ وحشت لکھوں

ہے شادابِ گلزارِ معنی ہنوز

نہیں اس میں گنجائشِ شکِ ذرا

غزل

دل نے پھر ہم سے بیونانی کی

خاک چھنوائی اک حسدانی کی

اس میں کیا بات ہے برائی کی

اب نہیں خمیر پارسانی کی

ہے کہانی شبِ حسدانی کی

پہر کسی در پہ جبہ سانی کی

تو ہی ہے جس نے قیس سوا عشق

دل لگانا گناہ کیوں ٹھیکرا

پھر ہر وہ چشمِ مستِ عشوہ فردوس

میرے اشعار کیا ہیں اے ثاقب

ایضاً

عالم اپنی آبِ دگل کا کچھ نرالا ہو گیا

پھر کسی رشکِ پری کا دل کو سودا ہو گیا

کیا کہوں تھے کہ نکلو دیکھ کر کیا ہو گیا

ایک لگ جانے سے دل کے گویا ہو گیا

دل کا دینا اور رنجِ روح فرسا ہو گیا

عشقِ جہانِ خیزین میں کج فرما ہو گیا

پھر میا ہو گئے وحشت کے سماں خیر سے

کچھ پوچھو مجھ سے میرے دل کی کیا حاجت ہوئی

طنطنہ اغیارِ قشعِ عزیزانِ رنجِ ہجر

ہم یہ سمجھے تھے کہ دل دنیوی ہوگی زندگی

دل میں جو نہاں تھا چہرے سے ہو یا ہو گیا
 در دجیب حد سے بڑھا یا برا چھا ہو گیا
 دل کو تو مدت ہوئی صرف تنہا ہو گیا
 کیا کہوں اس دل کو کیوں گنجت ہو گیا
 لیجیے شایع پھر اُردو سے معلیٰ ہو گیا

نددی مُنح نے ہمارے کمد یا احوال غم
 موت سے آزدہ جانوں کے لیے مارا حیاۃ
 اب یہ دزدیدہ نگاہیں ٹھونڈتی پھرتی ہیں
 مایہ تکمیل، متاع صبر سب غارت ہوے
 ناقب اب معنی طرازی سے نہوں پیرا آئے

ایضاً

کیوں سُنیو ریاستاں کوئی نہیں کیا کس کہوں
 تو نہ جب میری سُنے پھر میں ہلا کس کہوں
 دل کی ان بیتا بیون کو انجیر کس کہوں
 حُسن تجھ سے عشق تجھ سے پھر میں کیا کس کہوں
 سرگزشت ہجر و جورِ نار واکس کہوں

شوق نہاں کے ستم سے یوفا کس کہوں
 اے تزارے، تنور رشک صد صبح چین
 میری جاں نشانیوں کی قدر کیوں کوئی کرے
 یا سمیع المستغیثین، یا انیس العاشقین
 وہ نہیں سنتا اگر ناقب تھے پھر تو ہی بتا

ایضاً

نہیں نہیں تجھو اے آسماں نہیں معلوم
 گرے گی کس پہ یہ برقِ طہاں نہیں معلوم
 ہنوز مجھ کو طریقِ فغاں نہیں معلوم
 دولے دردِ مصیبت کشاں نہیں معلوم
 ہمیں تو ایک بھی لاشِ شادمان نہیں معلوم
 کہ ہر کہیں بڑھ پھر اُسکا نشان نہیں معلوم
 کسی کو حالتِ پیرمیاں نہیں معلوم

فراغِ خاطرِ دل خستگان نہیں معلوم
 نگاہِ ناز میں شوخی ہو آج حد سے سوا
 نہ ہنس رہنے پہ میرے کہ اے جفا پرور
 جفا سو کام ہو ان کو دفا سو کیا مطلب
 فلک بتا کہ زمانے کو تو نے دیکھا ہے
 ہزار جان گرامی فدائے شوخی یار
 زہے یگانہ سرفرازِ شانِ رسوائی

رداں ہر قافانہ غفلت کا رادہ ہے بار یک
 نہ نقش پائے غریزانے بانگ کوسں رحیل
 کسی کی مرگ غریبی ہو پوچھتی پھرتی
 شہید موتے میں مردان راہ حق پیاسے
 یہ کیا ستم ہر بتا سے زمین کرب و بلا
 مگر ہوا رقت دار امن لے ثاقب

ایضاً

آئی کیا بلا ہے جی لگانا میں سمجھا تھا
 دل و دین کرنے قربان اُن نچی نگاہوں
 جنوں تھا یا محبت تھی مگر تھا آہ کیا عالم
 محبت یہ نہیں اک کار داں ہو بقراری کا
 مگر اٹھالے راز عشق تھا نہ نظر تجھ کو
 ہوئی برباد یارب عمر سب غفلت کے ہاتھوں سے
 شب تار یک دشتِ بخر بارگراں سر پر
 تری رحمت نہیں محتاج طاعت کی بنا پر
 کسی ذکر پر کیوں بخوردی ظاری ہوئی ثناء

ایضاً

جز عشق اور شمعِ حرمِ لب تابہ کیا
 اے عقل تو بتا کہ ترا مدعا ہے کیا

ہنگامہ آفرینی عشق دہوا ہے کیا
حیران ہو چشم شوق کہ یہ ماجرا ہے کیا
نیرنگی جمال حقیقت مناس ہے کیا
ان ظلمتوں میں نور کہاں ٹھونکتا ہو کیا
میں بندہ رضا ہوں مرا پوچھنا ہو کیا
یہ ابتلا یہ شورشس روز جزا ہے کیا
ناقب طریق سنت خیر الوری ہو کیا

مشاعرہ لفظو

دل لگایا بڑا کیا میں نے
اپنا وعدہ دتا کیا میں نے
جو کیا بر ملا کیا میں نے
مرض اپنا ادا کیا میں نے
عمر بھر تو کہا کیا میں نے

ایضاً شاعرہ وکٹوریہ کالج، گوالیار ۱۹۱۶ء

آستانِ سیکدہ رشکِ جنان ہو جائیگا
آستانِ یار ہم کو آساں ہو جائیگا
گلستانِ کاہر شجرِ میونشاں ہو جائیگا
غم نہیں گر آساں نامہربان ہو جائیگا

منزل ہو ایک راہ کا کچھ پھیر ہو تو ہو
اسد رسے جانفروزی انوارِ عشق یار
اک آگ ہو جہان میں گویا لگی ہوئی
غفلت محیط عیش مہیا فلک مطیع
جاتا ہوں ارجھی کی صد پر بڑھا ہوا
رحمت وسیع دوست کی سرکارِ عذرا
برعت سے پاک اشک کا کھٹکا زونہین

ایضاً

کیا کہوں میں کہ کیا کیا میں نے
مر کر اک بیوٹا کی الفت میں
سے اگر پی تو برس برس بازار
درجہ ناماں پہ جہہ سانی کی
ناقب اب دل سے گفتگو موقوف

برسرِ لطافت جب پیر مغان ہو جائیگا
کو چہ دلدار میں گرے گیا بختِ رسا
پھر بہا آئی ہو گو ہر نشاں چرخِ بریں
ہم کہیں جو رضا و دستِ چرخِ رضی دست

لے لا رجعی الی ربکِ راضیةً مرضیةً، روح کی ارشاد نہ ہوتا ہو۔

گردلِ ناشادِ سرگرمِ فغاں ہو جائیگا
 دردِ دل کا بھی کسی عنوانِ سیاں ہو جائیگا
 شمعِ راہِ معرفتِ حسنِ بتاں ہو جائیگا
 جھوٹ سچ سب آپ کو یہ لہریاں ہو جائیگا
 ہو بھی جائے اگر مخالفتِ آسماں ہو جائیگا

ایضاً مشاعرہ دکتوریہ کالج، گوالیار، ۱۹۲۷ء

قیامت کی کششِ ہر حسی و زانیہٗ جانوں میں
 کہ ہر اک یادگارِ دورِ دم ہو نرمِ رنداں میں
 تجلی ہو تھکائے رُخ کی خورشیدِ درخشاں میں
 عجب نیا بسی ہو باس کی شامِ غرباں میں
 سمٹ کر گلی ساری سیاہیِ ذہنِ تجرباں میں
 نکاہی ہو منورِ حسی میں ایک مہِ طلعت کو کفلاں میں
 کہ شوخی ہو بلا کی اُس نگاہِ فتنہ سااں میں
 کہ گنجائش نہیں آمد کی اب طبعِ بریشاں میں
 ایضاً مشاعرہ دکتوریہ کالج، گوالیار، ۱۹۲۷ء

دستِ جنوں کی نذرِ گریبان ہو گیا
 کابلِ طریقِ عشق میں ایماں ہو گیا
 ایماں نذرِ دے کے مسلمان ہو گیا
 سجدہ درِ حبیبِ کا ایساں ہو گیا
 بیتا بیون سے دل کی پشیمان ہو گیا

غیر ممکن ہو کہ رہ جائے نشانِ آسماں
 آپ نے ہیں اجازت دیجئے ہولوں نثار
 دیدہ بینا کو ہو مصنوعِ صنائع کی دلیل
 میں موجِ عاشقِ سرِ چرخِ شوقِ فرماںِ قتل
 ہم کو ثاقب یا کی چشمِ توجہ چاہیے

مناؤں کا ہنگامہٗ عشق کے دلِ جاں میں
 حقارتِ زمیے آشام کی ناپہِ معافِ اسد
 جھبک جاتی ہیں آنکھیں دیکھنے والے کی جب دیکھے
 بیابانِ حشتِ افزا، نالہ و گیسرِ درِ والا
 شبِ غم کے لیے اب کیا دھرا ہو آہ میں ناصح
 زینجا چنبر ہو گو حقیقت سے مگر پھر بھی
 خدا حافظ ہو بس نہ ہر بانی کے تقدس کا
 اگر اشعارِ کم ہیں یا جو ہیں میں اے ثاقب

ایامِ گل میں اور ہی سامان ہو گیا
 ساتی کی چشمِ مستِ پشربان ہو گیا
 صد شکر آج اُس بہتِ کافر کو شج بھی
 آزارِ گانِ دشتِ محبت کے واسطے
 آخر ہو کوئی حد بھی تحمل کی اے عزیز

مشکل تھا جو انھیں مجھ آسان ہو گیا
 زندوں میں بیٹھ بیٹھ کے انسان ہو گیا
 حاصل تصورات سے اذمان ہو گیا
 اُن کی نگاہ ناز کا احسان ہو گیا
 اپنے کیسے سے آپ پشیمان ہو گیا
 صورت کو تیری دیکھ کے حیران ہو گیا
 پورا کسی طرح مرا ارمان ہو گیا

میں شاد قتل سزا وہ پریشان جو رہے
 ناہر میں نہ ریا وہ پوست نہیں رہی
 پیر مغاں کے فیض توجہ کو کیا کہوں
 مشتاق مرٹے کہ گری برق جانناں
 جب چارہ فراق نہ کچھ بن پڑا تو میں
 اللہ سے مجال کہ صنّاع بی مثال
 ناقب امید صل ہی میں ہو گیا وصال

اشعار

نیند آنکھوں سے اڑے ایسا کوئی انسان
 کامیاب بوسہ کیسے تھا راسخا نہ ہو

قصہ یاران رفتہ ہی بلا سے چھڑے
 واسے ناکامی بلاؤں میں قوم ہوں مبتلا

ولہ

دہ رشک آفتاب جو گرم خرام ہو
 دویر شراب ناب الہی مدام ہو

دہرہ فلک سے بہر تماشائیں پائے
 میخانہ رشک باغ جناں سا قیام ہے

ولہ

یابادہ ہو یادہ نگہ ہوش ربا ہو

بے کیف تو زندوں سے رہا ہی نہیں جانا

ولہ

رونے کے سوا کچھ مجھے دن بھر نہیں آتا
 گر آج بھی وہ ترک سنگر نہیں آتا

مالوں میں گذر جاتی ہیں ایتیں مری جہم
 ہم جو شہب جبر سحر گل تک نہیں بچتے

جینش ہونہ ہاتھوں کو نہ دل کو مرے قوت
جب تک کہ ہاتھ میں ساغر نہیں آتا

دلہ

چھپاؤ لاکھ تم لیکن شرارت
عنایت شہ مراد عالم عشق
کہے گی دو دہوں عالم کو پریشاں
نہیں چھپتی نگاہ آشنا کی
عنم این تشنہ کامی سینہ چاک
پریشانی تری زلفِ دو تا کی

دلہ

ستا اب نہ او بے مردت زیادہ
یکس کا ہو مدفن یہ کس کی ہو تربت
نہیں جو راٹھانے کی طاقت زیادہ
کہے بکیسی سے بھی حسرت زیادہ

دلہ

جتنے فتنے ہیں دمِ قص کھلے پڑتے ہیں
دہ اندھیرا ہو کہ نالے کو بھی ملتی نہیں آہ
ہو کہاں کشمکشِ فکر و شاعر کو خجبات
آپ کی نہیں تو زرا گوشہ دامن کی طرف
اثر آنے نہیں پانا شبِ ہجران کی طرف
دام پھینکا ہو غضب مرغِ خوش الحان کی طرف

دلہ

عالم تصویر ہے بزمِ بہستان
دل بھی اک حیرت کا پتلا چاہیے

دلہ

کر لیا ساری خدائی کو تو بندہ اپنا
عشق میں بن پڑے تجھ جو شائبہ کچھ اور
اور کیا چاہتے ہیں آپ خدا ہو جانا
مڑے کے خاکِ ہر اربابِ وفا ہو جانا

دلہ

یہ تسدیر کہ گورغریباں میں پڑ مرے
اب نامِ ادا آئیں جو کوی بتاں سے ہم

اب موٹے مٹے توڑے اضطرابِ دل تنگ آگے ہیں چارہ درویناں سے ہم

ولہ

لطف میخانہ دوشرابِ کمان ہے اب عالمِ شبابِ کمان
پنی سکو جب قدر کے پی لو پھر بہ بزمِ شرابِ تابِ کمان

ولہ

خدیج جمع ہیں تری چشمِ سیاہ میں شوخی بھی ہو جیابھی ہو ظالمِ نگاہ میں

ولہ

بھھے نہیں ملتی نظر اُس عریبہ جو کی اور آنکھیں بچپاتا ہو جو آمد ہو عدو کی

ولہ

بس کہ میں مستِ سب زگرستان تھا پھولِ حمیرِ چین میں تھا وہ اک میخانہ تھا

ولہ

عشق میں غم نے بجا شو ڈرا سے ناصح اس نصیحت کہیں دل کی لگی جاتی ہو

ولہ

تھکے دل میں تو شمع نہیں ہو گساری کا یہ پیشانی پر کیوں اور زاہد و مٹی لگائی ہو

ولہ

پیارے دم دلا سو ہیں اب آنے ہیں اب آنے ہیں وہ دم دیتے رہیں اور ہمارا دم نکلتا ہو
نکلنے کو نکل جائینگے محفل سے مگر ساتی وفادار نہیں مچو اردن میں ہم سالم نکلتا ہو

ولہ

دلِ آوارہ کا اُس زلف گر گیر سے ہے ہو گیا چھوٹنا دشوار قیامت آئی

ولہ

ویران دل کسی سے بسایا نہ جائے گا
اس گھر میں اب چرخِ جلایا نہ جائے گا

ولہ

زندگی جسکی ہو سرمایہ حیرانِ اتم
دل کے ارمان نگاہوں میں نکلتے تھے
شکوہِ رنجِ و المِ اول بیتابِ محبت
ایسے مجبورِ محبت کو ستانا کیا تھا
وقت کیا تھا، وہ ن کیا تھے، زانا کیا تھا
نا سچے ایسے فسوں کا رہا آنا کیا تھا

ولہ

رنجِ فراقِ طبعِ حزیں پر گراں ہے اب
تو تہ دل میں نالے میں طلاقت کمان ہے

ولہ

ہاں وہ عالمِ تصویرِ کسان
منہ سے کچھ کہ نہیں سکتا درد
کیا جلائے گا جہنم مجھ کو
قدر دان کوئی نہیں دنیا میں
گنجِ راحت ہو زبانِ خاموش
میر کا رنگ ہو غالب کی نوا
بڑھ کے ہو بخت یہ سرفاقب
اب تصور ہو کہ حیرت میری
مجھ پہ روشن ہو حقیقت میری
آپ دو نوح ہو ندا مت میری
ہے پریشان محبت میری
ایہ عیش ہو غزلت میری
گل بداماں ہو طبیعت میری
کیا بلا ہو شبِ فرقت میری

ولہ

آوارہ وطن کا دیا رنجِ غریب میں
گودشتِ فتنہ خیز ہو گرجِ حیلہ جو
کوئی اگر نہیں ہو تو بیکی تو ہو
خضرہ مراد میری بخود ہی تو ہے

ہر جاں گداز ناب گسل گر چہ نہ بھر
مرنے کی اپنی روز ہیں اک خوشی تو

دلہ

وہ سجا اپنے یہاں فرط شوق سے
تا بنگاہ طاق ت دیدار بھی نہیں

دلہ

مجھے کیا احتیاج بادہ و ساغر کساقی کی
میری جنت ہو اُسکے جلوہ دیدار کا عالم
ہوس مٹا یہ ننگ عشق کیا ننگ اپنا دکھلا
کوئی کیا جانے تا قباک جو سینو میں نہاں ہے
فسوں پر از چشم مست سو مخمور جاتا ہوں
میں کب مشتاق شہد و شیر و قہر و جوڑتا ہوں
شہیدانِ محبت سے بہت مستور جاتا ہوں
طفیل عشق صافی مشربانِ مغفور جاتا ہوں

غزلِ نعتیہ

عالم میں کوئی آپ سائب لٹاں کہاں
اے رہروانِ مادی سلمیٰ بڑھے چلو
مخصوص ہو یہ چشمِ ملائک کے واسطے
پھر آئی انغمہ ریز نسیم دیدارِ دوست
ہم باریاب کو چہ محبوب بھی نہیں
پھر رنگ لائین بادہ وحدت کی ستیاں
تا قباک نہیں کی ذات سو تھی گرمی سخن
یہ خلق یہ کلام، یہ حسنِ بیاں کہاں
کیا دیکھتے ہو دور گیا، کارواں کہاں
خاکِ درجیب کہاں آسماں کہاں
اب میرے دلین صبر سکون کا نشان کہاں
اے عشقِ نقنہ زاتری بیتابیاں کہاں
میرے حضور آپ سا پیرِ مغاں کہاں
حصانِ مہند حسنِ خلد آشتیاں کہاں

مسوات علماء و ادباء و شعراء که اندران از مصاب
بیعدہ ممالک ہندو ایران و مصر و اسخن نامہ نگار و ادوہ اند

فارسی
نامہ نوشتہ مدیر محترم چہرہ تاکہ از اسکندریہ مصر بنام نامہ نگار ارسال داشتند۔

پیوستہ از بخشایش کینا خداوند انا چنان خواستگارم کہ آن دانش پزودہ خرد ابوہ کہ
پیرایہ بند سخن سرای ست ہمیشہ پاید و این قند پارسی پے در پے بزرگازنگ آرد و
این بزرگ فارسی آہنگ از نگارشات شیرین و گذارشات تکلیف شور شکر بر سر بیاد
شایشمش بیش از گنجایش حوصلہ خرد ست

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زین قند پارسی کہ تو ریزی ز کلام خوش
منقول از روزنامہ چہرہ نما، قاہرہ، مصر

پارسی گویم کہ نغز و دلکش ست چون مرا با پارسی گفتن خوش ست،

نامہ نامی در روزنامہ گرامی قند پارسی چاپ شدہ علی گڑہ ہندوستان کہ چون باغی
از گلہامی رنگازنگ پارسی آراستہ و دوستانے ست از غنچہاے نوشگفتہ زبان درمی پیوستہ
دنگارشات شیرینیش با از سخن سخنان ترک و تازی را شکستہ و سخنان تکلیفش از وی شیرین
زبانان بستہ شاہی ست در سخن پزازی شکر زاد دل آرای ست در سخن طرازی سلسلہ
زیبا، شایشمش بسیار و گذارشمش بیچارہ

ز شیرینی شکر بستہ بازار از مدہ ہوش طوطی در شکر زار۔
این نخستین نامہ مشکین چگامہ است کہ در ہندوستان از ریزش خامہ عبیرین آسہ

خردمند دانش پژوه بیگانه فرزانه محمد حسن السرخان المتخلص بناتقب با پرسی
سخن را اندو آموزگان را در پارسی آموختن و دبستانیان را در فرس و درسی اندوختن
بهترین سرمایه است بسزا و خوشترین پیرایه است بجا، در بر دشمن نغمیش ثاقب در
چگانه پارسی با تازی سردن سر آمد سخن سنجان است، و زنده کن سنائی و خاقانی
چنانکه می گوید

بایدت در عین هجران سوی خندان داشتن
دشمن بر جان خود و پنهان جانان داشتن
یک گلستان گل با من نیدرت یاد وصل
یک جهان شادیت باید در هجران داشتن
برای دانستن دانیان و نبودن گنجایش
چهره نما از همه چگامه چشم پوشی کردیم و هنگام
گریز چنین می فرماید

چشمه لطفش بود جاری ثاقب این عجب
بر کنار چشمه است آلوده دامان داشتن

منقول از روزنامه تربیت، طهران

نوشته ادب المانک ذکاء الملک بهادری

نصه قند پارسی، نقل گل و شکر بود
معنی شهید و نگین دفتر شعر تر بود
صحت خبرت خبر هستت دانش هجر
شور و شاد و خرمی، مشک و گهر بود

راستی که قند پارسی مجموعه است از اشعار سخن سرايان که بزبان ما بگنن آرای کرده
مضامین خوش گفته دارمغانهای نیکو از سفرهای خیالی آورده شیرین در نگین مطبوع
و دلنشین که صیقل از زبان است و معرض طبع آزمائی یاران اسباب نقادی آیات و
شواهد استادی و علاوه بر بیات رائقه و نظمهای روح افزا اخبار مفیده نیز درین مجموعه
از هر جنس و نوع هست تا فیض آن عام باشد و کار تمام صاحبان مشارب مختلفه جمله

از آن بهره برنمودارای نصیب و قسمت باشند-

مجموعه قندپارسی که در حکم مجله ادبی است در علی گره هندوستان جمع و نگاشته میشود و مدیر آن نامه معبر شمامه جناب معالی نصاب محمد احسن المدخان ثاقب دامت افاضت می باشد که در ذوق ادبیات از سران باشور و چشمهای بانور محبوب می گردد و در حال و ذوق عالی و صافی دارد، از سخن سخن کابل صاحب محامد و فضائل و ما بزیارت دوسه موزه ازین مجموعه بفضل کمال فائز گشته قدر آن گوهر های باهرا با اندازه دانش ضعیف خود دانستم و ناله الوصف از مطالعه آن رسائل که نخسته و مسائل شادمانی است و بصفا و لطفت روزگار جوانی شاگرد ممنونیم، و انشاء الله بعد با از علی گره هندوستان و این مجله شریفه باز چیزی خواهیم نوشت.

منقول از روزنامه منظری، یوشهر

خواجہ لسان الغیب علیہ الرحمۃ شمس صداند سال قبل ازین را در حق اشعار گہ بار خود فرموده

شکر شکن شوند ہمہ طوطیان ہند زین قند پارسی کہ بہ بنگالہ میسرد

کنون کہ قندان برای صرف شربت و چای ہمہ از مار سیل فرانسه و مالک جرمن روسیہ

است باز فدا ما شا کہیم کہ یک اسم قند پارسی ہم از اطراف ہندوستان شنیدیم کہ حلاوتش بہ مراتب قند کدو است

قند پارسی مطبوعہ علی گره ہندوستان مجلہ است کہ ما ہوار در ۲ صفحہ طبع و نشر می شود تقریباً

۱۰۰مین نامہ کہ در صفحہ آخرین نامہ انتشاری یا بد "غایت نامہ بہت لہر داشتن و ترقی دادن

نفاق پارسی زبان است در افراد قوم" این رسالہ شریفہ چند ماہے پیش نیست کہ در ذوق فرا

عالم مطبوعات اسلامی گردیدہ، چند نمونہ اش کہ تا بحال با دارہ رسیدہ دیدیم و اگر ارباب

بریده تحقیق نگردد دانش که درین حقه چه گوهرها مخزون است و درین طبله چه عنبرها مشخوف
 و در تعریف و تمجیدش همین بس که از زیرش و پاشش قلم بانایش فاضل بکیتا و آذوقه
 بی همتا جناب محمد حسن الله خان ^{مختص} بتاقب دامت افضال است که جنابش
 درین سرای دکنه پردازی عمده فصاحت و زبده لغا، و مخصوصاً در الفاظ فرس
 دری صاحب یرطولی؛

کسانیکه از تاریخ آگاه هستند از وضع روزگار با اطلاع میدانند که از صد سال
 قبل ازین نظر رسمی هندوستان و فارسی و این مطلب که شرف و افتخار ایرانیان
 می نماید در ادارات دیوانی جاری بود، و بزرگان و فضلا می هندوستان فارسی
 را لازم می دانستند و بان مباحث می کردند که آن رسم دیرینه بهم پیچیده و بعضی
 تا زمین فارسی لفظ انگلیسی را متداول کرده اند و معلوم است در چنین موقعی که عموم
 مسلمین ^{عسم} از ایرانی یا هندوستانی تحصیل لسان انگلیسی را برای خود باعث
 افتخارت و بلکه انگلیسی دان با خود مدارای علوم اول و آخری دانند الحق پیر محترم
 قند پارسی منته بزرگ بر زبان فارسی و فارسی زبانان گذاشته که می توان همین را
 عقب کرد و میرد لفظ دری را در صفت هندوستان رواج داد و در کجا آب رفته را
 که همان دوستی دیرینه ایران و هندوستان است بجوی باز آورد.

بهر حال چون پیش ازین گنجایش نیست توفیق و تالیف مدبر محترم آن نامه نامی را از
 خدا خواستیم و ترقیات و تجلیات شان را طالعیم و انشاء الله بعد ازین بعضی از
 مستدرجات آید و مظفری نقل می کنیم و توفیق از خدای خواهدیم.

منقول از جریده دکن روی ماه فروردی ۱۹۰۵ هجری

نوشته جناب آقا میرزا کاظم نازی شیرازی

بسم الله وله الحمد والصلوة والسلام على من هو ماحى الجبل والغباء
 واهل الابواب وصحبه الاخيار الذين اشرفت بنورهم افاق العلم والدراسية
 وقامت عنهم ظلمة الرحاية والقساوة وعاشوا المسلمين باصلاح حالهم
 بالعدل والانصاف ورفقا عنهم الجور والاعتساف واقاموا فيهم
 العدالة السوية والحرية المفترضة التي لم تنزل باقيا وراعيها الى يوم التناوب وكتاب
 فصاحت قرين که زاده طبع استاد بلاغت مهين جناب اديب ارباب حبيب نديب
 مولوی محمد احسن الله خان المتخلص بقاتب بزبان غذب البيان فارسی تصنیف و
 ترصیف فرموده اند بنظر تفرس و چشم تعمق دیده و کلمات شیرین آنرا که در حقیقت کاغذ
 آوان نامید سنجیدم، الحق اديب همز مند و فاضل دانش پویند درین گفتار حلاوت شعار
 شوی سبقت از همگنان زمان خود بوده و سنادار نامی بران کتابچه طرح و القا فرموده آنرا
 قند پارسی نام داده، سزد که مرحوم خواجه حافظ علیه الرحمة در فردوسین بر این بیالذم بیانات
 کند که "شکر شکن شوند همه طوطیان هندا، الی آخرش را در حدی این عصر در فرید این دهر
 بر این خورده تصنیف خود نهاده و آنرا قند پارسی نام گذاشته که در معنی آنرا قند مگر که توان
 گفت، و اینقدر کافی است که بگوئیم که آفتاب این علم از مطلع دبستان و دبستانیان در العلم
 علی گره طالع و ساطع گردیده که بنای این مبنای خیر جلوه ناظمت زردا از سماعی جمیل
 مرحوم سر سید احمد خان دانش پرورده حقیقت جو بوده و خواسته که بار سن تدبیر اطفال از خیر
 له جناب مقرران غلط افتاده، بنده گاه سوز علی گره کالج کتاب دانش نه کرده و ظل تربیت حضرت
 و ایدم از خدمت و انایان روزگار رهبر از علم آنچه مفید بود در دستم، ثاقب

مسلمین را از چاه ضلالت و بیدار نشی بر آورده و در امور ریاست و سیاست با
 خردمندان فرنگ با فرهنگ شریک ساخته خدمت بوطن و اولاد وطن نماید
 بحد مدرام قلبیه سیده اشقی نسب ادین بنای خیر حاصل دهم ساله تعدد نجیب زادگان
 کامل ادین دبستان فاضل فاضل و از فروغ روش این جلوه افروز دارالعلوم
 فارغ التحصیل و خارج و در امور ریاست سرکار عظمت مآرد دولت باشوکت انگلیس احسن العبد
 داخل دستفید می شوند و سرود که بر این بنا و بانی آن تقاضا کنند و در حوزه اسلامیت
 در میان سائر ملل مختلفه سری بر آورده گویند الحمد لله ما هم دبستان اهدا دیته کمیله ایشان
 و شوکت داریم جناب مصنف قند پاریسی ثاقب راهمین نغز و مباحث بس که با آنکه
 زبان پارسی زبان اصلی او نبوده اما از برکت این دبستان چنان با توجه این
 دانش افزا گرفته که در ان علم تصنیف استواری آغاز نموده از درگاه عالم الغیب
 و الشهود مترصدیم که همواره درین ملت اسامی که فخر ملل عالم است اینگونه جوانان پر خرد که
 فخر ملت خودند زیاد بشوند واجعل اللهم عواقب امورنا خیرا

اقل الخلیقه بل لا شیء فی الحقیقه الا لاجی بلطف الازنی میزرا کاظم عثمانی

مترجم سپسالاری که منصوره سرکار پادشاه فریدون جاه نظام الملک کن

صاحبها الله تعالی عن الحوادث الفتن

نامه نوشته میرزا سحر قزوینی ثم طهرانی

مهر پرورد اسپاس دستایش مر قوانا خداوندی را سزا است که پس از چند س

بیماری دزین گیری این بنده ناتوان را تندرستی و توش و توان و سستی از گنجینه بخشایش

به پایان خویش ارزانی فرود که پس از رسیدن چندین نامه زنگاک در افشان آن

ستوده جهان و جانیان با نوید آرایش و نگارش نامه تندر پاری و دریا فیروز پارچه
از آن نامه نامی امروزه نگارش پاسخ آن همه کامیاب کامگار گردانید
همانا در پیشگاه آن دانش آگاه یگانه و بلند دستگاه فرزانه گزارش می نماید
که پس از اینکه از بیماری های گوناگون در بخوری های رنگارنگ رسته و از چنگال مرگ
بر بسته ام بخواست خداوند یکتا آنچه که این بنده را از زشت و زیبا دست دهد از چاه
و چنگامه و سخنان پراکنده آگنده گپهای روان گوش آشنا خواهد فرستاد اگر چه
نودمی دانم که سخنانم شایان آن نامه نامی در خوردیدار و شایسته آنچه بنامت بنیان
رامی گاه خواهد بود، مگر از آنکه می بینم که در نگارش این نامه کوشش آن
جوان مرد دانشور و بجانگاہی آن خرد پرور بس برای زنده کردن زبان پارسی
که زبان نیاکان این میچیان است در هندوستان می نشان پس می باید فکر و کوشش
از همه و پیش از همه درین کار نیک جانگاہی و کوشش و پایداری نمود، این دو سه بیتا
آن نامه نامی را دل پسند و دل نشین هر کسین و همین گیمان بو شیره پسندید
دانشندان و سخن سخنان جهان گرداناد و بس - بنده دادگر سبزه سوخته اختر

۳۱ خبزی ۱۹۰۶، از رامپور

نامه مرسله میسر از فتح الدخان سپروز در صمغان

۲۲ ماه رمضان ۱۳۱۰ صمغان

بعضی عالی میسراند، در طبع جزایر مختلفه از طلوع جریده فریده قند پاری از
افتق فواصل آنحضرت شرح مفصله خوانده ام و بکمال و اثر گونی بخت که املت ایرانی
را شامل است شماره ازین مجموعه کمال برای حلاوت کام دانش دوستان ایران

توزیع نشده یا شده است من نمی دانم چونکه از طهران طلب نموده جواب یا مس
شونده ام شوق استفاضة و ذوق استفادة برانم داشت که با وجود نداشتن ادریس
با این عزیزه خاطر مدیر مضمیر آن را مصدع ام که ما هم از تشنگانیم در گاه توزیع میکنی
دو نفره ازان را بادرس این بنده که در ظمیر قوم است ارسال فرمائید. شریکها اشتراک
آن با کمال اتمنان لعل خواهد آمد زیاده جسارت است. فسخ الله

تبریز ۲۲ رجب ۱۳۲۳ هـ

اے علی گره

جناسا و تمام فاضل نبرگوار محمد حسن اللہ خان شاقب امت ایام افاضة العالی
امید و اله مزاج مبارک را ملا اے نیست، بعد از در جریده مبارکه تربیت الغراء
فردہ انتشار جریده شریفه قد پارسى را با کمال خوش وقتی قرأت نمودم شوق بایش
و ا دارم نمود که بعض این مختصر مصدع اوقات عالی کردم و بلکه بدین سلیقه بقصود اهل
بوده یا شتم، فلندار جامی دارم که مقرر فرمائید که از برای نمونه بعض از نمره های آن را
ارسال اینجا نب دارند شاید اشتراک نامم، عنوان کتابتیب موافق روی پاکت است
و ضمناً اظهار می دارم که طریق باطوم سر بیج الوصول از طریق بو شهر و غیره است پس
تقد فرمائید که عن طریق الباطوم دستلام

کتابخانه تربیت دوم مدرسه طالبیه تبریز، ایران بتاریخ ارزدی الحجة الحرام ۱۳۲۳ هـ
مقاله ایست از آثار جناب مستطاب آقا سید حسین میردورزانه گنجینه فنون که تازه
بطبع رسیده است، با مر خود مولعت ارسال خدمت گردید رضا.

دفعلاً کتابخانه مرکز تبریز در روزنامه جات فارسی و عربی متریکی غیره است،

مستدعی است یکسره برای نونه ارسال فرمایند امیدوارم که درین صفحات مشتملی
پیدا شود، و کیل جبرائیل رضا.

نامه مرسله فخرالدوله نواب علی الدین خان بزرگم فرمانده لوهار و پنجاب، از م
مولانا خلیل شیرازی

عزیز و الاشان من، پوست کار دشوار سید و مطالب مندرجه معلوم گردید
از کیفیت احوال اینجا اینکه بر خوردار عزیز فرخ میرزا را از جناب عظمت آب گو نیز جنرل
سپاه در کمال اعزاز و افتخار حاصل شده و خلعتی که بجهت من مقرر بود، بالتمام با دادند و
کمال محبت فرمودند در باب حجام و فضا دفرزند و بلند فرخ میرزا نوشته اند که من همراه
خود خواهم آورد آن شخص را که شما تجویز نموده بودید الحال در معرض التوا باشد لکن چنانکه
مبادا از دست برود تا یوم ۲۵ تو میر فرخ میرزای آید اگر حجام و فضا د همراه خود آورد
نبها، و الا آن شخص را طلب خواهم داشت البته حجامی بجهت من ضرورت است ای
کاش من خود این فن را آموخته بودم که این قسم ضرورت حاصل نمی شد و ایشلام
علای. این سطور از قلم ملا خلیل شیرازی است که آموزگار فرزند نام و مردی با جوهر
کامل بوده و قریب تر به شیرازی رود.

نامه مرسله حضرت خواجه عزیز الدین عزیزم حوم از لکنو
مکرمی دام مجدکم تسلیم، قند پارسی و کار و جوانی رسید اما چکنم کند دیده
دیدن دارم و نه گوش شنیدن، نه دست نگارش و نه زبان گذارش دو نیمه است
که سر بر سر بالین بتن نقش تصویر نهالی و قالین است علاوه امراض لاحسته
سابقه رنجوری که گریبان گیر حال است نصیب دشمن مبادا اگر ازین مرطه نجات یابین

ظلمت آب حیات یابم دروای قندپارسی سعی در بیخ نخواهم داشت، محض تسلی
خاطر گرامی را این چند سطوز نگارش یافت۔

یاری قندپارسی جهانیان را بکام و احسن اندر خان ثاقب درین خصوص
بمذنام باد و اسلام با لوف الاحترام عزیز الدین محضی عنده، ۲۴ نومبر ۱۹۰۲ء

منه

مکرمی دام مجدکم، تسلیم، کار و متضمن خیر و عافیت رسیده خرسند گردیدم
با برکت مولانا حسین عربی است فیوضه با حبیب لبیب درس بخاری شریف مقبول
باد، توقع که وقت اتمام احتقرانیز بدعا یاد آرند بحضرت معالمانای اویب و بخدمت
حبیب اریب ہم پس از تسلیم ہمین متمسست پذیرا شود

سرفه خفیفه که روبروی ایشان بود درین روز با ترقی کرده است و از چند روز
حرارتی هم بروز نموده، علاج حکیم عبد الحفیظ صاحب شروع کرده ام، از چند روز
بازار گرانهاست گرم بود لیکن دیر در ساعت نجیبتم شخی شد و شبانه هم تقاطع
ابره المیکر است و چشم بر مهربانی خداوند تقدیر و اسلام با لوف الاحترام، ۲ جنوری
۱۹۰۴ء از لکهنؤ

منه

از لکهنؤ، سبزی مندی، ۱۳ جنوری ۱۹۰۴ء

دام مجدکم، تسلیم، نامه نامی پس از عمر رسیده جانے دمیده توانے
بخشیده، سپاس نگار و شکوه گذارم گردانیده بان ای دفا دشمن جنادوست تغافل پسند
مهوران را یاد گردون و یاد ندادن چه آئین و چه دین است، درین عرض بهت خونما

خوردم و پله بجای نبردیم، از هر که سر غی پر رسیدم بجزیر تر از خویش دیدم، بارے
 اشارتے و بشارتے کہ تا حال شمع شب افزو زکدام انجمن و سر و آزاد کد ام چمن بود
 قلم مشکین رقم چرا سنبلی نکاشت که نظاره ازان گل می چید و سیم انفاس چ چرا
 با ستر از نیامد که شام جان بوی می شنید، ناچار از گذشته می گذرم بشرطیکه آینه
 ازین رسم و راه در گذرند طریق راستان سپرند و بگردیده و دل مشتاق لقای ثقیب
 ز شوق روز بروز غالب و سلام با لوت الاحرام، عزیزالدین عنفی عنه

منه

دام مجدم، تسلیم، نامہ نامی پس از روزگاری در از رسید و در آگهی باز کرد که در
 علی گره تشریف دارند چه کاشتنند چه نگاشتنند چه در دند و در دوده را بکه نمودند
 اما در استان را یاد نفرمودند از خود چه نگارم مبتلای امر اضم و از خوشترین نامتن سے
 زندگی در گردن افتاد صاحب چه صیت شادابید زیتن ناشادابید زیتن
 تا سوری که از ذوق سخن در جگر است محتاج نشتر است و نشتر تهر یک ابل انجن است آن
 معقود پس چگونه تراوش کند و معج خون زند خد را آئینده ازین نفاصل در گذرند
 و اسلام از لکهنو، ۲۶ فروری ۱۹۱۲ء

منه

دام مجدم، تسلیم، پس از روزگاری در از کار و دل نواز غریب را اغراض بخشید
 ادراک خیر و عافیت، تعلیق درس و تدریس باعث کمال سرت شد الحمد لله
 افسوس که قند پارسی قند کمر نشد و ابرام من درین خصوص کار گزید، صدارت امتحان
 یا فتن اثر همان قند دست و ز رساله امتحان ازان فند

بعد این حکایت شکایت این است که پس از مدتی طویل کاروی گسیل می کنند
 و بعد از آن نشانه منی دهند و منت بر جان عزیز نمی نهند آینه ازین شیوه درگذرد
 و راه راستان پویند. از خود چگویم که شکایتهای جسمانی روز افزون است و اطباء
 امراض روحانی ناموزون از دعا غافل نباشند و اسلام با یون الا احترام، لکنه،
 ۲۵ رابع ۱۹۱۲ء

منه

دام مجدکم، تسلیم
 بعد عمری گرچه بادم کرده شأن باشی که شادوم کرده
 افزونی ما نه با عدد یاد که آبی زیاد باد مبارک شمار دولت افزود و ما را مسرت،
 پس از عمری دراز که کار در بداد دل ناشاد میرسد شکوه درنگ یاد آوری از یاد
 می رود بلکه اساس سپاس می گردد و در نه حکایت شکایت نهایت نداشته، بالجملة
 آینه ازین کوه قلمی دست کش باشند.

مولانا شاه دارث حسین صاحب برتیلہ شاه پیر محمد که شرف بدریاست
 قیام گرفته بودند ما دیرست که ازان سجاده برخاسته جاده پیمای جامی دیگر شده
 اند، میچکس از خاصان ہم راه بان نبرده است و خیر نیست که که تشریف می آرند
 برخوردار و صبی الدین مامور به ستیا پور شده اما امید است که زود نه دیر از اینجا پیجوی
 کورت یا عهده دیگر رود،

اکنون از خود میگویم می دانند که بواسطه سفره از مدتی دامنگیر و گلوگیر من است
 سه سال است که در گرام و برنگال متبای خارش می گردم، امسال خار خارش بجای رسید

که خواب و خور حرام است، آنقدر زار و زار گشته ام که از زیت بیزار گشته ام، دعا کنند که پزشک حقیقی ازین درد نجات و درین ظلمت آبجیات بخشند از امین الدین و بشیر تسلیات پذیرا باد. لکهنو، ۲۰ اگست ۱۹۰۷ء

منه

دام مجدکم تسلیم کار در رسیده با دراک خیریت خرید کرد، احوال من همچنان است که بود، از آغاز برد بازار حارش سردست، اما سرفه سیدر در سرگرم نبود.

از وفات حسرت آیات شبلی چه گویم که بر دل چهره رفت، هیبات هیبات مصرع تاریخی اگر چه تخرجه دارد لیکن چونکه نام نامی را با نسبت گرامی جاویدت شعر چند گفته شد و آن اینست خدایش بخشاد و دوستانش را صبر دهد،

قطعه

آه سرد دفتر اباب کمال	که زد دفتر کده نانی رفت
سالم محکم علم و حکم	ناظم ملک بخندنی رفت
فاضل و فضل بے مثل مانند	کامل و اکمل لا ثانی رفت
با کمالی که تو آگا ہی از و	همه دانی که تو میدانی رفت
بر دل و جان من از رفتن او	ببخ روحانی و جسمانی رفت
همتش بین که بیکیای آنسر	تا بمنزل که روحانی رفت
راه دان آمده در راه شناس	راه دشوار باسانی رفت
خواست چون از سخن با گفت	مولوی شبلی نفسانی رفت

منه

تسلیم، درین ایام بلامی برد و هوای سرد با من آن کرد که آب روان بگلخن
 و باد خزان بگلشن، طبیعت پیر مرده و دل افزوده، از طوفان نزله و طغیان سرفه کشتی و ماغم
 در گرداب و بنیان وجودم بر سر آب ارغشته کبلی پیر و سنگیر و در نگارشش پانخامه سامی
 باعث تاخیر بعذرت می پناهم و معافی می خواهم،

قطعه تاریخی مولانا شبلی که سابق چا دیده بودم من بعد بر مصرع تاریخ مصرع دیگر
 نوشته الکتفا بر یک شعر کردم، سپس اشعار دیگر بطرز مستدس نگاهشتم و آن این است سه

اے دل افسانه پیر در دگو زان جوان مرد جهان گرد گو
 که سو خلد سفر کرد گو بره در رسم بر آ درد گو

از سخن تاج جهان بانی رفت

مولوی شبلی نعمانی رفت

دشمن اهل خرد دوران شد خالی از حلم و عمل گیهان شد
 از ادب و ز طلبش حیران شد ملک معنی و بیان دیران شد

از سخن تاج جهان بانی رفت

مولوی شبلی نعمانی رفت

خلقه از چسب کهن می نالد خلقه از رنج و سخن می نالد
 هر یک از اهل سخن می نالد در چمن مرغ چسب می نالد

از سخن تاج جهان بانی رفت

مولوی شبلی نعمانی رفت

دست بیداد فلک باز کشاد
حمله اش کرد اثر لطمه باد
دفتر علم و هنر داد بباد
قلم از کف علم از پافتاد

از سخن تاج جهان بانی روت

مولوی شبلی نعمانی روت

۱۳۳۲ هـ

منه

مکرمی دام مجدکم، تسلیم

بشکرت پر شکر کام و ز باغم بار دیگر شد
رسیدنهای قند پارسی قند مکرر شد

جلد ثانی و نامه مودت مبانی هنگامیکه خاکسار از شب لزه عرض حال زلزله الارض

داده و از دور سماوی کار بردوران سر اقتاده بود رسید که این همه پاسخ سخنگاری را طول کشید

تب بے پیر روزی چند که بیان گیر و سر گرم دار و گیر ماند اما بیماری نخست نیم جان را

تازه جانے و ناتوانی را باز توانے حاصل شد با جملہ سے

زخم کاری اگر چه پر خطر است
کار با کار سازد چاره گریست،

ایامی که در طلب هرزه در ایامی من کرده اند پوشیده مباد که هر چه این هرزه گو گفته اکثری

انزان بباد و از یاد رفته و بعضی چاپ شده و بعضی ناتمام و لائق اتام، انشاء اللہ بعد ازین

انچہ نکاشتہ آید بارہ قند پارسی روان داشتہ آید۔

نظم و نشر سامی که دیده شد یک قلم سنجیده و پسندیده است، با ہمتہ تکلف و تکلف

ویری از وصل و نصرت سے

نظم تو شگرت و نشر دل خواہ
احسنت بطبعیت احسن اللہ

و سلام و الا کرام

منه

مکرمی دام مجدکم تسلیم - جلد چهارم قد پارسی تلخکامان ابجام رسانید پس
کار و بداد پریش در دمندر رسید، پزشکی را سپاسم که طبیعتم از گذشته رو
باصلاح است و آئینه امید راحت فریاح، اما در دیکه جانم لب آورده بود هنوزم
در وی ازان در ساغرست و آتشی که دو داز نهادم بر آورده بود از غری ازان در
خاکسترست، نزدیک است که از دعای دوستان گرم نفس و هوای این بوستان
بے خار و خس با زارش نیز سرد شود و خارم در و و خارم برد شود

و از سخنان نامطوبع مطبوعه آنچه موجود بود علاصه بسبیل یام فرستاده ام

و السلام با لوت الاحرام -

نامه مرسله نواب محمد عبدالعزیز خان بریلوی مرحوم

بجیب مهربان عزیز بدل و جان محمد حسن اندخان از عزیزان پذیر نخست بدید

سلامت بشوق تمام پس ازان عذر کوتاهی خامه است و درنگ هر دو انگلی پاسخ نامه
دیدست که هجوم حوادث و محن و برداشتنی خاطر از فکر سخن نمی گذارد که بهر بحیب انمازم

و ساعتی بفکر شعر پردازم، و هر چه از کینه طبع برآید بدید دوستان سازم چون بحال
خود می نگرم شکوه دوستان بجای نماید و هر گاه نظر بشهرت خود و شوق احباب

می انمازم حرف گله هم از زبان خویش بر می آید، اکنون که آن صحبت به پایان رسیده
و نتایج افکار اهل سخن که همصنیف گردیده اند مطبوع گردیده فکرم بیکارست و نقل آن

مجموعه در کار و السلام - عبدالعزیز خان،

۶ فردری ۱۸۹۱ء، از بریلی

نامه مرسله اسید محمد جعفر ز مهری خیر آبادی

سه ایکه بانام توهر صبح نوای بلبل ویکه بر گور سخن او چننت دسته گل

محمد عمر را با ذکر جمیل آگاهید که حضرت ثاقب کلام تزامی خواهند که ملاحظه فرمائید و منکه
گم کرده نامم حیرتم شد که نام مرا از کجا شنیدند و زبان کیست که از ان به پریشان گفتار
من رسیدند ای حضرت! بیکر سخن با یکرهای سخنوران بجاک است، نه آتش از ان
بسینه دنه آب از ان بجاک توجه بلاخطه آن بدان مانند که از قبور زیارت کنند و سگله
گورستان او نه بینند، دماغ ناپیدا که با سخنان خاک خورده او رسد تا رسیدن مغز سخن
چه گفته آید گذشت آن دور که سودای آن دماغ می بخت و پیرسال است که جلوه
آن گل بیباغ دارم و نه سودای آن درد دماغ، پارینه دفتر که دیدم چون نامه اعمال من
تمام سیاه است، نه قابل انتخاب است نه بایسته نگاه،

از آنجمله که روی سنگ دیدند و قصیده بر آمدند آنرا با دو غزل که بر حاشیه دست
میفرستم ملاحظه فرمائید و در آب اندازند کاین دفتر به معنی غرق است ناب اول
و السلام ثم تنابا للملاقاة، جعفر ز مهری، از حیدرآباد دکن، ۲۵ جون ۱۹۱۷ء

نامه مرسله مولانا عبدالعالم لعلی

آقاس من فدایت شوم، گرامی نامه رسیده عظیم منتها بر دل دیده گذشت
سه تا مکاتیب که بعربی انشا کرده اید راستی آنست که در لطف زبان بسبک عبارته
السلام چم و آرش و ابداع ترکیب، نثر عاری مرسل نازشها بران دارد و چشم بدور
از ان آمده و خامه عنبرین شامه باد.

بنده بر حبله مقدره قند پارسی تقریظ بیض نوشته ام در غره قادمه چاپ پند

چه خوش باشد اگر بعضی اعداد نشره مشربفه نیز تنویدی از البیان رود. تصدقت
 عبدالمدعادی، ۱۱ فروردی ۱۹۰۵ مسیحی، از لکنؤ

الصنامنه

آقاسی من اسرت کردم، نامه گرامی منت بر جان و دل نهاد، بنده محوم بیدم
 لاجرم جواب بتاخیر کشید، خبر تعلق جدید سرت های فردان بخشید، دیده را نورس
 و دل را سردی پدید آمد، همانا پایه شناسی آنحضرت تا بدان ذات بزرگوار نمی ایستد
 راستی آنست که اعظام جناب شما اعظام علم و دانش است و پایه علم چند آنکه برتر
 رود فی حد ذاته کمتر باشد، لکن استرگی ذات پاک هر قدر که فزاتر گیرند هنوز فرد ترست
 البیان را از آن خود دانند، بعد الیوم تقصیر و تعاقبی در ابلاغ نخواهد رفت، السلام،
 مخلص عبدالمدعادی، ۱۴ اکتوبر ۱۹۰۵، از لکنؤ

نامه مسله سید محمد باقر الطباطبائی، از جهانگیر نگر دهاکه

روحی خدایک، اول نظر نامه نامی و زیبا صحیفه گرامی که عنوانش مهدیه تهید
 تحسرت از انقلاب نامان و بیانش مشید به تشید تا سفت افراق جان از کالبد بلبل
 شیرین زبان گلشن جهان بود عنود و در زانی نمود، چون بنای وجود بنای موجودات
 را در عالم هستی باغیر نیستی تخمیر نموده و از بد و خلقت فلک دوار همین قرار گرفته و
 میگردد، درین صورت جاست تا سفت و تحسرتی نیست که این من آن رخصت قامت ازین
 سرای فانی بر کشیدند و قیام در مقام جاودانی نمودند، کی همی رود و دیگری همی آید،
 مدبر چرخ اشیر و ضیا بخش مهر منیر وجود مبارک آن نجسم ثاقب ایا ما دارد اراد
 که از میان افکار ابقا را نفاس شریف طالبان لالی معانی مستفیض بهره ور گردند

جهان زراحت و پذیرانفاست چو بلغ خلد برین دایما مطرباد
 تا نیا آنکه مزخرفات حقیرا که قابل مطالعه نیست بوجیب خواهش ارسال خدمت
 شریف گردید، زیاده چه زحمت و هم و سلام
 الاحقر شیخ محمد باقر الطباطبائی

عربي

صُورَةٌ مَا كَتَبَهُ مَوْلَانَا مُحَمَّدٌ يَعْقُوبُ

النَّائِطِيُّ ابْنُ الْمَرْحُومِ مَوْلَانَا مَمْلُوكِ الْعَلِيِّ

حق الكتاب بدأوه باسمه العلي الأعلى وحمدته تعالى
 وشكره المتوالي، والصلوة على رسوله مولى المولى وعلى اله واصحابه
 اولى المعارف والمعالى هذا وبعد فان العبد المغترب من
 فيض ربه والمعترب بقصور باعاه في العلوم وحضوره في الفهوم
 من لبه محمد يعقوب النائطوي خادم العلم وطلبته في المدرسة
 العربية بديوبند يوصل الى اللبيب الاريب موبدي اللسان
 فارسيه ينفى اللسان عربيه جهبذا قرانه صنديدا وقته مصقع
 دهره معجزة عصره محمد احسن الله خان الثاقب صين عن شرور
 الدهور وحفظ عن طوارق المخذول لانزال كاسمه احسنا وبمكارم
 احسانه العميم محسنا غمبت سلام كرياح الروض الندي وهبوب
 الميثرات للصدى مذ يعبق ورده وورد فيفوح رنده وصل كتابكم
 فشر عن رسوم الود اعلاها وبشر بصفات المحبة استاها ووصل
 الرسالتان اما اتش بے دود فكاسمه يجفد عن نار الموبد ولسان الجھيد
 فارسي اللسان كتابي البيان عويص المسلك مليح المسبك، واما
 شرح الاصطلاب فشرح اوراقه عن بواطن خباياها ونسج عنكبوتها اللطف

في زواياه فرسه العجلى في حليته وبيته الواسع لساكنيه وطلبت ه
 فاد خلا في زمرة اخلايهم اواصل الى دار الكتب اوداهما والسلام
 لالالت باخير العالم زينة دهره محسود الاقران نبيك وامرك فقط

صورة ماكتبه فخر الدوله النواب علاء الدين احمد

خان بهادر المتخلص بعلائي والى لوهار وبنجاب

نخده على ما كان ونستعينه على ما يكون + احمد الله الكريم المتعال الذي
 رب المعبود في كل زمان والمسجود في كل مكان + واصلى على رسوله
 الاكرم الامجد المعجز محمد المحمود بكل لسان والمنعوت في كل حين
 وان وكعد فضله السطور من يد الحزين المستكين الشهير بالعلائي
 والملقب بعلاء الدين محمدا الله من عثراته ويوفقه في حسناته ستر الله
 عيوبه وكشف الله العظيم كرويه الى الاديب الاريب اللبيب الكامل الماهر
 الفخري البازغ في سماء الفضل كالنجم الثاقب احسن الاوضاع والمقال
 رفيع الشأن احسن الله خان صاحب الرسالة الدرّي الدرّي جامع لصف
 الصوري والمعنوي متعنا الله بطول بقائه وبسط الله عليه من نعمائه والائه
 بمد الليالي والنهار قد وصلت الى نميقة الشريفة منكم في ساعة مباركة
 من البكور عند الاشرار وانشرح صدرى بورود المکتوب الشريفة ووجدت
 نفسي بمطالعتها كاسية السرور اللطيف المنيف وقلبي الشجي اللصيف

سليمة نض بطرقي يادگار بيت كرديه شمس الدين احمد

مكتسباً أنوار اللطيف و ذكرت من لطفك المعنوي الأنيقه و افتخرت
 بحسن القبول للطريقة المحديقة التي سودتها بشرط الاحتراز من
 الاستغارة و في شدة الارتماز بالإرادة فالحمد لله المتعال الذي شرف
 الرسالة بحسن القبول منكم و الثاني ما تقولون من التأليف الشريف
 اتحافه منّا على فاشكر لكم باللسان و بعد الانتظار من اول يوم الصيام
 الى وقت الذي سودت اليكم هذه السطور فما وجدت الرسالة
 من البوسطة و لست اتى على التقاضاء في بابها من الغرماء ان شئت مني
 وقت المختار يا رساله فهو احسن الزمان و انى اشكر لكم بالجنان و الله
 معكم اينما كنتم و رقاكم الى ما شئتم و السلام عليكم و رحمة الله
 حرره المستكين علاء الدين محرر في السابع من الصيام يوم الاحد
 سنة ١٢٩٤ في دار العذاب لوهارو

صُورَةٌ مَأْمُوقَةُ الطَّيِّبِ الْكاملِ حاذِقِ الْمَلِكِ
 حَكِيمِ مُحَمَّدِ جَمَلِ خانِ الدَّهْلَوِيِّ وَ كانَ هُوَ رَدَّ اَوْلادِهِ

من اجمل الطيب الى المجهيل (اعز) غيب السلام و وصل الى كتابكم
 و المكاتب ايضا فاشكركم عليهما انى قد صرفت همتي لهذا السفر و
 اسوح اكثر البلاد ثم ارجع الى بلادى بعد شهرين ان شاء الله تعالى
 و السلام خيرا لختام -
 بجمال

٢٢ - جون ١٩١١ لندن

اُردو

نامہ مسئلہ جناب استاذی منشی امیر احمد صاحب میر مینائی مرحوم

آئینہ جمال فتوت جمال آئینہ مروت اعلیٰ اللہ شانکم، بعد سلام و شوق کے عرض کرتا ہوں سر ابا تقصیر امیر فقیر کہ یہ رنجور ڈیڑھ مہینے سے دربار جانے سے معذور تھا اسی سے تحصیل حکم میں تصور ہوا، عذر خواہ ہوں، والعدر عند کرام الناس مقبول آتش بے دود کا ایک نسخہ مجھے ہدیہ پہنچا، اُس کا شکر کس زبان سے ادا کروں میری عاجزی کو پیرایہ سپاسگذاری سمجھئے۔

جو نسخہ حضور میں مع عرضداشت گزارا تھا شکر گمانے بہت شوق سے اُس کو ملاحظہ فرمایا اور ارشاد کیا کہ ہماری طرف سے بہت تعریف لکھو اور دیوان فارسی ہدیہ بھیجو، حسب حکم پارسل دیوان کی روانہ کرتا ہوں۔ اس خط کو لکھتے وقت ایک عنایت نامہ مع حاشیہ صہط لاب پہنچا اُس نے اور زیادہ منت پذیر کیا، امیدوار ہوں کہ مجھ کو مخلص ممنون تصور فرما کر ہمیشہ کارہای لائقہ سے سرفراز فرمایا کیجئے اور چونکہ عالم المرض و ضعیف البنیان ہوں تو دیر کو جواب لکھنا اگر کبھی واقع ہو تو عفو فرمائیے، معروضات امیر احمد عقی عنہ، ۲۶ شوال ۱۲۹۶ھ ہجری۔

نامہ نامی حضرت استاذی مولوی محمد بن صاحب قبلہ کا کوڑی رحمۃ اللہ علیہ بر غور دار سعادت آثار عرفان دستگاہ سلمہ اسراء دعوات ترقی عمر و دولت و عزت

و علم و عمل کے ساتھ واضح ہو کہ میری طبیعت بوجہ سیرانہ سالی زمانہ از ہفتاد و پنج و بیماری و حج مفاصل و درم دست و پا کے ہر وقت مستعمل و افسرہ رہتی ہے اور شاعری و ورزش سخن خواب فراموش ہے، ایسی حالت میں نصیبہ خندان اشتن جو پہنچا تو گویا جان پڑ گئی، بہت دنوں کے بعد عرفی و خاقانی کے ہم مثل کا کلام دیکھ کر جان آگئی مجھ کو حیرت ہوئی کہ یہ زبان تم نے کہاں سے پائی اور دلغ عارفانہ کہاں حاصل ہوا، بار بار اُس کے سننے سے میرے بدن میں جان آگئی اور ہر بار اسکی قوت سے وجد کرنے کو جی چاہا، واسطہ بہت ہی اچھا نصیبہ ہے اور نہایت عمدہ مضامین اور عبارت مسلسل ہے، ہر شعر پر صا دصل علی لکھنا چاہیے اور کوئی نقص کسی مصرع میں نہیں معلوم ہوتا جو میں درست تو کیا کرتا مگر لکھ بھجتا، اور خط کی عبارت زیادہ تر معجز ہے، وہ نصیبہ میں نے رکھ لیا ہے کہ دقتاً وقتاً اُس کو سن کر مزہ اٹھاؤں اور نظم و نثر چھپے تو ضرور بھیجیے۔

دوسرے خط پر خوردار نور الحسن میں تم نے سوا سخنمری لکھنے کا ارادہ کیا ہے، سزا دے ایسا ہرگز قصد نہ کیجیو جو لکھو گے جھوٹ ہوگا، وکالت جو پیشہ رو پہ حاصل کر نیکا بند لعیہ تو امین انگریزی با تقریر و تحریر فریب آمیز کے ہے کچھ شرف نہیں ہے جو یاد گار ہو اور علوم دینی اور تصوف سے بھلا مجھ کو کیا واسطہ اور عاشقانہ شاعری بھلا میں کب کرنا تھا جسکو ترک کر کے نعت گوئی اختیار کی، اب میرا ہاتھ نہیں چل سکتا جو لکھوں آخر کو یہ نصیحت ہے کہ تم زیادہ تر شاعری عربی و فارسی میں مصروف نہ رہو اگر خاقانی اور سعدی ہو سے تو اس زمانہ میں قدر دان کون ہے اور دنیا کا اطمینان جو تجارت یا نوکری سے یا زمینداری سے ہو اس سے کیا حاصل ہوگا، آپ ہی لکھو اور

آپ ہی پڑھو اور آپ ہی خوش ہو۔ ہاں باطن کی طرف جو توجہ ہو وہ ٹھیک ہو اگر لکھو کہ فکر
معاش تم نے کیا کی ہو اور کیا نوکری ہو اور علاتے کا کیا حال ہو، بندوبست ہو یا
نہیں، عمرت دراز و محبت و مسازہ محمد مصنف، ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۷ھ
نامہ مسئلہ شمس العلما، مولانا شبلی نعمانی مرحوم
تسلیم، سہرتک کانفرنس ہو، راہ میں شاید ایک آدھ دن مظفر پور میں قیام
کرنا ہو، پھر لکھنؤ آؤں گا۔

ہیان کی آب و ہوا بہت ہی خراب اور مُضعف ہے، مجھ کو بڑی تکلیف ہو۔ کیا
کرون اب تو آگیا اور کانفرنس تک بھٹہ نا پڑا، خانخانان عبدالرحیم کی نہایت مفصل
لائٹ ہو جس میں دوراگری کے شعراء کا مفصل تذکرہ ہو، ساتھ لادُن گاؤں تسلیم شبلی،
اعز مالین، نمبر ۶، کلکتہ ۲۲ ستمبر ۱۹۰۷ء

منہ

کرنی تسلیم، لکھنؤ جاؤں تو ارشاد کی تعمیل کر سکوں، ابھی وہاں سخت طاعون ہے،
موازنہ میں دو تین ہفتے کی خیر ہو، ایک غزل خیال میں آئی
نشد ہرگز کہ آن بعد حرف راستی گوید بافون سازی نیز نگ آنگ دست پندری
اردوئے معلیٰ کی نذر ہو، ان کا بقایا مدت سے چلا آتا ہے۔ داتسلیم،
شبلی، ۱۲ اپریل ۱۹۰۷ء

منہ

تسلیم، الہ آباد سے من اعظم گڑھ آیا اور ابھی مہینہ بھر تک رہونگا۔ موازنہ چھپ گیا
لیکن ابھی مطبع میں ہے، شعرا العجم، ہنوز دہلی دورست، پروفیسر آزاد کی سخندان فارسی کا

دوسرا حصہ نکلا، دیکھنے کے قابل ہو۔ شبلی، ۱۳ مئی ۱۹۰۷ء اعظم گڑھ

منہ

محبوب، حبیب میرا حال کیوں پوچھتے ہیں، اس حادثہ میں اُنھوں نے جو سڑھری ظاہر کی کسی نے نہیں کی، بیگم صاحبہ بھوپال اور نواب ڈھا کہ تک نے جوابی تازہ بھیجے لندن سے محمدن ایسوسی ایشن نے ہمدردی کا رزلویشن پاس کر کے بھیجا، لیکن ہمارے محبوب نے کارڈ پر ملا، تاہم مجھ کو شکایت نہیں، میں اُن کو چاہتا ہوں وہ مجھے چاہیں یا نہ چاہیں، میں اچھا ہوتا جاتا ہوں لیکن کس کام کا۔

شبلی، ۲۰ جولائی ۱۹۰۷ء

منہ

دارالعلوم ندوہ، لکھنؤ ۲۱ ستمبر ۱۹۰۷ء

جناب من تسلیم، یہ تو آپ نے ایسی خبر سنانی کہ بجائے اسکے کہ آپ کو مبارکبادوں میں جی چاہتا ہو کہ مجھ کو مبارکباد میں مجھ کو بخارا گیا تھا، اب بھی کچھ اضرہ ہو جس دن سفر کے قابل ہوا اُس دن بھوپال پہنچ کر دو درو مبارکبادوں کا واسطہ ملا۔ شبلی۔
بتلہ حمید فرہی حاضرست، اظہار کمال مسرت می نماید و سلام شوق می گذارد۔

منہ

تسلیم، گو البار مبارک، ہمارے کہان نصیب کہ وہ ان پہنچ سکیں ان کبھی بیٹی آئیے تو زیارت ہو، حیدرآباد اسلامی ریاست تھی اُس کو آپ نے کیوں خیر باد کہا۔
شبلی، ۲۲ جولائی ۱۹۰۷ء ممبئی۔

مولانا حمید الدین، بی اے ۱۲

نامہ مسئلہ شمس العلماء خواجہ الطاف حسین حالی مرحوم

پانی پت، ۲۲ اکتوبر ۱۹۰۴ء

مخرد من، عنایت نامہ پہنچا، میں خود اور میرے کئی عزیز بیار تھے اس لیے
جواب لکھنے میں دیر ہوئی، معاف فرمائیے گا، ہم لوگوں کو اس سے زیادہ اور کیا
خوشی ہو سکتی ہو کہ ہندوستان میں کوئی ایسا فارسی کا زندہ کرنوالا پیدا ہو، انا
بقول مشہور ”ہو امی سبزوار بابو بکر درمنی سازد“ مجھے نہایت اندیشہ ہے کہ آپ اس
معاملہ میں کچھ نقصان نہ اٹھائیں۔

میں فارسی یا اردو میں اب مضمون لکھنے کے قابل تو نہیں رہا لیکن جہت
نظم و انتر اپنی لکھی ہوئی میرے پاس موجود ہے اور جو آج تک شایع نہیں ہوئی میں
اس میں سے شیئا فشیئا ضرور آپ کی خدمت میں بھیجا رہوں گا۔

میں نے بہت سے متفرق خلاقی مضامین جو انگریزی سے اردو میں ترجمہ ہوئے تھے
ان کو بقدر امکان آج کل کی فارسی زبان میں ادا کیا ہے، میں وہ سب تحریریں تالیف
آپ کی خدمت میں بھیج دوں گا، اسی طرح ادب جس قدر نظم و نثر میرے پاس موجود ہے
تند پارسی کی نذر کر دوں گا۔

آپ اور اہ عنایت خاکسار کو مطلع فرمائیں کہ آپ کا وطن المون علی گڑھ ہے
یادوں کسی تعلق کی وجہ سے اقامت فرمائی ہے اور خاکسار سے کہیں ملاقات کا اتفاق
ہوا ہے یا نہیں میں نہایت ممنون ہوں گا، زیادہ نیازہ۔ خاکسار الطاف حسین حالی

منہ

کل جناب کا کارڈ پہنچا، مگر قند پارسی اب تک نہیں پہنچا جبکہ بہت شوق سے

منظر ہوں۔ بندہ زادہ خواجہ سجاد حسین آج کل فرلو پر گھر آئے ہوئے ہیں و وہ بھی چاہتے ہیں کہ ان کے نام ایک ملاحظہ فرمادہ آپ بھیجا کریں اور پہلا پرچہ میرے نام کا اور نیز ان کے نام کا وی اپنی روانہ فرمائیں۔

رضوانِ رمضان میں قند پارسی کے لیے ایران کے بعض نامور شعرا کے کلام کا انتخاب بھیجا کروں گا جسکو امید ہے کہ آپ پسند کریں گے، کبھی کبھی فارسی گریمر کے متعلق بھی ایسی باتیں جو کتابوں میں نہیں لکھی گئیں اور اکثر انگریزی کے فارسی ترجمے جو میں نے خود کیے ہیں اور احیاناً بشرطِ فرصت کوئی مضمون بھی لکھا کروں گا خاکسار الطاف حسین حالی، از پانی پت، ۱۹ نومبر سنہ ۱۹۰۶ء
ایضاً منہ

مخدومی میں نہایت شرمندہ ہوں کہ اب تک قند پارسی کے لیے کوئی مضمون آپ کی خدمت میں نہیں بھیج سکا، جن کمزرات میں مبتلا ہوں ان کا ذکر کرنا دوسری مصیبت ہے، بہر حال خدا کا شکر ہے۔

میں نے ایک زمانے میں مختلف اردو کتابوں کے بعض مضامین کا جو انگریزی سے اردو میں ترجمہ کی گئی ہیں فارسی میں ترجمہ کیا تھا، وہ مضامین بہت تلاش سے آج ملے ہیں ان میں سے ایک مضمون خدمت شریف میں بھیجتا ہوں اور ارادہ رکھتا ہوں کہ وقتاً بعد وقت اس قسم کی تحریریں جو میرے پاس لکھی ہوئی ہو جو میں بھیجتا رہوں گا، اور اگر زمانے نے فرصت دی تو ان مضامین کے ختم ہونے کے بعد اور مضامین بھی بشرطیکہ آپ نے ان کو پسند کیا، ترجمہ کر کے بھیجا کروں گا۔ مجھے اپنے ایک نوجوان نواسے کی بیماری نے جو صبح اور کسی قدر بخون

میں مبتلا ہو بالکل باطل بنا دیا ہو اُس کا باپ مر گیا ہو اور بھائی پردیس میں ملازم
 ہو، میں اور اُسکی ماں ہر وقت اُسکی فکر میں غلطاں پچاں رہتے ہیں دلائل
 خاکسار سلطان حسین عالی، از پانی پت، ۲۲ اپریل ۱۹۰۵ء
 ایضاً منہ

پانی پت، ۲۳ جولائی ۱۹۰۵ء

التسلیم اولیٰ بالتقدیم، عنایت نامہ پہنچا، مدت دراز کے بعد خیر عافیت دریا
 ہونے سے نہایت مسرت ہوئی، آپ کی یاد آوری کا دل سے شکر یہ ادا کرتا ہوں۔
 رجوع الی اللہ کا خیال پیدا ہونا توفیق اسی کے شامل حال ہونے کی دلیل
 مگر حیب تک کسی شناسن زبردست کا ہاتھ سر پہ نہوایسے بتدراد دن پر ثابت قدم رہنا
 مشکل ہے۔

نہایت خوشی کی بات ہے کہ آپ کا ارادہ بیانِ شریفین لایہ کا ہے آپ ردا لگی
 سے ایک دے پہلے یہاں پہنچنے کا وقت ضرور لکھ بھیجیں تاکہ آپ کے لینے کو ریل پر
 آدمی بھیجیے یا جاے۔ میں تندرت نہیں ہوں ورنہ میں خود آتا۔ یہاں آپ کے
 رہنے کے لیے غریب خانہ حاضر ہے مگر آپ جانتے ہیں کہ دنیا داروں کے مکان میں
 قابل نہیں ہوتے کہ وہاں طالبانِ حق کو عزت یا ریاضت کا موقع ملے یہاں متعدد
 مزارات اور خانقاہیں ایسی ہیں جہاں اکثر اہل اللہ نے وقتاً بعد وقت اقامت اختیار
 کی ہے، آپ یہاں آکر اس بات کا فیصلہ خود کر لیں گے کہ کہاں رہنا چاہیے جب تک
 کوئی مستقل قیام گاہ قرار نہ پاسے غریب خانہ اقامت کے لیے حاضر ہو سیدہ سلام
 بیگ صاحب نیزنگ کی خدمت میں میری طرف سے سلام و نیاز کہہ دیجیے گا

زیادہ نیاز۔ خاکسار لطافت حسین حالی

منہ

۲۶ مئی ۱۹۱۷ء، کننگز ہسپتال، لکھنؤ

جناب خواجہ صاحب شفیق کرم دَامِ مَجْدِہِم، مین ایک مہینے سے لکھنؤ مین ٹھہرا ہوا ہوں اس لیے آپ کا پکیٹ جو آپ نے ازراہ مناسبت میرے نام پانی پت بھیجا تھا وہاں سے پلٹ کر میرے پاس بمقام لکھنؤ کننگز ہسپتال مین وصول ہوا، یاد آ رہی کہ شکر یہ بہت بہت دل سے ادا کرتا ہوں، آپ نے جناب منشی امیر احمد صاحب کے خطوط اور ان کی لائف چھو کر ان کے تمام شاگردوں پر اسان کیا ہے بشرطیکہ لوگ احسان فراموش نہ ہوں

کتاب کے ساتھ کسی تحریر کے نونے سے آپ کی یاد آوری کی خوشی پوری نہیں ہوتی، اب امید ہے کہ آپ اپنی خیر و عافیت اور یہ کہ بالفعل آپ کا قیام کہاں ہو چتا رہی کا تعلق باقی ہو یا نہیں مفصل تر فرما کر ناسا کہ نمونہ فرمائیں گے مین نے کئی برس ہوئے پٹیا لے جس آنکھ نوانی تھی اس مین پکڑ کر باقی رکھی تھی اسکی درستگی کے لیے یہاں آیا تھا، ڈاکٹر عبدالرحیم صاحب نے دوبارہ اپریشن کیا مگر جیسی امید تھی ویسی کامیابی نہیں ہوئی، جو حالت پہلے تھی اسی کے قریب قریب اب بھی ہے، اب میرا رادہ دو چار دن مین پانی پت جانے کا ہے، نا ابا آپ کے بھائی صاحب علی گڑھ ہی کے ہاسپتال مین تشریف رکھتے ہوں گے میری طرف سے ان کی خدمت مین بہت بہت سلام نیا کہہ دیجیے گا وہ سلام مع الاکرام

خاکسار لطافت حسین حالی

نامہ سلسلہ وقار الملک نواب شتاق حسین صاحب حرم

۲۱ جولائی ۱۹۷۹ء

جناب مخدومی و کرمی نواب صاحب سلامت، السلام علیکم ورحمۃ اللہ وبرکاتہ
مہربانی سے دلی مبارکباد اپنے تقرر عمدہ پروفیسری کے متعلق قبول فرمائیے جس سے
مجھ کو ایک خاص قسم کی مسرت ہوئی ہے، مجھ کو آپ کا اکثر خیال رہتا تھا، خدا کا شکر ہے
کہ ایک اطمینان کی صورت پیدا ہوئی۔

میری طبیعت کی کیفیت بدستور ہے جسمانی اور خصوصاً دماغی صحت نے بہت
کمزور کر رکھا ہے، یہ چند سطر میں بھی لکھنا ممنوعات طبی میں داخل ہیں، لیکن اس وقت
آپ کے تقرر کی خوشی میں عیشے کے فوراً لکھنے ہی کو جی چاہا اور اپنے ہی نام سے
والسلام۔ خاکسار شتاق حسین۔

نامہ سلسلہ نذرالدولہ نواب علاء الدین احمد خان بہادر والی لوہارو

۱۷ اکتوبر ۱۹۷۹ء اول ذی قعدہ ۱۴۰۰ھ ہجری

عزیزی و حبیبی مولوی محمد حسن اندخان نواب کو علائی تولائی گوشہ نشین
علا الدین کا سلام محبت التیام مقبول ہو، یہ جواز لے آؤر د علاقہ نمر اپنے میرے
اور اپنے فیما بین لکھا، نواب مغفور اشرف خان بہادر اور نذرالدولہ فرمانفرما سے میوات
کے واد قدیم کو یاد دلایا اس نے میرے لئے وہ کام کیا جو مجھادوں کا میتہ سادوں
کی کھینچ میں خریف کی گشت زار کے لیے کرتا ہے کیا یہ شاہ پور وہی شاہ پور بھوڑ کی
ہو اور یہ بزرگوار نام آور موہی صاحب ننگ نام جو قبل از دستخ و کثایش
بہر تپور کف حمایت گردون سنگوہ گورمنٹ میں آگیا، اچھا اب کیا کچھوں نواب

خاں صاحب کو اور کیا جانوں مشرف خاں صاحب کو، عشرت خاں صاحب کو
 محمد عوض خاں صاحب کو، میرے مسکن دہلی میں اور مسکن ان حضرات کے
 محاذات میں واقع اور اب وہ المکنہ سردگیوں کے پاس ہیں، آہ! نواب عوض خاں شائستہ
 نفع سپاہی بگڑا، نواب عشرت خاں ایک مرد سپاہی، دارستہ خوبی و آزاد، نواب
 عوض خاں فوج سکری میں عہد دار تھے اور نواب عشرت خاں بوجہ خرابی
 و بلوغ متلائے امراض دہلی سے گئے اور آگرے میں انجام معلوم نہیں کیا ہوا، پیش
 ان حضرات کی کیا ہوئی، آپ کو کیا قرابت ہران مشاہیر سے، اور آپ کی عمر کیا ہے،
 والد باخدا کو آپ کے نواب فیروز جنگ سے کیا واسطہ، کمال احسان اگزمی، طلحہ
 بجا، ادریہ کا سہ قندکریہ ہوتا ہو، بیٹا تھا، منت کے پاس میں میری زبان مرث
 اب صرف سپاس کیا ہو، تم نے میری فریاد سنی اور بابا فغانی کا کلام پیدا
 کیا، لیکن نقل کے نام سے ڈر گیا ہوں، منقول عنہ نسخ کا تب سے کیا بجا ہو گا کہ اس
 منقول کی نسبت منکر کروں، خدا اس کو کسی کے منہ سے بچائے، مول کیوں
 نہ لو، مالک درق عزیز کیوں کریگا، خدا کرے، حیطے میں نے اپنے کو پیدا یا تھا، لطف
 معنوی کے ہاتھ، دو دو چار روپے لے لے کتاب دے دے، بیٹا ثاقب نامور تم ہی تھے
 کمال ہنرمانی کا کلیات دے سکتے ہو اور کہیں سے نہیں لے سکتا ہوں اب میں
 اپنی طبیعت کی جفا سے گھبرایا، اس کو دعا پر ختم کرنا ہوں سے
 عمرت دراز باد کہ تا دور شتری
 ما از تو جو جو ریم تو از عمرت بر خوبی
 والسلام والا کرام، تولانی، عدانی، لویا رو۔

نامہ عالی مرسلہ جناب سید صغیر علی خان صاحب زمین خانہ ضلع مظفرنگر
 از سادات بارہہ کی از احباب حضرت والد مرحوم
 عزیزانجان نکت جگر محمد احسن الدخان سلمہ اللہ تعالیٰ، بعد دعا ما یہا ہے
 بعد عرصہ دراز آپ کا خط پہنچا، بخدا خط کے پڑھنے سے آپ کا باکار ہوتا نہایت
 مسرت انگیز ہوا، حمد اللہ خان اور ڈاکٹر انشا اللہ خان صاحب سے آپ کا حال معلوم
 ہوتا تھا، میرا منجھلا لڑکا جس کا نام جعفر علی خاں ہے اس پیکر پولیس ضلع بدایوں میں تھا
 اُس وقت حمد اللہ خان سب اسپیکر اُن کے ماتحت تھے، ہمیشہ اُن سے ملاقات اور
 کجباتی رہتی تھی، پھر وہ صحبت درہم درہم ہو گئی اب جعفر علی خان ضلع اعظم گڑھ
 میں اسپیکر پولس ہے، حمد اللہ خان صاحب پورب تبدیل ہو گئے، محمود علی خاں
 ڈاکٹر کا بھی پولس میں تھا، اُس نے استعفا دیدیا، تیسرا لڑکا بجار زمینداری مصر و
 چوتھا لڑکا نواب صاحب رام پور سے تنخواہ پاتا ہے۔

خدا کی عنایت سے میں اس وقت تک زندہ ہوں اور تندرست ہوں البتہ ایک
 آنکھ کی بنیائی میں فرق آگیا ہے، دوسری آنکھ صحیح ہے، ہزار ہزار شکر خدا بجالانا ہوں
 بخداے لایزال میرے دست مولوی محمد نصر اللہ خان صاحب مرحوم جیب باد آتے
 ہیں نور دتا ہوں خدا نے چاہا تو عاقبت میں غم قریب ملاقات ہوگی۔

میں یکم اگست سے ہمراہ نواب صاحب اپور مینی تال میں ہوں، آپ کا خط جاننے سے
 میرے پاس پہنچا، معافی تاخیر کا خواہستگار ہوں، ہمیشہ مجھ کو کار لائق سے مشورہ فرماتے رہے گا
 اگر اتفاق سے کبھی گوالیار آنا ہوا تو ضرور ملوں گا و سلام
 راقم سید صغیر علی خاں وطن محل ہوٹل مینی تال، ۲۰ اگست ۱۹۱۷ء

آخرى درج شدہ تاریخ پر یہ کتاب مستعار
لی گئی تھی مقررہ مدت سے زیادہ رکھنے کی
صورت میں ایک آنہ یومیہ دیرانہ لیا جائیگا۔

کتابچہ

۱۔ اراکین مجلس اعلیٰ مجلس تھا۔ مجلس نظامی
جہاں شہادت خراب بھی گاہیں ایک ایک اپنی اپنی جگہ پر
۲۔ اساتذہ جامعہ عثمانیہ کے کلمات طبعہ اور شہادت اراکین جامعہ
اراکین از الترتیب دریں کتابیں ایک ایک کے اپنے پاس رکھیں
بازیں جہر شدہ وہ کتابیں ہیں اسے اور انگریزوں
اور افسانے الالبانی تو جتنی جانتے ہیں اسے
۳۔ وہ جو نسخہ کسی کتاب کے پاس رکھیں

۴۔ ہر صورت پر کتابیں اور ان کی کاپیاں
۵۔ ایک کاپی ہر کتاب کے پاس رکھیں اور اس کو
۶۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو
۷۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو
۸۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو

۹۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو
۱۰۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو
۱۱۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو
۱۲۔ ہر کتاب کے پاس ایک کاپی رکھیں اور اس کو

